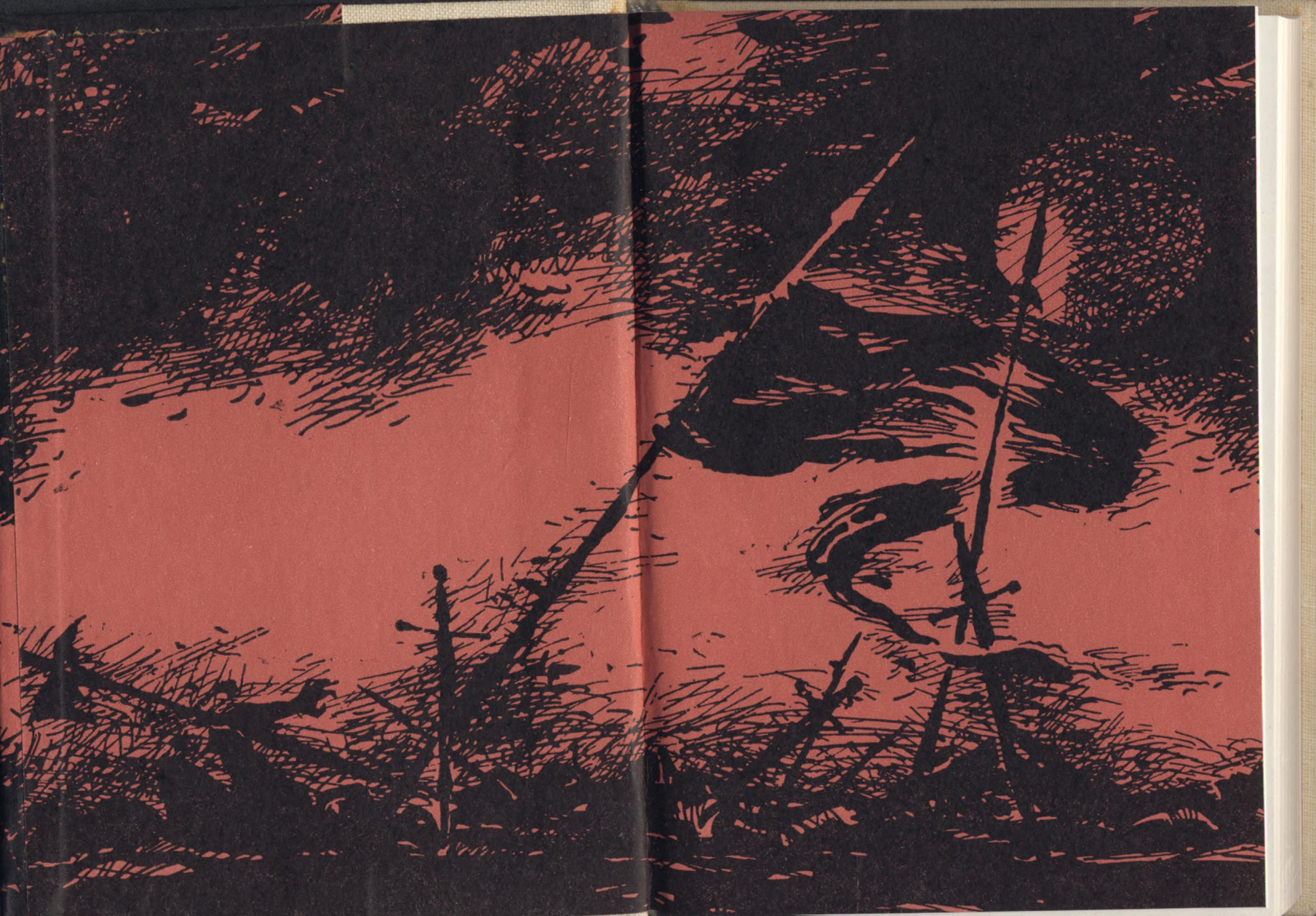


БІБЛІОТЕКА
ЗАМЕЖНОЙ
ПРОЗЫ

ПЕР ЛАГЕРНВІСТ

КАТ
•
КАРЛІК







БІБЛІЯТЭКА ЗАМЕЖНАЙ ПРОЗЫ

Пер Лагерквіст

КАТ

АПОВЕСЦЬ

КАРЛІК

РАМАН

З шведскай

**МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1986**

ББК 84.4Шв

Л 14

Пераклад на беларускую мову
Генадзя Шупенькі і Міколы Гіля

Прадмова Генадзя Шупенькі

Пераклад зроблены з выданняў:

Лагерквист П. В мире гость: [Повести. Рассказы].— М.: Мол.
гвардия, 1972.— 302 с.

Лагерквист П. Карлик: [Роман, повести, рассказы].— М.:
Прогресс, 1981.— 446 с.

Лагерквист П.

Л 14 Кат: Аповесць; Карлік: Раман: З швед./Пер.
на беларус. мову Г. Шупенькі, М. Гіля; Прадм.
Г. Шупенькі.— Мн., Маст. літ., 1986.— 240 с.,
1 л. партр.— (Б-ка замеж. прозы).

Кнігу склалі антыфашысцкія творы вядомага шведскага
пісьменніка, лаўрэата Нобелеўскай прэміі Пера Лагерквіста
(1891—1974). У аповесці «Кат» і рамане «Карлік» аўтар сцвяр-
джае неабходнасць барацьбы з фашызмам, які ён трактуе як
найвялікшае зло.

Л $\frac{4703000000-150}{М 302(05) - 86}$ 179—86

ББК 84.4Шв

© Выдавецтва «Мастацкая
літаратура», 1986.

ПРАМЕНЬ НАДЗЕІ

«Ёсць у некаторых людзях штосьці такое, што палохае нас, таму што занадта яны напамінаюць нам пра дасканаласць, пра непарушную гармонію і спакойнае шчасце. Сутыкаючыся з такімі людзьмі, яшчэ больш балюча адчуваеш непрыгляднасць свету. Яны дораць жыццю тую цеплыню, якой яно пазбаўлена, і жыць робіцца яшчэ цяжэй».

У гэтых горка-парадаксальных радках з аўтабіяграфічнай аповесці «У свеце госць», якую выдатны шведскі пісьменнік Пер Лагерквіст выпускаў у свет у 1925 годзе, бачыцца мне квінтэсенцыя яго творчай канцэпцыі жыцця, яго мастакоўска-філасофскае крэда, дамінанта створанага ім мастацкага свету. Нездарма шведскія крытыкі лічаць менавіта аповесць «У свеце госць» ключавой для разумення ўсёй яго творчасці.

Не шмат «непарушнай гармоніі і спакойнага шчасця» на старонках кніг аднаго з буйнейшых еўрапейскіх пісьменнікаў, лаўрэата Нобелеўскай прэміі Пера Лагерквіста (1891—1974). Сваё мастакоўскае крэда, сваё светаўспрыманне, сваю філасофію жыцця гэты глыбока трагічны і разам з тым высокагуманістычны пісьменнік выказваў неаднойчы і ў публіцыстыцы. Найбольш яскрава выказаны яны ў своеасаблівым эсе ў навілах «Вызвалены чалавек» (1939):

«Мне часта здаецца, што пачатак усяго — радасць. Што, апрача радасці, здольна было стварыць сусветныя прасторы, усе гэтыя сонечныя сістэмы і млечныя шляхі? Але чаму цяпер усё змянілася? Чаму ўсё не так, як у першы дзень тварэння? Неба і зямля тыя самыя, і жыццё тае ж дзівоснае і багатае, нават багацейшае.

Што ж пазбавіла нас Радасці?..»

«Неба і зямля твае. Зямля абсыпана кветкамі, і зор-

кі зіхацяць над ёю. Але святло іх скіравана ў пустату космасу, яны ззяюць не для цябе. І водар кветак нібы толькі ветру прызначаны. Дзе ж ён, той, хто павінен быў удыхаць гэты водар і прымаць прывітанні ад сузор'я Андромеды? Той, да каго цягнуўся б найперш прамень світальнага сонца?

Дзе ж ты, чалавек?»

Цяжка, горка, беспрасветна на душы ў героя-апавядальніка. І ўсё ж пісьменнік, які ў сваёй творчасці шмат увагі аддаў рэлігійнай дагматыцы, а сюжэты большасці сваіх твораў браў з рэлігійнай міфалогіі, імкнучыся пранікнуць у таямніцы жыцця, у яго маральна-псіхалагічныя і сацыяльна-гістарычныя заканамернасці, рашуча адмаўляе рэлігійную ідэю ачышчэння чалавека праз пакуты:

«Не, я не згодны быць жабраком! Я хачу верыць, што жыццё цудоўнае і вечно маладое. Верыць, што ў глыбіні яго — святло і што мае крыніцы праб'юцца праз любяыя перашкоды...

Пераадолець свой лёс!..

Людзі пакутуюць, але жыццё ж не ведае пакут...

Цаной бясконцых пакут і страт фарміруецца вобраз надзвычайнай прастаты і велічы».

У творах Лагерквіста ёсць такія вобразы «надзвычайнай прастаты і велічы». Найвышэйшым увасабленнем такога чалавечага вобраза стала абаяльная і высакародная Марыямна з яго апошняй аповесці «Марыямна» (1967), якая ахвяравала жыццём, спрабуючы ўратаваць свой народ ад тырана-дэспата, пачвары-чалавеканенавісніка Града, загінула ад нажа забойцы, падасланага закаханым у яе «найстрашнейшым з людзей».

Не ўсе зразумелі гуманістычны пафас і гэтае аповесці — вельмі змрочны яе фінал, надта страшны характар Града створаны пісьменнікам, які ставіў і біўся над вырашэннем балючых праблем чалавечага жыцця на ўзроўні Дастаеўскага.

Творчасць Пера Лагерквіста нялёгка для ўспрымання і тым больш для глыбокага асэнсавання. Відаць, таму яна да апошніх нейкіх дзесяці гадоў была амаль што невядомая савецкаму чытачу. А між тым значэнне яго ў гісторыі не толькі скандынаўскіх літаратур бяспрэчнае. Гэта

пісьменнік сусветнага гучання, гонар шведскай літаратуры, у якой ён стаіць упоравень з Аўгустам Стрындбергам (1849—1912) і Сельмай Лагерлёф (1858—1940).

За апошнія гады многія найлепшыя творы Пера Лагерквіста — «Кат», «Карлік», «Варава», «Сівіла», «Марыямна» і іншыя — выдадзены і перавыдадзены на рускай мове, яго перакладаюць на літоўскую, латышскую, эстонскую мовы.

Найбольшы поспех і сусветны рэзананс мела аповесць «Варава», якая ў 1951 годзе атрымала Нобелеўскую прэмію. На беларускай жа мове Пер Лагерквіст упершыню падаецца яго больш раннімі аповесцямі, напісанымі з інтэрвалам у дзесяць гадоў — «Кат» (1933) і «Карлік» (1944). Апошняю некаторыя даследчыкі схільныя лічыць — можа, і не без падстаў, раманам.

У аснову сюжэтаў гэтых твораў пакладзены матэрыял з жыцця розных народаў і розных эпох, але яны цесна ўзаемазвязаны, як бы дапаўняюць адзін аднаго і, па-сутнасці, як і пазнейшыя «Варава» і «Сівіла», з'яўляюцца своеасаблівай дылогіяй.

Чытаць такія творы — і няпроста, і нялёгка, а «Карлік», скажам, напісаны ў форме «плыні свядомасці», вымагае асаблівых нашых намаганняў. І ўсё ж, думаецца, чытач, які ўвойдзе ў гэты складаны і разам з тым цэласнагарманічны ў сэнсе яго мастацкай завершанасці свет, не будзе расчараваны.

Свет гэты, нельга аспрэчыць, жорсткі, страшны, антычалавечны.

Але ж ён быў і цяпер яшчэ ёсць на вялікіх прасторах нашай зямлі, ад яго нікуды пакуль што не дзенешся, яго трэба ведаць, каб глыбей разумець і складанасць жыцця, і сваё месца ў ім, і асабістую адказнасць за ўсё на свеце. Тым больш што гэта па-свойму цікавы свет, не толькі па-майстэрску, пластычна-адчувальна ўзноўлены ў слове, але і асветлены промнем пісьменніцкай надзеі на іншы, больш варты чалавека свет.

Як і ва ўсякім неардынарным творы мастацтва, праз самыя страшныя праявы жыцця чалавечага, праз самыя цёмныя закуткі самай бесчалавечнай душы чытачу свеціць гэты праменьчык пісьменніцкай веры і надзеі, чы-

тач увесь час бачыць аўтарскі «перёт указуючы, высока подняты» (Дастаеўскі).

Аповесць «Кат» — самы першы ва ўсёй скандынаўскай літаратуры водгук на нашэсце «карычневай чумы» ў Германіі. І водгук гэты быў вельмі своечасовы, па-мастацку ўражлівы і нават палітычна вельмі празорлівы. За ўсёй фантазмагорыяй сітуацыяй і буфанадай персанажаў-масак у другой частцы аповесці еўрапейскі чытач убачыў, якая страшная пачвара, якая смяртэльная небяспека прыйшла да дзвярэй яго дома.

Аповесць гэтая — выразна антыфашысцкая. Гэта адчайны крык душы пісьменніка-гуманіста, які жахнуўся, убачыўшы, што нясе з сабою ідэалогія фашызму. Гэта пратэст супраць таталітарызму і дэспатызму, супраць чаду шавінізму і расізму, які затлуміў, адурманіў, абалваніў мільёны яшчэ зусім нядаўна цалкам «прыстойных» мяшчан. Гэта папярэджанне людзям: глядзіце, як лёгка прывесці чалавека да апусташэння, да масавага вар'яцтва, да сапраўднага азвярэння.

З выключнай сілай у аповесці паказваецца, як лёгка «зрушыліся» ў галовах абалваненых фашысцкай дэмагогіяй людзей выпрацаваныя ўсёй гісторыяй чалавецтва маральныя нормы, якая страшная філасофія жыцця атруціла душы многіх і многіх людзей. Прыгадаем, якімі светапогляднымі «тэзісамі» абменьваюцца так званыя «людзі з народа», седзячы ў рэстаране за куфлем піва:

«Нам неабходная вайна! Вайна — гэта здароўе! Народ, які не жадае вайны — гэта хворы народ!

— Так, мір падыходзіць толькі грудным дзецям ды хворым — ім патрэбны мір! А даросламу чалавеку ён не патрэбны!

— Акопы — вось адзінае месца, дзе прыстойны мужчына адчувае сябе добра. Трэба было б і ў мірны час жыць у акопах, а не ў дамах — яны толькі распешчваюць людзей...

—...Мы абсалютна здаровы народ! Таму ў нас хапае сілы духу адкрыта заявіць: мы любім тое, што іншыя называюць прыгнётам. Толькі расслабленыя, дэгенератыўныя расы палюхаюцца гэтага. Усякі ж моцны народ радуецца ўзнятаму над ім бізуну і адчувае сябе пры гэтым выдатна...»

Няма патрэбы ды і мажлівасці пераказваць фабулу гэтых аповесцей. Уся сіла іх эмацыянальнага ўздзеяння — у сюжэтных «счапленнях», у пераклічцы матываў і лейт-матываў, у выключнай жыццёвай пераканаўчасці маналагаў і дыялогаў, у майстэрскай перадачы чалавечага шматгалосся. А зрокава-пластычная адчувальнасць створаных аўтарам карцін, сцэн, эпізодаў робіць нас нібы прысутнымі пры гэтых страшна-неверагодных падзеях. Ужо ў першым абзацы ў аповесці «Кат» перад намі паўстае і страшнаватая, і адначасна нейкая своеасабліва-велічная карціна.

Кат у сярэдневяковых эпізодах і страшны, і агідны, але ж і варты жалю, а часам і па-свойму чалавечны — прыгадаем, як ён здымае страшны праклён з бязвіннага дзіцяці.

Не кажу ўжо пра тое, з якой любоўю паказаны, здавалася б, цёмны, забабонны і грубы народ. Але паслухаем, як гавораць гэтыя не самыя лепшыя прадстаўнікі народа, мясцовыя валацугі. З якой асалодай выпісвае аўтар іх даволі «рызыкаўныя» прытчы, паданні і павер'і, з якіх паўстае здаровае народнае нутро, неўміручы народны аптымізм, гаючы гумар:

« — ...Помню, у нашым баку мужыка аднаго вешалі за недазволенае паляванне... Як толькі заплечных спраў майстар выбіў калодку ў яго з-пад ног і пятля на ім зашмаргнулася, ён такі дух выпусціў, што ўвесь пагорак зачадзеў, кветкі наўкола паніклі, а луг на ўсход ад вісельніка нібы выгараў увесь і звяў — дзьмула ж з захаду, забыўся я вам сказаць — і ў нашай акрузе тым летам неўраджай быў.

Усе рагаталі, наваліўшыся на стол.

— А мой бацька дык расказваў... Народ адступіўся назад ад такога духу, глядзіць — а ў неба воблака падымаецца, ды такое чорнае, што аж страх глядзець, а ззаду сам чорт сядзіць і з качаргою ўвіхаецца, грэшную душу падпіхае і ржэ-рагоча з радасці, што так смярдзіць...»

Як лічаць даследчыкі, менавіта ў гэтай невяліччай аповесці пісьменніку ўдалося, як нікому іншаму ў сучаснай шведскай прозе, сабраць сярэдневяковыя жарты, прымхі, павер'і і паданні.

І нават у другой частцы аповесці, у рэстаранних эпізодах з жыцця 30-х гадоў нашага стагоддзя, дзе шмат груба-натуралістычных сцэн, мы адчуваем выразна, што аўтар не зняверыўся ў жыватворнай сіле чалавечага розуму, у перамозе светлага, добрага ў жыцці над самымі страшнымі сіламі нялюдскасці і зверства. У фінале зноў загучала трагічная і адначасна простая, зямная, чалавечная мелодыя — вера ў каханне як сімвал надзеі на лепшае ў жыцці чалавека.

Але пакуль што спраўджваліся самыя найгоршыя прадчуванні пісьменніка. Фашызм прынёс нечуванае гора ўсяму чалавецтву. Ішоў 1944 год. Ужо адчувалася яго блізкая агонія. І ўсё ж пісьменніка мучыла балючае пытанне: што ж усё-такі ў самім чалавеку ёсць такое, што памагло ідэалогіі і маралі фашызму так глыбока пранікнуць у душу столькіх людзей? Спробу даць адказ Пер Лагерквіст робіць у аповесці «Карлік» — яшчэ больш змрочнай сваім сюжэтам, яшчэ больш трагічнай сваімі чалавечымі характарамі.

Сюжэтнае дзеянне ў аповесці адбываецца пры двары італьянскага герцага эпохі Адраджэння, але сам сюжэт, усе рэаліі — гэта своеасаблівая дэкарацыя, даволі ўмоўныя. Самае важнае ў ёй — плынь думак Карліка, прыдворнага блазна.

Карлік упэўнены, што тыя ісціны, якія ён выказвае, — гэта, як кажуць, ісціны ў апошняй інстанцыі, і што толькі ён жыве «ўсур'ёз», а ўсе астатнія толькі гуляюць — хто ў вайну, хто ў каханне і г. д. Яму не адмовіш ні ў назіральнасці, ні нават у здольнасці да філасофскіх разваг. Але ж колькі ў яго сентэнцыях і павучаннях плоскага, пошлага пры ўсёй іх часам страшнай праўдзе. Нават яго перакананне (якое так узвышае яго ў сваіх вачах) у тым, што яго ўсе баяцца, не што іншае, як ілюзія. Людзі, аказваецца, самі сябе баяцца, бо ў кожным з іх, на жаль, сядзіць глыбока ўнутры свой «карлік».

Нельга, відаць, не пагадзіцца з думкай многіх заходніх пісьменнікаў-гуманістаў, згодна якой прычына псіхалагічна-ўнутраных вытокаў фашызму — у пачуцці сваёй непаўнацэннасці ў многіх людзей таго часу, хоць мы

і ведаем, што ідэалогію і мараль фашызму парадзілі зусім канкрэтныя сацыяльна-гістарычныя прычыны.

Але ў Лагерквіста мы бачым свой, вельмі арыгінальны паварот гэтай думкі.

Карлік пры ўсёй сваёй абяздоленасці і абязвечанасці непаўнацэнным якраз сябе не адчувае: «Гэтак я створаны, і што мне да таго, калі другія створаны інакш. Мой твар паказвае, які я ёсць, не прыхарошваючы і не скажаючы... Я рады, што я зусім іншай пароды і што па мне гэта відаць».

Карлік у аповесці ўвасабляе той «сімвал веры» многіх і многіх так званых прадстаўнікоў «цвярозага розуму», паводле якога ўсё, што не прыносіць менавіта мне карысці, — усё гэта альбо глупства, альбо нешта незразумелае, ва ўсякім выпадку, непатрэбнае, а то і проста ненавіснае. Такім людзям-карлікам сумна і моташна ў тым асяроддзі, у якім ёсць нешта бескарыслівае, нейкія там («хімеры») — дружба, вернасць, каханне, хараство, прага ведаў і інтэлектуальнага самавыяўлення. І герцаг, і яго прыдворныя і ваенныя — гэта тыя ж карлікі, як бы яны ні хавалі сваё духоўнае ўбоства і душэўную пустату. Адзіны іх паратунак, адзінае выйсце іхнім патаемным «парыванням» — вайна. А ўсё гэтае іх самае патаемае выказваецца вуснамі Карліка, у якіх вайна — зноў жа, міма яго волі — набывае характар саркастычна-сарданічны, страшны і антычалавечны.

І ў гэтым страшным свеце, аднак, мігціць зіхоткі праменьчык надзеі, носьбітам якога з'яўляецца Бернарда, за якім угадваецца грандыёзны прататып — Леанарда да Вінчы. Яму, гэтаму светламу промню, не пад сілу асвятліць змрочныя закуткі душы незлічоных карлікаў. Трагізм жыцця падкрэсліваецца гібеллю — у самым зародку! — найвышэйшага ў жыцці чалавечым пачуцця — кахання.

І ўсё ж і гэтая аповесць — твор гуманістычнага пафасу. Яна заклікае нас, цяперашніх чытачоў, быць пільнымі. Карлік — у кайданах. Але ён перакананы, што яго час яшчэ прыйдзе, што яго яшчэ паклічуць. І забываць пра гэта нельга.

Чытаць прозу Пера Лагерквіста, паўтараю, нялёгка — патрэбны і адпаведны настрой душы, і інтэлекту-

альнае напружанне. Письменнік бяспрэчна вялікага маштабу, ён у сваіх светапоглядных пазіцыях вельмі складаны, а да таго ж — супярэчлівы. Не прымаючы свету рэакцыі, разгулу шавінізму і мілітарызму, ён, аднак, часам увогуле песімістычна глядзіць на свет і чалавека. Вельмі слушна піша пра гэта В. Неустроеў: «Востры ў сваёй, «экспрэсіянісцкай» крытыцы разгулу рэакцыі, імперыялістычнай вайны, расізму, ён часам паўстае «неабароненым», песімістычна ацэньвае блізкую перспектыву грамадскага развіцця, барацьбы супраць паўсюднага «хаосу», мяшчанскага раўнадушша; аб'ектыўны і праўдзівы ў мастацкай карціне свету і трагедыі чалавека, верачы глыбока ў канчатковую перамогу добра над злом, ён нярэдка не пазбаўляецца скептыцызму ў адносінах да любых палітычных тэорый, да магчымасцей сацыяльных пераўтварэнняў».

І тым не менш Пер Лагерквіст — у першых шэрагах тых письменнікаў свету, якім свяціў і свеціць прамень надзеі на лепшую долю чалавека, на жыццё, вартае яго высокай місіі на зямлі.

«Мы за ўсё адказваем, і ад гэтага нам нікуды не дзецца. Пачуццё адказнасці не дае нам спакою...

Маральнае разлажэнне можа аказацца згубным для той ці іншай эпохі, але апошнія слова не за ім, бо яно супярэчыць самой сутнасці жыцця, яго волі да абнаўлення...

Адчайвацца? Не нам адчайвацца!..

Чалавек — гэта вечная воля да перамогі!»

Генадзь Шупенька

Кат сядзеў і піў у цемнаватым шынку. У чадным мігценні адзінай лоевай свечкі, запаленай гаспадаром, грузна навісла над сталом яго магутная фігура ў крывава-чырвоным убранні, яго шырокая рука абхапіла лоб з выпаленым на ім кляймо. Некалькі рамеснікаў і п'янаватых мясцовых чаляднікаў бязладна і гучна гаманілі за хмельным пітвом на другім канцы стала — на яго палавіне не сядзеў ніхто. Бясшумна хадзіла сюды-туды па каменнай падлозе служанка, рука яе дрыжала, калі яна налівала яго кубак. Хлапчук-вучань, у цемры нікім не заўважаны, прытаіўся ў куточку і проста праглынаў ката прагнымі вачыма.

— Праўда, добрае піўцо, заплечны майстар? — раўнуў адзін чаляднік.— Гаспадыня ж, матухна наша, чуеш ты, збегала да вісельні, украла ў цябе зладзюгаў палец ды ў бочку на нітцы і падвесіла. Яна-то ўжо ўмее пастарацца, каб яе піва было найлепшае, каб гасцям дагадзіць. А піву, чуеш ты, нішто так смаку не дае, як палец ад вісельніка!

— І праўда ж дзіва,— прамовіў крывароты старэча-шавец, выціраючы ў задуменні піва са сваёй злінялай барады.— Што толькі ні звязана з гэтым — ва ўсім тоіцца сіла дзіўная.

— Ого, ды яшчэ якая! Помню, у нашым баку мужыка аднаго вешалі за недазволенае паляванне, хоць ён і гаварыў, што ні ў чым не вінаваты. Як толькі заплечных спраў майстар выбіў калодку ў яго з-пад ног

і пятля на ім зашмаргнулася, ён такі дух выпусціў, што ўвесь пагорак зачадзеў, кветкі наўкола паніклі, а луг на ўсход ад вісельні нібы выгараў увесь і звяў — дзьмула ж з захаду, забыўся я вам сказаць — і ў нашай акрузе тым летам неўраджай быў.

Усе рагаталі, наваліўшыся на стол.

— А мой бацька дык расказваў, што як ён яшчэ малады быў, у іх адзін гарбар са сваёй швагеркай распуснічаў, ну дык з ім якраз такая самая гісторыя здарылася, калі прыйшоў яго час — яно-то і не дзіва, калі ў гэтакім спеху зямную плоць скідаць даводзіцца. Народ адступіўся назад ад такога духу, глядзіць — а ў неба воблака падымаецца, ды такое чорнае, што аж страх глядзець, а ззаду сам чорт сядзіць і з качаргою ўвіхаецца, грэшную душу падпіхае і ржэ-рагоча з радасці, што так смярдзіць.

— Хопіць ужо вам лухту плесці,— зноў улез стары, цішком косячыся на ката.— Гэта не жарты, я вам шчыра кажу, тут сіла сядзіць асаблівая. Ды вазьміце вы хоць Крыстана, Ганнінага хлопца, што з пенай каля рота куляўся на зямлю — чорт жа ўнутры пасяліўся! Я сам колькі разоў хадзіў, памагаў трымаць яго ды рот яму разяўляць — страх, як яго трэсла, страшней за ўсіх, каго мне бачыць даводзілася. А ўзяла яго маці з сабою, як Еркер-каваль сваё жыццё загубіў, ды прымусіла ягонай крыві выпіць — усё як рукой зняло. З таго часу ніводнага разу не паваліўся.

— Але-е...

— Я ж іхні сусед, ды і вы не горш за мяне ведаеце пра гэта.

— Ніхто ж не супраць...

— Як не ведаць, гэта ўсе ведаюць...

— Толькі трэба, каб кроў была ад самагабцы і каб была яшчэ цёплая, а то толку не будзе.

— Гэта само сабой зразумела.

— Праўда. Зло — штука хітрая, што тут і казаць...

— Зноў жа... Возьмем дзяцей, што занядужалі, у якіх косці ломіць — усё ў іх пройдзе, толькі дай крыві з катавага мяча, гэта яшчэ змалку помню,— гнуў сваё шавец.— У нашым баку пра гэта стары і малы ведалі, баба-павітуха цягала гэтую кроў ад ката з дому. Ці, можа, я што не так кажу, заплечны майстар, га?

Кат на яго нават не зірнуў. Не зварухнуўся. Яго суро́ва-таямнічы твар, прыкрыты рукою, быў ледзь відаць у хісткім, хліпкім святле.

— Так. Зло ў сабе гаючую сілу хавае,— зрабіў вывад стары.— Таму, відаць, людзі страх якія прагныя да ўсяго падобнага. Уночы ідзеш дахаты каля вісельні, і там такая валтузня, што аж сэрца з перапуду заходзіцца. Вось дзе аптэкары, шаптуны і розныя бязбожныя чараўнікі набіраюць сабе зеля, за якое беднякам-пакутнікам вялікія грошы, дабытыя крывавым потам, даводзіцца плаціць. Кажуць, іншы труп да касцей абдзіраюць, ужо і не разбярэш, што гэта чалавек некалі быў. Я не горш за вас ведаю, што ва ўсім гэтым сіла сядзіць і, калі прыпрэ, ніяк без гэтага не абысціся, сам, калі ўжо на гэта пайшло, на сабе паспытаў ды на бабе сваёй, а ўсё-такі скажу: тфу! Тфу, брыдота! Не адны свінні ды пачвары нябесныя мярцвячынай жывуць, але і мы з вамі!

— Фу! Сціхні ты, далібог! У дрыжыкі кідае ад тваіх прамоў. А ты штосьці такое глытаў, кажаш?

— Не казаў я, што глытаў, і казаць не буду. Я адно кажу — тфу, д'ябальская сіла! Усё гэта ад яго, ад чорта, ідзе, верце майму слову!

— А-а, глупства. Цэлы вечар глупства мелече. Не хачу больш слухаць вашай лухты.

— Ты чаму піва не п'еш?

— Ды п'ю я. Сам жлукці, п'янюга.

— А дзіўна, аднак жа, што яно памагае і такую ўладу мае.

— То-та ж, што мае.

— Улада гэтая, яна і адным і другім бокам павярнуцца можа. Жарты з ёй кепскія.

Яны замоўклі, засоўгалі куфлямі, адсоўваючыся ад іх. Некаторыя адварнуліся і, мабыць, перахрысціліся.

— Кажуць, што нібы ката ні нож, ні меч не бярэ,— сказаў стары, косячыся на грузную маўклівую фігуру.— Праўда ці не — не ведаю.

— Брахня гэта ўсё!

— Не скажы. Бываюць і праўда такія «цвёрдыя» — нічым не проймеш. Я пра аднаго такога чуў у маладыя гады — во дзе цвёрды быў! Прывялі яго караць смерцю за страшэнныя злачынствы, а меч яго не бярэ. Яны давай тады сякераю — дык сякеру ў іх ажно з рук выбіла, ну, тут іх і апанаваў страх, і яны адпусцілі яго на ўсе чатыры бакі, бо сцямілі, што нячысцік у ім сядзіць.

— Глупства!

— Далібог, праўда, праваліцца мне на гэтым месцы!

— А-а, глупства балбочаш! Хто ж не ведае, што запlechных спраў майстроў таксама мячом ды сякераю караюць, як і ўсякае подлае стварэнне. Ды хоць бы Енс-Кат — яму ж яго сякераю галаву знялі!

— Ну, Енс — справа іншая, ён з гэтымі сіламі ў згодзе не быў. Трапіў у бяду, гаротнік няшчасны, ні за што, ну і вымаліў сабе жыццё, з бабай сваёй ды з дзеткамі расстацца не мог. Тут, брат, выпадак асаблівы. Не адолеў ён гэтага рамяства, ён на памосце горш за грэшніка злашчаснага тросся. Страх у яго быў перад злом, вось што. Ён і гібель на сябе наклікаў таму, што страх яго адольваў, ніяк ён не мог з ім справіцца — я так думаю — таму ён узяў і загубіў Стаффана, што быў яму самым лепшым сябрам. Сякера ж, скажу я табе, куды мацнейшая была за Енса, вось яна яго і прыцягвала, ён не мог ёй супраціўляцца, вось і трапіў пад яе, бо заўсёды ведаў, што так яно і будзе. Не, у ім

сіла тая не сядзела. А ўжо калі сядзіць у кім, таго нічога не бярэ.

— Зразумела, у каце як ні ў кім іншым сіла тоіцца, хіба ж дарма ён каля самага зла знаходзіцца. А што сякера і іншая катава зброя сілу ў сабе тояць, таксама праўда. Таму да іх ніхто даткнуцца не асмельваецца, як і да ўсяго, да чаго кат датыкаўся.

— Што праўда, то праўда!

— Зло, яно, брат, уладу мае там, дзе яго зроду не чакаў. А трапіш яму ў лапы — пішы прапала, не выпускаць з кіпцюроў.

— А ты чаго не ведаеш, не кажы, — азваўся чалавек, што да гэтага часу сядзеў моўчкі. — Не так яно і проста з ім блізкае знаёмства завесці, а спазнаеш, якое яно, зло, дык, можа здарыцца, і здзівішся. Не тое каб сам я ўсё зведаў, а толькі пабыў я неяк у яго ў руках, давялося зазірнуць яму ў твар, можна сказаць, да таямніцы ягонай прычасціцца. Такое век помніць будзеш. І што здзіўна, пасля гэтага нібы і страху перад ім больш няма.

— О-о!

— Так ужо і няма? Штосьці не верыцца!

— Праўду кажу. Ды вось паслухай, калі ёсць ахвота, з чаго ў мяне страх прапаў. Усплыло на памяць, пакуль вы тут сядзелі і гаварылі.

Здарылася гэта яшчэ ў маленстве, было мне тады, здаецца, гадоў пяць-шэсць. Жылі мы на невялікай бацькоўскай сядзібе, гаспадарыў бацька някепска, нястачы мы не ведалі. Быў я ў бацькі і маці адзін, і, трэба вам сказаць, любілі яны мяне, можа, аж занадта — так ужо вядзецца, калі ў сям'і адно дзіця. Жыццё маё ішло шчасліва, такіх добрых і ласкавых бацькоў толькі па шукаць, абое ўжо памерлі, вечная ім памяць. Сядзіба наша была наводшыбе, на самым канцы сяла, і я прывык найбольш у адзіноце час бавіць альбо за маці і бацькам па панадворку бегаць. Да гэтага часу помню,

дзе ў нас што было: і будынкi, і агарод на паўднёвым баку хаты, і ўзгорак за хатай, і палі. Цяпер я нічога гэтага не маю і ніколі, мабыць, нават не ўбачу, але ўсё яно асталося ў душы маёй.

Дык вось неяк улетку, калі ўсе былі на сенакосе і маці панесла бацьку полудзень на абшчынны пакос, куды мне было яшчэ не дайсці, астаўся я адзін-адным дома. Сонейка прыпакло, стала горача, каля каменных прыступак ганку і над тым месцам каля кароўніка, дзе ўранку працэджвалі малако, роем ляталі мухі. Я сноўдаўся па двары, глядзеў, дзе што робіцца, схадзіў у сад і на дрывотню, зазірнуў да пчол. Сытыя, размораныя цяплом, яны ляніва ўпаўзалі ў вуллі. Як яно ўжо там выйшла, ці я засумаваў, ці яшчэ што, а толькі пералез я цераз загарадку і пайшоў напраткі ў лес па сцяжынцы, па якой да таго разу ніколі далёка не хадзіў, ведаў яе толькі на самым пачатку. А тут панесла мяне ў мясціны зусім незнаёмыя. Сцяжынка ішла ўверх па ўзгорку, лес быў густы, з вялізнымі дрэвамі. Я заглядаў у прагалы паміж ствалоў і замшэлых каменных глыбаў. Унізе, у лагчыне, з шумам бурліла рака, што цякла і праз наша сяло. Ішоў я сабе ды радаваўся, і пагодлівы дзень, і ўсё астатняе мяне цешыла. Драмала ў голлі сярод лістоты сонца, павявала густым цяплом смольнае паветра, стукалі дзятлы, лес звінеў ад птушынага перасвісту.

Ці доўга я так ішоў, не ведаю, але раптам пачуўся шоргат, і спераду, у густым хмызняку штосьці заварушылася і паднялося з зямлі. Я прыбавіў кроку, каб паглядзець, што ж там такое. Дайшоўшы да павароткі, я ўбачыў, што нехта бяжыць, і пусціўся за ім услед. Сцяжынка пайшла па больш роўным месцы, лес стаў радзець, і, апынуўшыся на прагалку, я разгледзеў, што гэта былі двое дзяцей. Гадамі яны былі, відаць, мае равеснікі, толькі не так адзетыя. Па той бок прагаліны яны спыніліся, азірнуліся назад. І тут жа зноў кі-

нулiся бегчы. Я — за імі. Не ўдзецца, думаю, абавязкова злаўлю! Але яны раз-пораз зварочвалі са сцяжынкi і хаваліся ў густых зарасніках. Спачатку мне здалося, што яны са мною ў хованкі хочучь пагуляць, але потым я зразумеў, што тут нешта не тое. А мне захацелася з імі пазнаёміцца ды разам крышку пагуляць, і я не сцішаў ходу і ўсё больш іх даганяў. Пад канец яны разбегліся ў розныя бакі, і я ўбачыў, як адзін з іх запоўз пад паваленую яліну і там схваўся. Я кінуўся да яго, рассунуў галіны і гляджу — ляжыць ён, сціснуўшыся ў камячок! Увесь мокры. Я з рогатам наваліўся на яго і прыціснуў да зямлі. А ён як пачне вырывацца, галоўку прыўзняў, вочы дзікія, спужаныя, а твар — увесь у дробных брудных рабацінках. Адзежы на ім амаль што не было — адна старая дзіравая фуфайка, ляжаў ён амаль галышом і калаціўся ў мяне пад рукамі, нібы тая злоўленая маленькая жывёліна.

Выгляд у яго быў нейкі дзікунскі, але я яго не выпускаў і нічога кепскага пра яго не думаў. Ён хацеў быў ускочыць, я яшчэ мацней прыціснуў яго каленямі і давай рагатаць — усё роўна, маўляў, табе не вырвацца. Ён сцішыўся, ляжаў і глядзеў на мяне, нічога не кажучы. Але я і так убачыў, што мы з ім ужо нібы зблізіліся, і ён не будзе цяпер ад мяне ўцякаць. Тады я яго адпусціў, мы разам падняліся з зямлі і пайшлі побач, але я заўважыў, што ён увесь час насцярожана на мяне пазірае. Са сваёй хованкі паявілася дзяўчына, яго сястра. Ён адышоўся ад мяне і стаў ёй нешта шаптаць, а яна слухае, вочы яе акругліліся, перапуджаны тварык збалеў. Але калі я да іх падышоў, яны не ўцяклі.

Пачалі мы гульнію, гулялі яны, як дайшло да гэтага, з ахвотаю, хаваліся ў розных месцах, якія, відаць, ужо даўно ведалі, а як знойдзеш іх, тут жа моўчкі адбягаліся далей. Там было амаль што адкрытае месца, толькі тырчалі сям-там каменныя глыбы ды валяліся абрушаныя дрэвы, яны, відаць, ведалі там усё чыста,

і я часам ніяк не мог іх знайсці, бо іх зусім не было чуваць. Ніколі ў жыцці не бачыў я, каб дзеці так ціха гулялі. Яны разахвоціліся, шнырылі сюды-туды, як ласкі, але ўвесь час маўчалі. І са мной яны нават словам не перакінуліся. Аднак мы і так добра паладзілі. Я, ва ўсякім выпадку, быў задаволены. Часам у самым разгары гульні яны спыняліся і моўчкі глядзелі на мяне.

Дурэлі мы, відаць, даволі доўга ўжо, як з лесу пачуўся кліч. Дзеці хуценька зірнулі адно на аднаго і адразу пабеглі прэч. Я ім крыкнуў, што зноў хачу пабачыцца, але яны нават не азірнуліся, толькі чуваць было, як шлёпалі па сцяжынцы іх босыя ногі.

Калі я вярнуўся дахаты, там яшчэ нікога не было. Неўзабаве прыйшла маці, але я не раскажаў ёй, куды хадзіў і што бачыў. Я ўжо і не ведаю — нібы гэта тайна мая была.

Назаўтра маці зноў панесла полудзень касцам, і як толькі я застаўся адзін, адразу ж пайшоў на ўчарашняе месца і знайшоў там сваіх дружбакоў. Яны, як і ўчора, дзічыліся, асабліва напачатку, і не зразумець было, рады яны, што я прыйшоў, ці не. Аднак прыйшлі яны туды ў той жа час, што і я, нібы знарок мяне чакалі. Мы зноў разгуляліся, ажно ўпарыліся ад сваёй маўклівай беганіны — я ж таксама не крычаў, не галёкаў так, як рабіў бы гэта, каб не яны. Мне здавалася, што мы ўжо зусім свае, быццам даўным-даўно знаёмыя. Мы забеглі на лясную паляну, дзе я ўбачыў хатку, што прыляпілася да навіслай над ёй скалы. Была гэтая хатка нейкая несамавітая і панурая, блізка да яе мы не падыходзілі.

Маці на гэты раз чакала ўжо мяне дома і спыталася, калі я вярнуўся, дзе я быў. Я ж адказаў ёй, што маўляў, у лясок збегаў.

З той пары ўнадзіўся я хадзіць туды кожны дзень. Бацькі мае так былі заняты касьбой, што ім было не

да мяне, і ніхто не перашкаджаў мне адлучацца з хаты. Малыя сустракалі мяне ледзь не на паўдарозе, яны, здаецца, перасталі мяне дзічыцца.

І вельмі ж захацелася мне паглядзець, як яны жы-
вуць, але яны нібы супраціўляліся гэтаму. Цягнулі мя-
не туды, дзе мы заўсёды гулялі. Аднак неяк я асмеліў-
ся і падышоў да самае хаты — а за мною ўслед і яны,
крыху наводдаль. Усё там было, як і ўсюды, толькі на-
вокал — ніводнай градкі, зямля ляжала голая, закіну-
тая, быццам і не жыве тут ніхто. Дзверы былі адчыне-
ныя, я пачакаў дзяцей, і мы разам зайшлі ў хату. У ха-
це быў паўзмрок і стаяў затхлы дух. Насустрач нам
выйшла жанчына, не прывіталася, ні слова ўвогуле не
сказала. Вочы ў яе былі жорсткія, яны так і свідравалі
мяне — штосьці нядобрае адчувалася ў ёй. Валасы зві-
салі ёй на шчокі, рот быў вялікі, бяскроўны, з нейкай
злой усмешкаю. Але тады я не асабліва раздумваў, які
ў яе выгляд. Хіба толькі падумаў, што, маўляў, гэта
іхняя маці, і стаў азірацца па баках.

— Як ён сюды трапіў? — спыталася яна ў дзяцей.

— Ён прыходзіць у лес гуляць з намі,— адказалі
яны баязліва.

Яна здзіўлена разглядала мяне і як бы крышачку
палагаднела, ці, можа, я проста лепш да яе прыгледзеў-
ся. Мне нават на імгненне здалася, што яна падобная
на дзяўчынку, калі тая паявілася з-за дрэў з шырока
раскрытымі вачыма.

Мала-памалу я прывык да поцемку. І ўсё ж нейкім
дзіўным падалося мне ўсё ў іх. Нібы і не надта моцна
іх жыллё ад нашага адрознівалася, а ўсё ж штосьці
было тут не так, не па мне. Зноў жа: у кожнага жыл-
ля свае пахі, а ў гэтым — сырасць і духата, паветра
затхлае і адначасна халоднае. Магчыма, таму, што хат-
ка стаяла ўпрытык да скалы.

Я хадзіў па хаце, да ўсяго прыглядаўся, і дзіўна
мне было.

У далёкім кутку вісеў вялізны меч, шырокі і роўны, востры з абодвух бакоў, а на ім — высечаны вобраз боскай маці з маленькім Ісусам і мноства мудрагелістых знакаў і надпісаў. Я падышоў бліжэй, каб лепш усё разгледзець — ніколі не даводзілася мне глядзець на нешта падобнае — не ўтрымаўся і памацаў яго рукой. Тут пачуўся мне нібы глыбокі ўздых, і хтосьці ўсхліпнуў.

Я азірнуўся, пайшоў да дзяцей.

— Хто гэта плача? — пытаюся.

— Плача? Ніхто не плача! — адказала маці.

Яна ўтаропілася ў мяне, а вочы адразу сталі другія.

— Ідзі ты адсюль! — сказала яна, узяла мяне моцна за руку, завяла мяне да месца, дзе вісеў меч, і загадала, каб я да яго дакрануўся.

І тут зноў пачуўся глыбокі ўздых, хтосьці ўсхліпнуў — ды так страшна.

— Меч! — крыкнула яна і рванула мяне назад. — Гэта ў ім!

Потым адпусціла мяне і адварнулася. Пайшла да печы і пачала штосьці перамешваць у каструлі, што стаяла на агні.

— А ты чый? — спыталася яна, трохі счакаўшы, і рот яе, як мне здалося, нядобра скрывіўся, калі яна гаварыла гэта.

Я адказаў, што Крыстофераў сын з Волы.

— Вунь яно што.

Дзеці нібы застылі на месцы і глядзелі не міргаючы дзікімі, спалоханымі вачыма.

Маці яшчэ папоркалася каля печы, а як скончыла, села на лаву і пасадзіла мяне да сябе на калені. Пагладзіла па галаве.

— Ага, ну-ну... — сказала яна і доўга, уважліва глядзела на мяне. — Пайду я з табой да тваіх, так яно лепш будзе, — дадала яна пасля.

Яна хутка сабралася. Надзела другую спадніцу, а

на галаву — штосьці дзіўнае, чаго я раней ні на адной жанчыне не бачыў. І мы выправіліся ў дарогу.

— Гэта вы тут, значыць, гуляеце? — спыталася яна, калі мы ўвайшлі ў лес. І яшчэ некалькі разоў спрабавала са мной загаварыць. Заўважыўшы, што мне страшна, узяла мяне за руку.

Я ж нічога не разумеў і пытацца ні пра што не смеў.

Калі мы падняліся на наш прыгорак, мая маці выскачыла на ганак, твар у яе быў белы-белы, такой яе я ніколі яшчэ не бачыў.

— Што табе трэба ад майго сына? Адпусці хлопчыка, чуеш! Зараз жа адпусці, поскудзь!

Жанчына адразу ж выпусціла маю руку, твар яе скрывіўся, і ўся яна стала падобная на зацкаванага звера.

— Што ты зрабіла з маім хлопчыкам?

— Ён быў у нас у хаце...

— Ты зацягнула яго ў сваё паганае логава! — закрычала маці.

— Я не зацягвала. Ён сам прыйшоў, каб ты ведала. А як да мяча падступіўся і дакрануўся незнарок, стаў меч уздыхаць і ўсхліпваць.

Маці атарапела, баязліва зірнула на мяне, вочы яе гарэлі.

— А што гэта азначае, ты, відаць, і сама ведаеш, тлумачыць не буду.

— Не... Не ведаю.

— Смерць ён прыме ад катавага мяча.

Маці не ўтрымала прыдушанага крыку, уталопілася на мяне, бледная, як мярцвяк, губы яе задрыжалі, але ў адказ яна не вымавіла ні слова.

— Я дык думала як лепш, прыйшла табе сказаць, ды ты, бачу я, замест каб падзякаваць — злуешся. Забірай сваё дзярмо, і больш ты пра нас не пачуеш, пакуль ваш час не прыйдзе, раз ты сама таго захацела!

Яна злосна павярнула і пайшла.

Маці ўся задрыжала, схапіла мяне, прытуліла да сябе і пачала цалаваць, але позірк яе быў застылы, чужы. Яна завяла мяне ў хату, а сама кінулася на двор, і я бачыў, як яна пабегла цераз поле, штосьці крычучы.

Вярнуліся яны разам з бацькам, мокрыя, панылыя. Як цяпер помню, стаю я каля акна і бачу — ідуць яны ўздоўж мяжы дахаты...

Ніхто з іх мне слова не сказаў. Маці пачала кешкацца каля печы. Бацька не сеў, як звычайна, а пачаў хадзіць узад-уперад. Яго худы твар застыў, здранцвеў, стаў нібы мёртвы. Калі маці на хвіліну выйшла па вяду, ён паставіў мяне перад сабою і стаў глядзець мне проста ў вочы, хмурна і дапытліва, потым зноў адварнуўся. І між сабой яны не размаўлялі. Крышку сцакаўшы, бацька выйшаў, пачаў сноўдацца па прыгорку. Стаяў, глядзеў удалячынь.

Цяжкі і змрочны настаў час. Я хадзіў зусім адзін, нікому не патрэбны. І ўсё наўкола стала зусім іншае, нават зялёныя лугі былі не тыя, што раней, хоць дні стаялі ўсё такія ж сонечныя і прыгожыя. Я спрабаваў гуляць, але і з гэтага мала што выходзіла. Калі бацькі апыналіся блізка, то праходзілі каля мяне, нічога не кажучы. Нібы я чужы ім. Вечарамі ж, аднак, калі маці ўкладвала мяне ў пасцель, яна так моцна прыціскала мяне да сябе, што я ледзь не задыхаўся.

Я не разумеў, чаму ўсё перамянілася і стала так бязрадасна. Нават калі сам я, здаралася, весялеў, зусім не тая гэта была весялосць, што раней. Уся сядзіба нібы вымерла, цішыня была такая, быццам ніколі не гучала тут жывое слова. Але часам, калі бацькі не ведалі, што я побач, яны перашэптваліся. Я не разумеў, што я такое зрабіў, толькі, відаць, адчуваў, што нешта жаклівае, раз ім нават глядзець на мяне сілы не стае. Стараўся як мог займаць сам сябе і не назяляць ім — бачыў жа, што так ім лепш.

У маці шчокі запалі, яна нічога не ела. Кожнае ра-

ніцы вочы былі заплаканыя. Выбраў я месца ззаду за дваром для жывёлы і пачаў будаваць сабе асобны «дом».

Нарэшце паклікала неяк мяне маці. З ёю быў і бацька. Калі я падышоў, узяла яна мяне за руку і павяла да лесу, а бацька стаяў і глядзеў нам услед. Як убачыў я, што маці вядзе мяне па той сцяжынцы, па якой я раней хадзіў, упершыню па-сапраўднаму спужаўся. Але ўсё было да таго няміла, што горш чым ёсць, падумаў я, наўрад ці будзе, і скарыўся. Прытуліўся да маці і ішоў пакорліва, асцярожна ступаючы сярод каменя і карэння, што траплялася ўвесь час на сцяжынцы, абы толькі маці праз мяне не засмучалася. Яна так асунулася ў твары, што яе было не пазнаць.

Калі мы дабраліся да месца і ўбачылі хату, маці задрыжала. Я з усяе сілы сціснуў ёй руку, каб падбадзёрыць яе.

Апроч дзяцей і іх маці на гэты раз у хаце быў яшчэ адзін чалавек. Камлюкаваты, магутны дзядзька з тоўстымі, быццам павыварочванымі вонкі губамі, зрэзанымі папярэчнымі маршчынамі, з тварам, пасечаным воспай. У яго абліччы было штосьці грубае і дзікае, позірк цяжкі, вочы налітыя крывёю, нейкія жаўтавата-чырвоныя. Зроду ні адзін смертны не наганяў яшчэ на мяне такога страху.

Ніхто не павітаўся. Жанчына стала каля печы і пачала так варочаць качаргой, што ажно іскры ўзляталі. Мужчына спярша глядзеў на нас скоса, потым таксама адварнуўся.

Маці спынілася каля парога і пачала прыніжана нешта прасіць — я толькі і зразумеў, што гаворка ідзе пра мяне, але толкам я так і не даўмеўся, што ёй ад іх трэба было. Яна адно толькі паўтарала і паўтарала, што ёсць, маўляў, сродак, толькі трэба, каб яны гэтага захацелі.

Ніхто ёй не адказваў.

Яна была такая няшчасная, вартая жалю, што мне здавалася — адмовіць ёй яны не змогуць. Але яны нават не паварочваліся. Быццам нас тут і не было.

А маці ўсё гаварыла, усё больш няўцешна і прыніжана, глухім, поўным адчаю голасам. І мне было проста жак як шкада яе. А яна ўсё гаварыла, што я, маўляў, адзінае дзіця ў яе, і слёзы засцілалі ёй вочы.

А пасля яна проста стаяла і плакала — нічога, відаць, яе просьбы не дадуць.

А на мяне такі страх найшоў, што я не ведаў, што мне рабіць, і пабег да дзяцей, якія стаялі, збіўшыся ў самым кутку. Мы баязліва пераглядваліся. А ўрэшце паселі разам на лаву каля сцяны — не было ўжо сілы стаяць.

Бясконца доўга сядзелі мы так у жудаснай цішы. Раптам я пачуў грубы голас мужчыны — і здрыгануўся. Ён стаяў і глядзеў у наш бок, але клікаў аднаго мяне.

— Пойдзем са мной!

Я задрыжаў і ціхенька падышоў і, калі ён выйшаў, не пасмеў не паслухацца, паплёўся ўслед. А за намі і маці выйшла. Жанчына каля печы павярнулася. «Тфу!» — плюнула яна наўздагонку маці.

Пайшлі мы, аднак, з ім удвух па вытаптанай сцежцы, што вяла ў бярозавы гаёк недалёка ад хаты. Мне было не па сабе побач з ім, і я стараўся трымацца ад яго як мага далей. І ўсё ж мы нібы знаёміліся з ім, пакуль ішлі разам. У гушчары сярод дрэў біла крыніца, яны, відаць, з яе бралі ваду, бо побач ляжала чарпалка. Ён апусціўся на калені каля самага краю і прыгаршчамі зачарпнуў празрыстай вады.

— Пі! — загадаў ён мне.

Па ўсім было відаць, што благога ён нічога не задумаў, і я з ахвотаю зрабіў так, як ён загадаў, і зусім не баяўся. Можна было падумаць, што калі паглядзіш

на яго зблізку, ён будзе нясцерпна страшны, а выйшла па-іншаму — у ім быццам і не было той ранейшай люта-тасці, ён стаў больш падобны да звычайных людзей. Ён стаяў на каленях, і я зблізку бачыў цяжкі позірк яго налітых крывёю вачэй, і падумалася мне, што ён таксама, пэўна, нешчаслівы, як і я. Тройчы даў ён мне вады.

— Ну, вось цяпер здыме,— сказаў ён.— Раз з маіх рук напіўся, можаш цяпер не баяцца.— І ён лёгенька пагладзіў мяне па галаве.

Нібы цуд нейкі адбываўся.

Ён падняўся, і мы пайшлі назад. Свяціла сонейка, шчабяталі птушкі ў бярозах, пахла лісцем і бяростам, а каля хаты нас чакала маці, і вочы яе заззялі ад радасці, калі яна ўбачыла, як мы суладна ідзём рука ў руку. Яна прыціснула мяне да сябе і пацалавала.

— Бог вас благаславі! — сказала яна кату, але той толькі адварнуўся.

І мы пайшлі, шчаслівыя, дахаты...

— Ну і ну,— працягнуў хтосьці, калі ён скончыў.

— Але... гэта ж во яно як.

— І сапраўды зло — штука дзіўная, хто ж стане з гэтым спрачацца.

— Нібы як і дабро ў ім схавана.

— Ага.

— А сіла ў ім якая! Выходзіць, яно цябе і знішчыць можа, яно ж і ад гібелі можа выбавіць.

— Што і казаць.

— Дзіўна, далібог.

— Ага, гэта то ўжо так.

— А я мяркую: тваёй маці і пакаяцца не грэх было б перад катавай жонкай за лаянку сваю.

— І я такой думкі, ды вось не пакаялася яна.

— Ды ну...

Яны пасядзелі ў задуменні. Адпівалі па глытку і абціралі губы.

— Вядома ж, і кат добрым можа быць. Кожны чуў, ён хворых ды пакутнікаў, тых, хто да крайнасці дайшоў, здараецца, з бяды вызваляе, калі ўжо ўсе лекары ад іх адракліся.

— Але. І што яму пакуты вядомыя, таксама праўда шчырая. Ён, мусіць, сам муку прымае праз тое, што творыць. Усім жа вядома — кат заўсёды просіць у асуджанага дараваць яму, перш чым яго жыцця пазбавіць.

— Правільна. Ён зла да таго не мае, каго павінен звесці са свету, не. Ён яму нібы добрым другам можа быць, я сам бачыў.

— Праўда што добрым другам! Я раз бачыў, як яны ў абдымку да памоста падышлі!

— Ды ну!

— Бо да гэтага абодва п'яныя былі, ледзь на нагах трымаліся: усё выпілі, чым іх участвалі, яшчэ і дабавілі, вось і скруціла ім ногі ў абаранкі. Не надта яны адзін ад аднаго адрозніваліся, а ўсё ж кат, здаецца мне, быў п'янейшы. Як зараве: «Ву-ух!» — гэта як галаву адсякаў.

Усе зарагаталі, прыкляліся да сваіх куфляў.

— А цябе, значыць, плаха чакала? Так усім нам такая доля можа выпасці.

— Гэта слухна.

— Не, але каб у яго такая ўлада была, га? Гэта ж праўда як цуд сатварыўся, што ты нам раскажаў. Каб не зняў ён з цябе пракляцця, прапала б твая галоўка.

— О, брат, ён яшчэ і не такія цуды творыць! Бадай што лепей за некаторых святых!

— Ну не, самыя то ўжо вялікія цуды твораць святых ўгоднікі ды прачыстая дзева!

— Ды Ісус Хрыстос, збавіцель ад грахоў нашых!

— Само сабой, дурная твая мазгаўня, толькі не пра гэта цяпер гамонка. У нас жа пра запlechных спраў майстра размова!

— Ё яго і праўда ўлада ёсць. Зло — яно ўладу мае, гэта ўжо так.

— Улада то ёсць, ды толькі адкуль яна? Кажу вам, ад д'ябла яна! Таму і людзі ласыя да яе, як ні да чаго іншага, куды больш, чым да слова божага і да святых таінстваў.

— Аднак жа яму вось памагло.

— Ага, што ні кажы, памагло ж!

— Можа, і так.

— А свяшчэннік, бадай, і не справіўся б.

— Куды там, і думаць няма чаго, тут зло верхаводзіла, у яго ён быў пад пятой!

— Тфу, нячысцік! Сатана гэта ўсё, яго выбрыкі!

— Ну-ну...

— Самі ж чулі, кат адварнуўся, як у ягонай маці вярвалася: маўляў, благаславі, божа.

— Фу ты!..

— А-а, чорт, вып'ем! Што гэта мы сядзім ды розную чартаўшчыну ўспамінаем!

— І тое праўда. Піва нам! Піва, кажу, яшчэ! Ды якога мацнейшага!

— Каб з самай лепшай бочкі! Бр-р... толькі не з той, дзе палец зладзюгаў падвешаны... А што, ці праўда, што ў вас зладзюгманаў палец у піве боўтаецца?

Служанка пабляднела, паківала галавой, штосьці прамармытала.

— Чаго ўжо адпірацца, увесь горад ведае. Нічога, давай хоць сабе і адтуль. Адзін чорт, нам абы мацунак быў!.. Ву-ух! — як кат той казаў.

— Ты не надта вухкай! А то, чаго добрага, без галавы застанешся і захочаш дап'яна напіцца — ды не будзе куды ліць!

— Вось і трэба карыстацца, пакуль час не прайшоў!

— Гэтае піва сам чорт варыў, я на смак чую!

— Тут жа і ёсць якраз сатанінскае логава, затое ўжо піва — лепшага не знойдзеш.

Зноў выпілі. Панавальваліся на стол, шырока расставіўшы локці.

— Я вось думаю, ці не будзе заўтра з самага ранку пакаранне смерцю, ці як іначай разумець? — урачыста спытаўся старызна-шавец.

— Хто ж яго ведае...

— Можа стацца, што і так...

— Я к таму, што майстар жа заплечны балюе. Ды і ў чырвонае выфранціўся, у поўным парадзе.

— Але... Падобна на тое...

— Нешта ж не чуваць было, каб караць некага збіраліся, га?

— Не-е...

— Ну што ж. Пачуем жа, як у бубен забухкаюць.

— А-ай, выпі ты лепш, дзед! Чым лапатаць пустое...

І яшчэ выпілі.

Увайшоў хлопец і з ім дзве жанчыны.

— Гляньце, і яны з'явіліся!

— Куды заплечны майстар, туды і ўвесь яго зброд.

— Ану, хлопец, запалі свечкі, хоць палюбуемся на тваіх распусніц!

— Ого, ды ці не красуні яны з непрыстойнага дома?

— А то сам не бачыш.

— Чаго ж да майстра заплечнага не падсядзеце? Духу мо не стае?

— Та-ак... Вы з ім, відаць, у блізкіх адносінах.

— Гэй вы, дзевы бязгрэшныя, вы да вісельні хоць схадзілі? Там адзін вісіць, з яго ўчора ўсё адзенне да ніткі сцягнулі, матляецца ў чым маці нарадзіла, усё стварэнне, усе дзівосы боскія звонку. Ці вам ужо такое не навіна? Ну-ну, а бабы сёння з самай раніцы туды цягнуцца, як на багамолле, падзівіцца на такое харакство, бо, чуеце вы, у вісельнікаў гэтыя штуковіны асабліва зманлівыя. Чаго фыркаеце? Глядзіце, майстар вам пакажа!

— Няўжо ён яшчэ ні разу не даў вам дыхту каля ганебнага слупа?

— Ды ўжо ж без гэтага нябось не абышлося, ім жа ў калодках звычайна, быццам у чаравіках.

— Дайце час, вы яшчэ ад яго бізуноў пабежыце вон з горада, ды з усіх ног будзеце даваць драла, а то задніцы ўсю красу страцяць!

Адна з жанчын павярнулася да іх.

— А ты Ёкум-Жывадзёр прытрымаў бы язык! Ішоў бы лепш дахаты, да бабы сваёй, яна не горшая за нас шалапутка, учора вечарам у нашу фірму прыбгала, прыміце, кажа, а то дома мяне ніяк не задаволяць!

— Ты гэта кінь! А калі думаеш, што гэта навіна, дык дарма, я і без цябе ведаю пра яе распусту! Яна ў мяне дабегаецца, жыўцом скуру здзяру!

— Думаеш, паможа?!

— А то дык і зусім прыкончу!

— Во ўжо дзе радасць ёй будзе, хоць з самім сатаной сыходзься!

Ён штосьці прамармытаў у адказ, астатнія з яго рагаталі.

— Так, на баб нідзе ўправы не знойдзеш, ні на гэтым, ні на тым свеце.

— Ну іх, пэўна ж, таксама і паліць, і тапіць, і вешаць, як і нас з вамі, можна.

— Сапраўды, заплечны майстар і ім літасці не дае.

— А то не.

— Ага, я заўважаў, шмат ёсць катаў, якім у ахвоту караць баб.

— Яно і зразумела!

— Само сабой, большая асалода, чым нас, паганых мужыкоў.

— Дзіва што.

— Ну, гэта яшчэ як сказаць, у ахвоту. Не, не заўсёды. Я раз сам сведкам быў, не мог ён бабу прыкончыць — і ўсё тут.

— Няўжо?

— Праўду кажу, ніяк не мог, а ўсё таму, што за-
кахаўся ў яе па вушы проста там, на памосце.

— Ды ну?

— Вось табе і на!

— Далібог, усім відаць было, каханне ў ім зага-
рэлася. Стаяў, глядзеў на яе, а сякеры падняць так і
не змог! Яна і сапраўды рэдкай была прыгажосці, ва-
ласы, помню, доўгія, чорныя, а вочы — проста жах —
пакорлівыя, да смерці перапалоханыя і вільготныя, ні-
бы ў жывёліны, я твар яе як цяпер бачу, да таго ён быў
своеасаблівы і цудоўны. Ніхто яе не ведаў, яна нету-
тэйшая была, толькі нядаўна ў нас пасялілася, ён яе
ўпершыню ўбачыў. Так, дзіўнага ў тым не было, што
закахаўся ён у яе. Белы стаў, як палатно, рукі дры-
жаць. «Не магу», — кажа. Хто бліжэй стаяў — усе чулі.

— Ды ну?.. Падумаць толькі!

— Але, дзіўна было на іх глядзець, далібог, дзіўна.

— А людзі ж убачылі ў яго вачах любоў, расчулі-
ліся, сталі паміж сабой шаптацца ды размаўляць, бач-
на было, шкадавалі яго.

— Вядома.

— Ага. Пастаяў ён крышку, а потым сякеру ад-
клаў і руку ёй падаў. Ну, у яе слёзы з вачэй, і нібы
так зрабілася, што і на яе каханне сваю ўладу рас-
пасцерла, ды і што ж у тым дзіўнага, раз ён так з ёю
абышоўся, ды ў такім месцы...

— Але-е.

— Ну-ну, і чым жа скончылася?

— Ён, значыць, павярнуўся да суддзі і перад усім
народам абвясціў, маўляў, калі дазваляць, згодны
ўзяць яе за жонку, у такім выпадку, самі ведаеце, мо-
гуць памілаваць, калі будзе на тое іхняя воля. І народ
зашумеў, маўляў, трэба ёй жыццё падараваць. Усіх
гэтая карціна за душу ўзяла — і людзей, і суддзю, бо
адкрылася ім цудадзейная сіла кахання нават на лоб-

ным месцы, і шмат было такіх, што стаялі і плакалі. І свяшчэннік іх павянчаў, і сталі яны мужам і жонкаю. Толькі выпалілі ёй на лобе кляймо, так ужо закон таго вымагае — вісельня сваё спагоніць. Але ад гібелі ж яна, як я сказаў, абераглася.

— Глянць ты, якая гісторыя.

— Ага, чаго толькі не бывае.

— А потым, што з імі было? Няўжо і напраўду сваё шчасце знайшлі?

— Але. Сталі яны жыць у ката ў доме шчаслівым жыццём — пра гэта іх суседзі гаварылі ўсе як адзін. Маўляў, ніколі яшчэ такога ката не бачылі, каханне — яно яго іншым чалавекам зрабіла, думаецца мне, раней жа ён такім не быў, і ў хаце жыццё пайшло іншае, само сабой, у ранейшыя часы там, як заведзена, розныя падонкі аціраліся. Яны мне шмат разоў на вочы траплялі, калі яна дзіцем хадзіла, і былі яны з выгляду, як і кожная закаханая пара, яна ўсё такая ж прыгажуня, дарма што на галаве ганебны каўпак, які павінна насіць катава жонка, ну і, само сабой, кляймо на лобе страхалюднае, а ўсё-такі, кажу я вам, прыгожая была.

Калі прыйшла пара ёй раджаць, хацелі яны, як усе, павітуху паклікаць, яны быццам бы радаваліся дзіцятку свайму, як і кожны муж з жонкаю, так, ва ўсякім разе, людзі казалі. Ды не тут тое было, прыходзілі яны, помню, у дом, што насупраць нашага, па адну такую бабулю, абавязкова яе хацелі да сябе паклікаць, баяліся, каб кепскага чаго не здарылася пры родах, але яна ім адмовіла, і іншыя да іх не пайшлі, у іх жа як-ніяк брыдота сядзела.

— Ну, што там ні кажы, а не па-хрысціянску гэта ў такім выпадку адмаўляць.

— Ды яна ж нячыстая, сам разваж, а той, глядзіш, пасля яе да чыстай жанчыны ісці — роды прымаць!

— Гэта само сабой!

— Вось і выйшла, што нікога пры ёй не было, адна раджала — ён і то не паспеў прыйсці — раней часу ў яе пачалося, не надта добра выйшла, толкам ніхто і не ведае, як ужо яно там выйшла, а толькі на судзе яна прызналася, што задушыла дзіцятка.

— Ды што ты?.. Задушыла?

— Як жа гэта такое?

— Быццам бы сказала яна там, маўляў, як абра-дзілася і ачухалася, стала дзіцятка прыбіраць, кроў яму з тварыка абціраць, убачыла на лобе ў яго радзі-мы знак — з выгляду акурат вісельня. Яны ж ёй са-мой выпалілі кляймо ў той час, як дзіця ў яе лоне зара-дзілася, і ўжо тады сэрца яе, маўляў, зныла, надарва-лася. І яшчэ яна быццам бы сказала, што не хацела яна, каб яе дзіця на гэтым свеце жыць заставалася, калі ўжо на самым пачатку на ім такая метка пастаў-лена, а так яна, маўляў, душы ў ім не чула. І яшчэ многа чаго яна гаварыла, ды складу, чуў я, мала было ў яе гаворцы, відаць, ёй, няшчаснай, на раду напісана было ліхадзейкаю быць, не інакш.

— А мне дык шкада яе.

— Але. Што ні кажы, а шкада.

— Ну і прысуд выйшаў такі, каб яе жывой паха-ваць — грэх жа яна немалы на душу ўзяла, — а яму самому ж выпала зямлёй яе закідваць. Я, трэба вам сказаць, таксама хадзіў глядзець, і, само сабой, нялёг-ка яму было, ён жа яе любіў, хоць пад канец, відаць, адштурхнула яна яго сваёй неміласэрнасцю. Ён кідаў рыдлёўкаю зямлю і на цела яе прыгожае глядзеў, як яно мала-памалу хавалася, а як да твару дайшоў, ма-рудзіў, колькі мог. Яна за ўвесь час слова не вымаві-ла — яны, думаецца мне, развіталіся загадзя — ляжа-ла і глядзела на яго з любоўю. Пад канец давялося яму, зразумела, і твар засыпаць, дык ён адварнуўся, не глядзеў. Так, нялёгка яму было. Ды нікуды ж не дзе-нешся, раз такі прысуд.

Казалі, быццам ён потым уночы туды хадзіў, адкапаць яе спрабаваў, можа, думаў, жывая яшчэ, ды балбатня, мусіць, усё гэта, павінен бы, здаецца, разумець, што не магло таго быць.

Ён, дарэчы, неўзабаве прэч падаўся з нашых краёў, і ніхто не ведае, што з ім потым сталася.

— Ну і ну. Праўда, шкада іх.

— Аднак жа і яны самі павінны былі сцяміць, што нічога добрага выйці ў іх не магло, што іхняя брыдота і на дзіцятка пяройдзе.

— Вось і я кажу: што ж тут дзіўнага, што меткай у яго была вісельня?!

— Але, такое, відаць, наглуха прыстае.

— Ды ўжо ж.

— Што хочаш рабі, усё роўна не адпусціць. Гэта то ўжо так.

— Значыць, давялося-ткі яму стаць яе катам.

— Давялося.

— Выходзіць, суджана яму было.

За дзвярыма пачуліся крокі, шум, у шынок з грукатам уваліўся чалавек, зароў на некага, хто ішоў за ім у цемры, пагражаючы яму рукой, на якой была адсечана кісьць.

— Брэшаш, мужыцкае рыла! Сам жа ачкі лічыў. Сышлося, ну?!

— Свінец у іх быў, у тваіх касцях, шэльма ты!

— Чорт у іх быў! Быў свінец, скажы яму, Юке?

— Не, не, ні за што не было,— адказваў хлапчук, які ішоў следам па пятах за бязрукім.

— І гэтае чарцяня добры жулік, вась і стаіць за цябе, самому табе няма чым крыць, д'ябал скалечаны! Мечаныя былі твае карты, яснае дзела, так бы вам ніколі ўсяго ў мяне не адыграць!

— Ды заткніся ты, мужлан! — Ён усеўся, скоса паглядзеў па баках, убачыў ката, і твар яго перасмыкнуўся. Твар яго быў схуднелы, шчокі паўвальваліся,

вочы блішчалі. Хлапчук падкраўся да яго на ўслончык ушчыльную.

— Няйначай Ласе-Вісельнік да нас завітаў!

— Што, Ласе, і ты збаяўся побач з майстрам заплечным сесці?

— А-а, пустое мелеш!

Ён устаў і пайшоў, перавальваючыся з нагі на нагу, сеў далей за ўсіх ад стала. Хлапчук шмыгнуў за ім.

— Вось там табе і месца, поскудзь! — крыкнуў селянін. — Пачакай, прыбярэ ён цябе да рук з усімі тваімі трыбухамі!

— Так, брат Ласе, цяпер табе вісельня на чарзе. Нечага ім больш у цябе адсякаць.

— Лухту ты гародзіш, пустая твая мазгаўня. Мяне вісельня ніяк не возьме! Зразумеў?

— Дзе ўжо...

— Няўжо не возьме?..

Таргануўшы плячыма, ён падсунуўся да стала.

— Піва! — крыкнуў ён служанцы, і тая паспешна наліла. Хлапчук паднёс яму куфаль да рота, і ён залпам хлебануў добры глыток. Потым перавёў дух, хлопчук пачакаў і зноў паднёс. — Жульнічаю, кажаш!.. — Ён паволі павярнуўся да селяніна, што сядзеў дзесьці аж каля самых дзвярэй.

— І кажу! А то не?..

— Надта мне трэба жульнічаць, каб вывудзіць у цябе твае мізэрныя мужыцкія грашы! Ды яны самахоць да мяне ў кішэню хаваюцца, ім ад смуроду невыносна ў тваіх паршывых портках!

— Заткні сваю паганую глотку!

Усе рассмяяліся з селяніна, які не знайшоў больш дасціпнай лаянкі.

— Наліха яны яму, мечаныя карты і свінец у касках, Ласе-Вісельнік захоча, то і без іх абыдзеца.

— Ён і большыя хітрыкі ведае, куды табе з ім цягацца, чалавеча!

— Ды тыя ж, відаць, хады, што і ва ўсіх жулікаў. Не разумею я, Ласе: гэта ж так яны цябе прыціснулі, а табе — хоць бы што.

— А-а... Не бойся. Ласе не прападзе!

— Выходзіць, што так...

— Помню, яны пальцы мне адсеклі, я тады вась з гэтага быў, — сказаў Ласе, ківаючы на хлапчука, — ды цвікамі іх да перакладзіны і прыбілі. Хе-хе! Я потым хадзіў на іх паглядзець — пацеха! Яны мне: ага, во дзе цяпер пальцы твае зладзейскія. А я ржаў, мне гэта тфу, мне гэта хоць бы хны! Ласе, кажу, не прападзе! Так яно і выйшла!

Ён некалькі разоў міргнуў, твар яго заторгаўся. Ткнуў Юке куксай, патрабуючы яшчэ піва. І той паслужліва паднёс яму куфаль. У яго была кемлівал мордачка, а вочы так і шнарылі ва ўсе бакі. Нічога, што адбывалася вакол, не выпадала з-пад яго пільнай увагі.

— Аднак яны і да рук дабраліся, а гэта рэч ужо іншая!

— А-а... Мне і гэта тфу. Не-е...

Ён выцер рот рукавом.

Стары шавец на другім канцы стала нахіліўся наперад.

— У яго корань мандрагоры ёсць, чулі? — прашаптаў ён, прысвітваючы ад узрушэння.

— Не-е, гэта нічога, — гучна адчаканіў Ласе. — Мне ўсё хоць бы што! Зразумёў? Ды і хлопец вунь ёсць. У яго галава варыць.

— Яно і відаць!

Хлапчук, задаволены пахвалай, заміргаў вачыма.

— А ці не сын ён табе, і а, Ласе?

— Адкуль я ведаю! А падобна на тое, далібог. Норавам ён нібы ў мяне.

— Ну-ну, значыць, ты і сам не ведаеш.

— Не. Ён Ханы Гуляшчай сын, ды вась уцёк ад яе,

лупіла, кажа, а жэрці не давала, ён да мяне і прыляпіўся, у мяне сямү-таму падвучыцца, што ў жыцці потым спатрэбіцца. А ўжо ж кемлівы — пашукаць. Як, Юке, бацька я табе ці не?

— А мне, бадай, усё роўна, — хіхікнуў Юке.

— Праўду кажаш. Пляваць! Добра яму са мной — ну дык і добра. Праўда, Юке?

— Ага! — засмяўся Юке.

— Ну, адным гэтым сапляком табе нізавошта не абысціся. Ніколі не паверу...

— Няўжо?..

— Праўда-праўда!

— Не, ты, брат, сілы іншыя на вырчку заклікаеш, зразумелая рэч.

— Гэта якія ж, ну-ну?

— Мне ж адкуль ведаць?

— Ага, не ведаеш! Чаго ж тады языком попусту мелеш?

Усе на імгненне прымоўклі. Круцілі свае куфлі, соўгалі імі.

— Значыць, няпраўда, што гэты карань у цябе ёсць?

— А-ат, пустое...

— І праўда. Дзе ўжо табе такому карань выдраць!

Зыркія вочы Ласе ярка ўспыхнулі ў прыцемку, а худы твар перакрывіўся.

— І не з такім дзярмом Ласе справіцца, абы патрэба была!

— Можа, яно і так.

— Не, не скажы, вырваць такі карань з-пад вісельні — справа не простая. А тым больш калі рук няма.

— Але. І зноў жа: як крык пачуеш — кончана, прапала твая душа!

Яны скоса зірнулі на Ласе. Той рэзка ўзняў галаву і ўвесь пачаў торгоўца.

— А я вам скажу, у яго і карань гэты ёсць, і яшчэ

сее-тоє! Я думаю, ты даўно ўжо сатане прадаўся, га, Ласе?

— Ведама. А то не!

— Ну вось, і я ж кажу!

— Ого, чулі?!

— А што ж, злыя духі начамі да цябе не прыходзяць?

— А-а... Хто з самім д'яблам у дружбе, таго яны не чапаюць. Таму спіцца соладка, нібы дзіцяці.

— Ну, гэта ты ўжо, Ласе, пахваляешся!

— Так, брат! Гэта ўжо ты прыхлушваеш! Каб яно было так, не давялося б табе калекам мучыцца!

— Майстар жа цябе так аздобіў, быццам лічыў цябе сваёй здабычай, а не чортавай.

Яны рагаталі са сваіх жартаў. Ён глядзеў на іх з лютай злосцю.

— Ды мне гэта тфу! Зразумеў?

— Так ужо і тфу!

— Яны ж з табой як з апошняй катавай спажывай абышліся, далібог!

— Ну і што! Усё роўна не абламаць ім Ласе-Вісельніка! — Ён крычаў, з лютасцю абводзячы ўсіх вачыма. — Чаго захацелі! Не так гэта проста!

— Няўжо?! Аднак жа пачаць-то яны ўсё ж пачалі!

— Ды нічога ім у мяне не адабраць, няма ў іх такой улады! — закрычаў ён і ўскочыў. — Зразумеў?! Няма — і ўсё! Не ў чалавечай гэта ўладзе мяне адолець, вось табе і ўся гутарка!

— Ды што ты! Бяда, дый годзе!

— Ні за што ім да мяне не дабрацца! Чым я валодаю, ніякая сіла не адыме! А ад мяне потым — да хлопчыка вунь прыйдзе, ён мой наследнік.

— Глянь! Дык у цябе і спадчына ёсць, га, Ласе? Ну і ну, чулі?

— А ты думаў. Вядома, ёсць! І большая, чым у вас!

Яму ад мяне і карань, і ўся апраметная ў спадчыну да-
стануцца!

— Выходзіць, ёсць у цябе карань?!

— Ёсць! Душу можаш д'яблу залажыць, ёсць! Па-
казаць табе, ці што?!

— Не, не!..

— Вось ён дзе, на грудзях у мяне! З выгляду —
нібы чалавечак, і з ім хоць крадзі, хоць што хочаш ра-
бі — усё табе ў рукі пойдзе, хай сабе і рук няма,
вось як!

Яны параскрывалі раты. Уталопіліся на яго са
страхам.

— Як жа ты яго раздабыць ухітрыўся, прапашчая
твая душа? Няўжо на лобным месцы?

— А дзе ж яшчэ! Пад самай вісельняй, дзе яны
групы закопваюць, як іх ветрам знясе!

— І ты асмеліўся туды пайсці?! Ноччу!

— То-та ж, што асмеліўся! Гэта табе не дома ў па-
сцельцы ляжаць ды «Ойча наш» бубніць перад сном!
Ты б зроду не асмеліўся.

— Не, не!..

— Яны там уздыхалі ды стагналі — жудасць...

— Хто ж гэта?

— Ведама хто, мерцвякі! Ну і папакідаліся ды
папачапляліся яны да мяне, пакуль я шнарыў там!
Так і лезлі! Я іх калаціў як мог, а яны лямантавалі
і галасілі, што вар'яты, калі іх лупаць, каб уціхамі-
рыць. Так вылі і раўлі — як у пекле, думаў, звар'яцею,
ніяк не мог ад іх адкараскацца. Прэч, акаянныя! —
роў я. — Прэч ад мяне, нячысцікі! Я ж не памёр, я жы-
вы, а яго пушчу ў ход! — Нарэшце разагнаў я іх. І ад-
разу ж убачыў — проста пад самай вісельняй і расце,
там тады Петэр-Мяснік і яшчэ нейкія матляліся. Я зя-
мельку вакол яго куксай разгроб, потым кінуўся на
зямлю — і давай яго зубамі выдзіраць!

— Ды ну?! Проста зубамі!

— Ага! Зубамі! Другія, калі самі не асмельваюцца, дык сабак прымушаюць!

Позірк яго палаў шалёным агнём.

— І тут раптам у ім як завые! Як завые! У-у-у! Аж кроў у жылах ледзянела! Але я вушэй не затыкаў, як другія! Баба я, ці што! Я цяпеў! І ўсё рваў і рваў ко-рань! Мярцвячынай смярдзела, і крывёю, і псотай! І раўло, і галасіла з падземнага царства! Але вушэй я не затыкаў! Я цягнуў яго і цягнуў. *Бо — завалодаць ім хацеў!*

Ён вар'яваўся як утрапёны. Усе адхіснуліся назад.

— А як вырваў я яго — загрузатала ўсё навокал, затрашчала, ходырам заходзіла! І раскрылася прадон-не, і ўсплылі трупы і кроў! І цемрадзь расхінулася, і полымя пабегла па зямлі! І жах, і плач! І ўсё палымне-ла! Быццам пекла на зямлю вылілася! А я крычаў! Мой ён цяпер! Мой!..

Ён стаяў, махаючы над галавой паабсяканымі ру-камі, як нейкі жудасны знявечаны прывід, шалёныя яго вочы нібы палопаліся, а голас страціў усялякае чалавечае падабенства.

— Ёсць у мяне спадчына, ёсць! Ёсць у мяне спад-чына! Душу можаце закласці, што ёсць!

Кат сядзеў нерухома, яго цяжкі, нетутэйшы позірк быў скіраваны ў цемрадзь.

Народ прыбываў, стаяў бязладны гул, у паўзмроку чуліся галасы, смех і звон келіхаў, шклянны шар пад столлю паволі круціўся, адкідваючы невыразныя сіне-фіялетавыя і зеленаватыя блікі, пары танцораў паволь-на кружыліся дзесьці ў сярэдзіне залы, ціха гучала му-зыка.

Танцы выліліся ў праходы паміж сталамі, пары рас-цякаліся па ўсёй зале, жанчыны ў светлых туалетах,

прыплюшчыўшы вочы, віселі на мужчынах, музыканты адбівалі джазавыя рытмы.

Прыгожая поўная дама праплыла міма, зірнула цераз плячо кавалера.

— О, і кат тут, — сказала яна. — Як цікава!

Блікі кружыліся над таўкатнёй, сталы свяціліся бледным, мёртва-зялёным святлом, потныя афіцыянты гойсалі сярод мітусні і шуму, коркі ад шампанскага гучна стралялі.

Тлусты пан у адтапыранай манішцы падышоў і пачціва пакланіўся.

— Нам вялікі гонар бачыць сярод нас ката, — сказаў ён, з удзячнасцю паціраючы рукі, і паправіў пенснэ, за якім блішчалі калючыя вочкі.

Танец скончыўся, і пары разбегліся, з усмешкамі вярталіся да столікаў.

— Вы ведаеце, што кат тут?

— Як, і ён тут?

— Але. Вунь ён там сядзіць.

— Ну, шыкоўна!

Малады чалавек з энергічным хлапчукоўскім тварам падышоў да ката і, чаканна прыставіўшы нагу да нагі, выкінуў руку ўгору. — Хайль! — усклікнуў ён і на імгненне замёр. Павярнуўся кругом і, шчоўкнуўшы яшчэ раз абцасамі, пайшоў назад на сваё месца.

Кругом балбаталі і рагаталі, чалавек у лахманах пралез у залу і хадзіў ад стала да стала, штосьці шэпчучы і працягваючы худую руку, пакуль яго не вытурылі. Вулічная басота сядзела, папіваючы з келіхаў.

— Ну, здрава? Да чаго ён шыкоўны ў сваім чырвоным касцюме.

— Ага, здрава!

— А выгляд які па-звярынаму жорсткі!

— Па-мойму, выгляд у яго як у альфонса.

— Нічога падобнага, ты звар'яцела! Ён самы сапраўдны шыкоўны мужчына.

— А чаго ж гэта ён сядзіць і ўвесь час за лоб рукой трымаецца?

— Я адкуль ведаю.

— Але ён шыкоўны.

— Ага!

— Як ты думаеш, каб з катам, га?..

— О, пальчыкі абліжаш, можаш не сумнявацца.

Зноў загучала музыка, на гэты раз млява, іграў другі аркестр. Пары заслізгалі ў мігатлівым сінім святле, тонкія рукі звісалі цераз плечы партнёраў, вочы сонна прыжмурваліся.

— Хіба заўтра што-небудзь такое чакаецца?

— Я не ведаю, але ўвогуле ж у іх поўна людзей, якіх яны збіраюцца прыкончыць. Па мне, дык, калі ласка.

— Так, гэта зусім не шкодна. Людзей на свеце аж занадта, прычым прыстойных, сапраўдных людзей. Ва ўсякім выпадку, жыць застаюцца, як правіла, лепшыя, за гэтым то ўжо, безумоўна, сочаць.

— Вядома.

Пажылы пан у вайскавай форме, безупынку жуючы губамі, цвёрдым спружыністым крокам прайшоў міма катавага стала.

— Выдатна, што будзе парадак, пан кат! Народ стаў нахабны, пара, чорт вазьмі, яго прыструніць.

— Не, ды што ж гэта! Мы заказвалі сухое, а вы нам прынеслі паўсухое. Непарадак!

— О, прабачце, калі ласка...

— Вось іменна, толькі гэта вам і застаецца. Ну і абслугоўванне!

— Ды яшчэ сядзелі чакалі цэлую вечнасць.

— Да таго ж ён паспеў яго адкаркаваць!

— Не ўжо, давядзецца вам памяняць. Мы не п'ём нічога, акрамя сухога.

Раскормленая бургерка, якая валюхаючыся вярта-

лася з дамскай прыбіральні, убачыўшы ката, пляснула рукамі.

— Не, вы толькі зірніце! І кат тут! Я абавязкова павінна сказаць пра гэта Герберту!

Яна падышла і канфідэнцыяльна паклала руку кату на плячо.

— Мой сын, без сумнення, будзе страшна рады з вамі пазнаёміцца. Мілы хлопчык, ён так горача любіць кровапраліцці.

І яна з мацярынскай усмешкай агледзелася, шукаючы сваіх.

Музыка гучала млява, лашчыла гнуткія жаночыя целы, мурзаты хлапчук прашмыгнуў у залу праз двухстворкавыя дзверы і, абходзячы сталы адзін за адным, расхінаў свае ўбогія лахманы, паказваючы, што пад імі ён голы, пакуль афіцыянты не схапілі яго і не выкінулі на вуліцу.

— Наадварот, пане мой! Насілле — найвышэйшае праяўленне не толькі духоўных і фізічных сіл чалавечтва! Гэта факт, які дзякуючы нам стаў проста відэавочным. А тых, хто думае інакш, мы будзем пераконваць менавіта шляхам ужывання насілля, і тады то ўжо яны безумоўна ў гэта павераць. Ці вы так не думаеце?

— Ну што вы, бясспрэчна, абсалютна.

— Так! Мы таксама на гэта спадзяемся.

— Дык вось. Мы высоўваем катэгарычнае патрабаванне: усе іншадумцы павінны падпадаць пад кастрацыю! Гэта дыктуецца элементарнай неабходнасцю, калі мы хочам замацаваць перамогу нашых ідэй! Не будзеце ж вы патрабаваць, каб мы дазволілі гэтай заразе перакінуцца і на будучыя пакаленні. Не, пане мой! Мы ўсведамляем сваю адказнасць!

— Але, зразумела.

— Аднак жа, шаноўны васпан, як гэта ні смешна, вы ўсё яшчэ знаходзіцеся ў палоне звычайных уяўленняў

мінулага! Зразумейце, ніякага іншага светапогляду, акрамя нашага, ніколі не будзе! З гэтым цяпер скончана, разумееце, скончана назаўсёды!

— Аж вось як... так-так! У такім выпадку я вас лепш разумею. Так, безумоўна! Бясспрэчна!

— Ці ж не праўда — варта толькі адмовіцца ад звычайнага складу думак, як адразу пачынаеш спасцігаць гэты наш зусім новы погляд на рэчы. Толькі ў самым пачатку крыху цяжкавата. А ў прынцыпе гэта ж вельмі проста.

— Так, вядома.

— Вам не даводзілася прысутнічаць пры грунтоўным вынішчэнні непакорлівых, якім мы карыстаемся ў нашай практыцы? Вось ужо сапраўды самае натхняльнае відовішча, якое толькі можа быць, запэўніваю вас. Адчуванне такое, быццам ты ўдзельнічаеш у выхаванні чалавецтва дзеля новага, больш высокага жыцця, у яго ўдасканаленні.

— О, я сапраўды з задавальненнем на гэта паглядзеў бы!

— Бывалі выпадкі, калі нам удавалася схіляць да нашай веры старых гадоў пад восемдзсят, калі мы толькі не шкадавалі часу.

— Проста неверагодна. Асабліва калі ўспомніць, якая гэта цяжкая задача — пашыраць шчырыя перакананні сярод людзей.

— Але! Мы сапраўды дабіваемся проста выключных поспехаў, запэўніваю вас. Але мы ўсведамляем сваю адказнасць за ўсе будучыя пакаленні, зразумейце! Мы ведаем, нельга траціць ні хвіліны! Будуць людзі думаць правільна цяпер — значыць, і потым яны ніколі ўжо не будуць думаць няправільна. Мы не павінны забывацца, што жывём у велічны час! Час, які мае вырашальнае значэнне для ўсяго чалавецтва і для далейшага развіцця жыцця на зямлі.

— Так, безумоўна.

— І мы ведаем, што мы за яго адказваем.

— Класы! Няма больш ніякіх класаў! У гэтым якраз веліч і значнасць таго, што адбываецца! Ёсць толькі людзі, якія думаюць так, як і мы, і пэўная колькасць людзей, якіх мы пасадзілі, — менавіта з мэтай навучыць іх думаць так, як мы. І тыя з іх, хто застаецца жыць, безумоўна, гэтаму навучацца.

Вы і самі бачыце: вось тут п'юць шампанскае альбо — іх, бадай, большасць — проста сёрбаюць півабургеры, рабочыя і крыху больш заможныя людзі — усе перамяшаныя, усе роўныя. І ўсе думаюць абсалютна аднолькава — як мы! Усе, хто тут сядзіць, думаюць як мы!

— Ыгі!

— Перад вамі ў рэшце рэшт надзвычайная, выключная карціна адзінага, згуртаванага народа! Да якога, дарэчы сказаць, вельмі хутка далучацца і тыя, хто яшчэ блудзіць, у гэтым няма ніякага сумнення! На тых, хто будзе натурыцца, мы ўправу знойдзем! Народ, які дружна сабраўся каля сваіх турмаў і з надзеяй чакае, калі адтуль пачуецца крык каго-небудзь з перавыхаваных.

— Гэта грандыёзна! Які высокі дух!

— Такого яшчэ не бачыў свет. Гэта як усеагульнае набажэнства, і многія стаяць па стойцы смірна, чакаючы стогнаў перавыхаваных, такую яны адчуваюць пашану да недаступных іх вачам таінстваў, што адбываюцца з іх расай. Гэта сапраўды патэтычнае відовішча. Такое магчыма толькі ў нас. Мы не падобныя ні на які іншы народ на свеце! Зусім не падобныя!

Так, нам вельмі неабходна займець свайго бога, прычым неадкладна. Немагчыма патрабаваць, каб наш народ пакланяўся богу, якім карыстаюцца іншыя, непаўнацэнныя расы. Наш народ вельмі набожны, але ён жадае мець свайго бога! Уяўленне пра нейкага ўсе-

агульнага бога не што іншае, як адкрыты здзек з усёй сістэмы нашых поглядаў, і будзе карацца мерамі, якія з гэтага часу распаўсюджваюцца на ўсе віды злачынстваў...

Падазроны суб'ект сноўдаўся ў прыцемку па зале, з нахабнай ухмылкай прасіў міласціну, груба штурхаў сталы, расплэхваючы з бакалаў, калі яму нічога не давалі.

У далёкім кутку сядзела за сталом некалькі чалавек.

— Што за чартаўшчына! Мы заказвалі піва з сасіскамі, а вы нам шампанскае прыносіце. Які беспарадак, чорт вас вазьмі! Вы што, думаеце, мы міліянеры, як гэтыя тлустыя свінні?!

— Прабачце, я думаў, паны — з больш высокай кампаніі...

— Тфу ты! Другі раз лепш глядзі, а то табе так засвецяць — не будзеш спаць на хаду!

Хістаючыся, уваліўся салдат, падсеў да ката за стол і залапатаў яму ў твар:

— Ну і дурацкі ж у цябе выгляд! Слухай, чаму ты не ў пяхоце, га? Гляньце на яго!..

— Цыц...— прашаптаў хтосьці побач.— Ты што, не бачыш! Гэта ж кат...

— Ды бачу я, бачу! Толькі ж глядзець на яго — са смеху памрэш!.. І гэта кат, га! Фу, ды куды ён такі варты?! Кулямёт, вось што табе трэба! І гранаты!.. Вось тады справа іншая. Зразумеў? Не пад сілу табе рамяство, не цягнеш, адразу відаць

— Не балбачы глупства! Яшчэ як цягне — лепш за цябе. Ты, хлопец, дарма не лапачы. Вы ж адзін аднаму радня, сам ведаеш.

— Вось я і кажу, хай кулямётам карыстаецца!.. Выдатная сучасная штука. Ясна табе?.. Раз, два — і гатова!.. У пяхоту табе трэба, старызна. Ясна?

— Не зарывайся, хлопец! Ты пра вайну менш, чым мой начны гаршчок, ведаеш, не нюхаў яшчэ, па гаворцы чуваць!

— Не ведаю, дык буду ведаць! Душу можаш чорту залажыць, буду ведаць! Вось тады вы пабачыце, каб вас чорт пабраў!

— Дзіва што! Калі ты ўжо возьмешся...

— Але! І я, і іншыя хлопцы. Не турбуйся, мы сваю справу ведаем! І не з палахлівага дзесятка!

— Малайчына, хлопец, правільна!

— Хлопец малайчына, хоць ён сёння і мнагавата, як на свае яшчэ слабыя мазгі, хапянуў піўца. Цудоўна, што ў нас у краіне такая моладзь! Як тут не расчуліца старому чалавеку...

— Ану, вас, старыя... нічога вы не цяміце... Тваё здароўе, кат! Цябе я ўхваляю! Ты ды я ды мы з табой ужо ж як-небудзь навядзем парадак у гэтым свеце!.. Ты чаго ж не п'еш? Вось табе і на, чорт засмучаны! Замаркоціўся, ці што?

За адным са сталоў так гучна смяяліся, што госці і афіцыянты сталі азірацца, маладая жанчына ледзь не напалам перагнулася.

— Нам неабходная вайна! Вайна — гэта здароўе! Народ, які не жадае вайны, гэта хворы народ!

— Так, мір падыходзіць толькі грудным дзецям ды хворым — ім патрэбны мір! А даросламу здароваму чалавеку ён не патрэбны!

— Акопы — вось адзінае месца, дзе прыстойны мужчына адчувае сябе добра. Трэба было б і ў мірны час жыць у акопах, а не ў дамах — яны толькі распешчаюць людзей.

— Але. Свінцовы душ вайны — вось тое, чаго нам не стае! Здаровы народ не можа абыходзіцца без яго больш за адно дзесяцігоддзе. Інакш ён пачынае чахнуць — калі ён, вядома, сапраўды здаровы.

— Так. І той, хто спыняе вайну — здраднік!

- Гэта праўда!
- Вон здраднікаў! Прэч здраднікаў!
- Смерць ім!

— Нават калі ён перамагае. Таму што і ў гэтым выпадку ён бессаромна асуджае свой народ на страшную няпэўнасць мірнага існавання. Што такое вайна — вядома ўсім, народу ж, які жыве ў міры, з усіх бакоў пагражае невядомая небяспека.

- Што праўда, то праўда!

— Нам трэба канчаць з гэтай нашай згубнай размякласцю! Дзяцей трэба рыхтаваць да вайны. Калі яны вучацца хадзіць, яны павінны вучыцца гэтаму дзеля ваенных патрэб, а не проста дзеля сваіх мамачак!

— З гэтай справай хутка ўсё наладзіцца. Дзецьмі мы будзем займацца самі, мы не пакінем іх пад апекай безадказных бацькоў.

- Зразумела.

— Тым самым мы забяспечым сабе будучыню.

- Але!

— Я чую, сябры, вы гаворыце пра вайну, — сказаў чалавек з прастрэленым насквозь тварам, ад якога засталася толькі ніжняя частка, а над ёй — чырвоная шурпатая маска, і няўпэўнена прыўзняўся з крэсла. — Гэта радуе маё сэрца! Спадзяюся, мне пашчасціць дажыць да таго дня, калі наш народ зноў горда выйдзе на палі былых бітваў! Спадзяюся, сучасная навука да таго часу дасягне такіх поспехаў, што нават я змагу прыняць удзел! Мне прачыталі ў адной новай кнізе, што ўжо цяпер лічаць магчымым зрабіць так, каб можна было бачыць, а значыць, і цэліцца непасрэдна з дапамогай душы. У такім выпадку вы знойдзеце мяне ў самых першых радах, і зрок мой будзе пільны — бо душа ў мяне, сябры, захавалася цалкам!

- Брава-брава!

— Гэта выдатна!

- Цудоўна!

— Такімі становяцца людзі толькі ў велічныя часы!

— Так, нездарма кажуць, што вайна пакідае адбітак высакародства на чалавечым целе. Хіба ж перад намі не цудоўны доказ?!

— Грандыёзна!

— Які народ! Ён сапраўды непераможны!

— Ясна, што мы павінны распаўсюдзіць свае ідэі на ўсім свеце. Было б проста абуральна не падзяліцца з іншымі. А калі які-небудзь народ не прыме іх, мы яго знішчым.

— Зразумела. Дзеля яго ж шчасця. Любому народу быць знішчаным — большае шчасце, чым жыць, не спазнаўшы такога вучэння!

— Зразумела!

— Свет нам будзе ўдзячны, як зразумее нашы намеры.

— Проста неабходна, каб чалавецтва праз нейкі час разбурала тое, што яно раней стварыла! Інакш страціцца дзіцячая чысціня душы. Разбурэнне вышэй за прымітыўнае стварэнне, у якім выяўляецца ўсяго толькі звычайная сіла прывычкі. Настаў велічны, слаўны час! Заўсёды знойдуцца старанныя, працавітыя мурашкі, каб ствараць свет, пра гэта, праўда ж, не варта трывожыцца. А вось дзёрзкі розум, здольны адным махам змесці цапачны маленькі свет людскі, каб можна было ўсё пачаць спачатку, прыходзіць рэдка, толькі тады, калі мы вартыя яго.

— Мы абсалютна здаровы народ! Таму ў нас хапае сілы духу адкрыта заявіць: мы любім тое, што іншыя называюць прыгнётам. Толькі расслабленыя дэгенератыўныя расы палюхаюцца гэтага. Усякі ж моцны народ радуецца ўзнятаму над ім бізуну і адчувае сябе пры гэтым выдатна.

— Хіба ж не праўда? Больш за ўсё акрыляе тое, што ў нашых радах мы бачым моладзь. Моладзь —

наша апора! Мужная, несентыментальная моладзь! Усюды пераходзіць яна на наш бок, на бок тых, хто стаіць на чале ўлады. Маладыя героі!

— Хапае ж, аднак, смеласці!

— Здаецца, хтосьці штосьці сказаў?.. Значыць, мне проста здалася.

Каля ўваходных дзвярэй узнікла раптам нейкае хваляванне, людзі зашапталіся, сталі ўсхоплівацца з месцаў, выкідваць рукі ўгору, усе позіркі ўтаропіліся ў адным кірунку. Шум пранёсся па зале.

— Слава забойцам! Слава забойцам!

Двое добра апранутых маладых мужчын сімпатычнага, але самага звычайнага выгляду ішлі па праходзе паміж радоў рук, з удзячнай усмешкай ківалі направа і налева. Уся зала паднялася, танцавальная музыка змоўкла, і другі аркестр, больш прыстойны, зайграў гімн, які ўсе слухалі стоячы. Тым часам трое афіцыянтаў бясшумна кінуліся да новых гасцей, а метрдатэль, які спяшаўся ўслед за імі, перакуліў стол з піўнымі куфлямі і графінам чырвонага віна на нейкіх дам, якія, хоць і ціха, ды горача, адхілілі яго паспешлівае перапрошванне, пасля чаго той рынуўся далей. Зала была перапоўненая, нейкім гасцям давялося ўстаць і пайсці дахаты, а маладыя людзі размясціліся за іх сталом.

— Вось чорт, цяпер, куды ні прыйдзеш, абавязкова адразу пазнаюць.

— Праўда, фу ты, чорт,— сказаў другі і выпусціў з рота цыгарэтны дым, выцягнуў ногі пад сталом у чаканні заказу.— Па-мойму, гэта ўжо стамляе.

— Ды ўжо ж, калі б мы ведалі, што быць забойцам так цяжка, мы б, відаць, ні за што яго не прыстрэлілі, таго хлопца. Дарэчы, ён жа нібы нічога быў хлопец.

— Ага, але па выглядзе відаць было, што ён не наш.

— Гэта то безумоўна. Выгляд у яго быў чорт ведае які.

Негрыцянскі аркестр зноў стаў найярваць джаз, худая жанчына з захутаным у хустку дзіцем прайшла па зале, нават персанал не звярнуў на яе ўвагі і, крышку счакаўшы, яна сама выйшла вон.

— Прыйдзеш сёння ўночы трупы перацягваць?

— Трупы перацягваць?

— Ага, трэба перацягнуць сякіх-такіх здраднікаў, ворагаў новага светапогляду, з могільніка ў балота, там яны будуць на месцы.

— М-м...

— М-м? Не хочаш?

— Не ведаю. Штосьці мне ідэя незразумелая.

— Ідэя? Ідэя нашага руху, прыцель!

— О-о... Яны ж памерлі яшчэ да таго, як мы пачалі.

— Ну і далей?!

— Гэта ўжо, па-мойму, чортведама што!

— Як ты сказаў? Ты не хочаш? Адмаўляешся?

— Адмаўляюся? Я толькі кажу, што, па-мойму, гэта ўжо занадта.

— Занадта! Можа, гэта, па-твойму, недарэчна?

— Не, ну не тое каб недарэчна...

— Слухай, ты, уласна, што хочаш сказаць? Ану выкладвай без хітрыкаў!

— Што я хачу сказаць?.. Якога чорта ты ў мяне ўшчаперыўся?

— Адмаўляешся падпарадкоўвацца загаду?! Пачынаеш разважаць, га?

— Адпусці, кажуць табе!

— Бач, чаго захацеў. Так мы цябе і адпусцілі!

— Ды пусціце ж, д'яблы!

— Чулі, як ён нас абзывае?!

— Сволач! Адмаўляешся!.. У перабезчыкі нацэліўся!..

— Я не адмаўляўся!

— Адмаўляўся!

— Ды што з ім важдца, з перабержчыкам! Канчай размову!

Грымнуў стрэл, і цела глуха бухнулася.

— Вынесіце гэтую падлу!

— Ды няхай валяецца, каму ён перашкаджае.

Джаз усё так жа грымеў, маладая дзяўчына павярнула галаву на танюткай шыі.

— Што там такое? — спыталася яна.

— Здаецца, некага застрэлілі.

— А-а...

Невялікая кампанія прыладзілася за крайнім столікам.

— А ведаеце, што, па-мойму, адбудзецца заўтра, ну, пра што яны столькі гавораць?

— Не.

— Зусім не тое, што ўяўляюць сабе гэтыя смаркачы.

— А што ж?

— М-м...

Скруціўшы цыгарку, ён прыкурыў у суседа, сплюнуў тытунёвыя крошкі.

— Мы ж таксама ўмеем націснуць на курок, калі трэба. І між іншым, бог яго ведае, ці не ў нас яны навучыліся сякім-такім прыёмам — калі толькі гэтаму трэба вучыцца.

— Наўрад. У наш час ва ўсіх у гэтай справе прыродная хватка.

— Бясспрэчна.

— А нішто сабе было б прачысціць чалавецтва яшчэ разок. Яно ў гэтым відавочна мае патрэбу.

— Я не супраць прыняць пасільны ўдзел.

Маладая жанчына падышла і нячутна села побач з катом. Яна была падобная на жабрачку, але, калі адкінула хустку з галавы, твар яе праменіўся дзівосна

шчодрым святлом. Яна ціха палажыла сваю руку на ягоную, і ён павярнуўся да яе — мабыць, адзінай, на каго ён паглядзеў за ўвесь гэты час. Пра яе расказ наперадзе.

Музыка перамянілася, крыху лепшы аркестр, у другім канцы залы, пасля старой класічнай мелодыі зайграў млявае танга. Усё было спакойна, па-прыяцельску, ды аднаму пану спатрэбілася схадзіць у туалет. Вяртаючыся назад, ён убачыў, што негры сядзяць і похапкам глытаюць бутэрброды ззаду за сваёй эстрадай. З пачырванелым тварам ён падышоў проста да іх.

— Ды як вы смееце, свінні вы! Сядзець і есці разам з белымі людзьмі!

Яны, страшна ўражаныя, павярнуліся. Адзін з іх, што быў найбліжэй, прыўзняўся з крэсла.

— Што? Што пан хоча сказаць?..

— Што я хачу сказаць! Ты смееш сядзець тут і есці, малпа паганая!

Чарнаскуры падскочыў як на спружынах, і вочы яго бліснулі, але ён не асмеліўся нічога зрабіць.

— Хэлоў, gentlemen¹! Хэлоў! — зароў разгневаны пан, адрасуючы свой крык публіцы, і людзі пачалі збягацца, стоўпіліся вакол яго і неграў. — Бачылі вы што-небудзь падобнае?! Гэта ж нечувана! Гэтыя малпы сядзяць і ядуць разам з намі!

Узняўся страшны пярэпалах.

— Якое нахабства! Нечувана! Вы што, думаеце, вам тут малпіны гадавальнік?! Так? Ці што, па-вашаму?!

— Нам жа таксама трэба есці, як усім жывым істотам! — сказаў адзін з неграў.

— Але не разам з людзьмі, сабака!

— Есці! Вы прыйшлі сюды іграць! А не есці!

— Вы маеце гонар іграць нам, паколькі мы маем

¹ Джэнтльмены (англ.).

ласку мець задавальненне ад вашай музыкі! Але, зрабіце ласку, паводзьце сябе прыстойна, інакш вас лінчуюць! Зразумела?

— Лезьце хуценька на месца!

— Ну! Варушыцеся!

Чарнаскурья, было відаць, не збіраліся выконваць загад.

— Ды гэта ж форменнае пасіўнае супраціўленне, панове! — сказаў паважны джэнтльмен высакароднага выгляду.

— Ну! Доўга яшчэ чакаць?!

— Go on! ¹ Хутчэй лезьце на эстраду!

— Мы галодныя! Нам трэба пад'есці, каб мы маглі іграць!

— Галодныя! Не, вы чулі, га?!

— Так, трэба. І мы маем на гэта права, — сказаў вялізны дзяцюк, глянуўшы з пагрозаю.

— Права! Гэта ў цябе ёсць нейкія там правы?! Бессаромны!

— Так, ёсць! — сказаў чарнаскурья, падступаючы бліжэй.

— Што?! Гэта ты так беламу чалавеку адказваеш, свалата?!

Ён ударыў яму проста ў твар.

Негр сіснуўся ў камяк, задрыжаў, як звер, потым з хуткасцю маланкі скочыў наперад і так садануў кулаком, што белы пан упаў дагары.

Пачалася неймаверная сумятня. Народ кінуўся да іх, уся зала нібы ашалела. Чарнаскурья збіліся ў цесную кучу, стаялі, напружыўшыся і ашчацініўшыся, з налітымі крывёй вачыма і белымі выскаленымі зубамі, нібы нейкія нябачаныя звяры ў чалавечых джунглях. Грымнуў стрэл, адзін негр выскачыў з кучы і, равучы і сцякаючы крывёю, кінуўся на белых, у шален-

¹ Ану! (англ.)

стве біў усіх без разбору. Астатнія, равучы, кінуліся за ім, але былі спынены рэвальверамі. Стрэлы грывелі бесперапынна, і яны, скрываўленыя, запаўзлі за крэслы і сталы.

— Ну што, будзеце вы іграць?! — крыкнуў сімпатычны бялявы пан і разрадзіў свой браўнінг туды, дзе яны хаваліся.

— Не!! — зараўлі чарнаскурыя.

— У нас жа ёсць другі аркестр! — выгукнуў хтосьці, спрабуючы ўсіх супакоіць.— Ёсць жа яшчэ адзін!

— К чорту сентыментальных хлюпікаў! Хай гэтыя іграюць! Жывей на эстраду, чарнамазыя малпы!

Іх выціснулі са схованак, і зноў пачалася яшчэ горшая сумятня, стоўпатварэнне, усеагульнае вар'яцтва. Прадметы лёталі ў паветры, як смертаносныя снарады, многія з натоўпу паўзлазілі на крэслы і скавыталі. Неграў ганялі па ўсёй зале.

— Наліха ўсё гэта?!. Мы ж усё-такі цывілізаваныя!..

— Што? Скажаш гэтае слова яшчэ раз — застрэлю!

— Цывілізацыя, чорт яе вазьмі!

Чарнаскуры гігант, той, што першы ўдарыў кулаком, насіўся па зале, нагамі раскідваў усё на сваім шляху і раздаваў смяртэльныя накаўты направа і налева, але яго нагнаў трапны стрэл, ён схачіўся за грудзі і ўпаў, расцягнуўшы губы ў шырокай, пустой усмешцы. Астатнія, сабраўшыся гуртам, узброіліся крэсламі і ламалі чарапы тым, хто трапляў пад рукі. Яны біліся ў сляпым шаленстве, выпраменьваючы нянавісьць бялкамі вачэй, пакуль не падалі, забітыя.

— Кусаешся, паршывы сабака! — раўнуў такі ж белы гігант у вайскавай форме амаль мёртваму негру, які ляжаў на падлозе, сціснуўшы зубамі яго нагу, апусціў дула ўніз і паслаў у таго кулю. Чорныя выкрыквалі злосныя ваяўнічыя клікі, як у першабытным лесе, але белыя не давалі сябе запалохаць, стойка

трымалі пазіцыі з дапамогай зброі, рэвальверныя стрэлы трашчалі, як кулямётныя чэргі. Гэта была страшная, лютая бітва.

Два маладыя забойцы не прымалі ўдзелу, проста сядзелі і пацяшаліся, назіраючы за тым, што адбываецца, — яны сваё зрабілі.

Нарэшце астатнія негры былі адціснуты ў кут і акружаны. Іх супраціўленне было зламана, прыйшлося здавацца на літасць пераможцаў.

— Ну то-та ж! — Белыя перавялі дух.

— Хутчэй на эстраду!

Чарнаскурых выштурхнулі на эстраду і прымусілі ўзяць інструменты.

Магутны мужчына ў смокінгу ўсеўся перад імі верхам на крэсле і навёў на іх дула рэвальвера.

— Хто не будзе іграць — прыкончу! — заявіў ён.

І негры ігралі. Жудасна, люта, з налітымі крывёй вачыма, з акрываўленымі рукамі і тварамі, ігралі, як шалёныя. Гэта была музыка, датуль нечуваная, раз'юшаная, жахлівая, як паўночнае выццё ў джунглях і грукат барабана смерці пасля захаду сонца, калі першабытныя орды сыходзіліся ў лесе. Гіганцкага росту негр стаяў спераду ўсіх і, сціснуўшы зубы, выбіваў як утрапёны свой шалёны пошчак, з раскрытай раны на галаве па шыі цурчэў крываваы струменьчык, і падраная кашуля ярка чырванелася. Ён біў і біў сваімі скрываўленымі вялізнымі кулакамі, і гукі астатніх інструментаў уліваліся ў гэты грамавы пошчак — гэта быў суцэльны нечленараздзельны роў.

— Выдатна! Цудоўна!

Белыя танцавалі, падскоквалі і прыскоквалі ў лад музыцы. Танцавалі ўсюды, па ўсёй велізарнай зале — усё бурліла, як варыва ў ведзьмінным катле. Твары гарэлі пасля бойкі і ад гарачыні ў памяшканні, цяжкія выпарэнні разыходзіліся задушлівымі хвалямі, паміраючыя хрыпелі, валяючыся паміж сталоў, іх адкідалі

нагамі танцоры. Шар пад столлю, амаль не выпускаючы сваіх рознакаляровых промняў, круціўся над смуроднай гушчай. Жанчыны ззялі юрлівай прыгажосцю, кідалі палкія позіркі на велізарнага негра, што сцякаў крывёю, усоўвалі сваю нагу паміж ног кавалераў, мужчыны прутка прыціскалі іх да сябе, распаленыя жанонымі позіркамі і гарачымі рэвальверамі, што матляліся ззаду, быццам раз'ятраны мужчынскі член. Панавала небывалае натхненне.

Пунсовы ад захаплення пан з парваным у бойцы каўняром ускочыў на стол недалёка ад ката і размахваў у паветры браўнінгам.

— Перамога за намі, сябры! Дарэмныя ўсе спробы выступаць супроць нас! Парадак! Дысцыпліна! Пад іх знакам мы перамагаем! На іх пабудуем мы сваё ўладаранне!

Ён жэстыкуляваў і крычаў, вакол, паслухаць яго прамову, сабраўся натоўп.

— І ў гэты знамянальны дзень, калі мы сцвердзілі перавагу сваёй расы над усімі іншымі, мы маем шчасце і радасць бачыць сярод нас прадстаўніка справы, якую мы цэнім вышэй за ўсё! Кат знаходзіцца сярод нас! Мы ганарымся тым, што ён тут, бо гэта даказвае, калі хто-небудзь не ведаў гэтага раней, што мы жывём у велічную эпоху! Што век ганьбы і слабасці астаўся ззаду і новы светанак займаецца над чалавецтвам! Магутнае катава аблічча дае нам упэўненасць і мужнасць! Хай ён нас вядзе — адзіны, за кім мы згодны ісці!

Вітаем цябе, наш правадыр, з тваімі свяшчэннымі эмблемамі, сімваламі ўсяго святога і каштоўнага, што ёсць у гэтым жыцці і што адкрывае новую эру ў гісторыі чалавецтва! Кроў — вось колер чалавека! І мы ведаем — мы вартыя цябе! Мы ведаем — ты можаш сме-ла нам верыць, калі мы, трыумфуючы, абвяшчаем табе:

— Слава! Слава!

Ён саскочыў са стала і, увесь чырвоны, цяжка дыхаючы, пайшоў да свайго куміра.

Кат паглядзеў на яго, не ўздыхаючы галавы, не зварахнуўся і нічога не сказаў.

Расчырванелы пан ад гэтага крыху збянтэжыўся, не ведаў, што ж яму рабіць далей.

— Слава! — крыкнуў ён зноў не вельмі ўпэўнена, выкінуўшы руку ўгору, і ўсе навокал зрабілі тое самае.

Кат глядзеў на іх без адзінага слова.

— Аднак... аднак хіба вы не кат? — спыталіся ў яго з пэўным сумненнем.

Той, да каго яны звярталіся, адняў руку ад лоба, на якім было выпалена катаўскае кляймо, — гул захаплення пранёсся па натоўпе.

— Так, я кат! — сказаў ён. І падняўся, вялізны і страхалюдны ў сваім крывава-чырвоным адзенні. Позіркі ўсіх скіраваліся на яго, і стала так ціха ў зале, які толькі што роў і грымеў, што чуваць было яго дыханне.

— Здавён-даўно спраўляю я сваю службу, і канца ёй пакуль што не відаць. Мільгаюць чарадой стагоддзі, узыходзяць народы і зноў знікаюць у ночы, толькі я застаюся пасля ўсіх і, запырсканы крывёю, азіраюся ўслед ім, я — адзін з усіх — не старэю. Адданы людзям, я іду іх дарогай, і не пратаптана імі такой паэтаемнай сцэжкі, дзе не распальваў бы я дымнага кастра і не акрапляў зямлі крывёю. Спакон веку іду я ўслед за вамі і застануся пры вас, пакуль не пройдзе ваш век. Калі, адкрыўшы бога, вы ўпершыню скіравалі позіркі ў неба, я зарэзаў брата і прынёс яго ў ахвяру дзеля вас. Па сённяшні дзень помню пахіленія ветрам дрэвы і водбліскі агню, што падняліся над вашымі тварамі, калі я вырваў яго сэрца і кінуў у полымя. З той пары многіх прынёс я ў ахвяру багам і д'яблам, небу і апраметнай — вінаватых і бязвінных.

Народы сціраў я з твару зямлі, імперыі спусташаў і ператвараў у руіны. Усё рабіў, чаго вы ад мяне хацелі. Цэлыя эпохі я праводзіў у магілу і спыняўся на імгненне, абапёршыся на скрываўлены меч, пакуль новыя пакаленні не клікалі мяне маладымі, нецярплівымі галасамі. Хвалі людскога мора я ўзбіваў у крываваю пену, і неспакойны шум іх я прымушаў змоўкнуць навек. Прарокаў і збавіцеляў я спальваў на кастрах за ерась. Чалавечае жыццё кінуў я ў бездань ночы. Усё я рабіў для вас.

І дасюль мяне заклікаюць, і я іду. Я азіраю прасторы — зямля ляжыць у ліхаманцы, у гарачцы, а з паднябеснай вышыні чуюцца тужлівыя крыкі птушак. Настаў час злу выкінуць семя! Настаў мой час!

Сонца задыхаецца ў хмарах, адсырэлы шар яго злавесна тлее плямаю запечанай крыві. Наводзячы жах і калатнечу, я іду па палях і збіраю свой ураджай. На чале маім выпалена кляймо злачынства, я сам ліхадзей, асуджаны і пракляты на векі вечныя. Дзеля вас.

Я асуджаны служыць вам. І нясу сваю службу верна. Кроў тысячагоддзяў на мне. Душа мая поўная вашай крыві! Вочы мае засланы крывавай заслонай і не могуць што-небудзь убачыць, калі выццё з чалавечых нетраў дасягае мяне! З лютасцю крышу я ўсё і ўсіх — як вы таго жадаеце, як вы мне крычыце! Я сляпы ад вашае крыві! Сляпы нявольнік, які сядзіць унутры вас! Вы мая турма, і мне з яе не вырвацца!

Калі я ў сваім доме, доме ката, падыходжу да мутнага акна, за якім у вячэрняй цішыні спяць лугі, і бачу кветкі і дрэвы, агорнутыя глыбокім, дзівосным спакоем — тады мая доля душыць мяне, і ўпаў бы я без сілы, калі б побач са мной не стаяла яна.

Ён зірнуў на яе, на бедную жанчыну, падобную на жабрачку, сустрэўся з ёю вачыма.

— Я адварочваюся, бо мне невыносна бачыць, якая

цудоўная зямля. А яна ўсё стаіць і глядзіць у акно, пакуль не апусціцца змрок.

Яна, як і я, вязень у нашым агульным жытле, але яна можа глядзець на зямную красу — і жыць.

Мой дом, дом ката, яна трымае ў чысціні і прыбірае яго так, быццам гэта жыллё чалавека. Стол, за якім я ем, яна засцілае абрусам. Я не ведаю, хто яна, але яна са мною добрая.

Калі на дварэ цямнее, яна гладзіць рукою мой лоб, кажучы, што на ім няма больш кляйма ката. Яна не такая, як усе, яна мяне можа любіць.

Я пытаўся ў людзей, хто яна, але яны не ведаюць яе. Можаце вы сказаць, дзеля чаго яна любіць мяне і даглядае наш дом?

Мой дом — гэта дом ката! Ён не павінен быць нічым іншым! Адчай, які авалодвае мной, без яе быў бы яшчэ больш жаклівы!

Я чакаю, пакуль яна ціха засне ў мяне ў абдымаках, потым устаю, накрываю яе як найцяплей і збіраюся — бяшумна, каб яе не разбудзіць. Нячутна выходжу я з дому рабіць сваю справу ўночы — бачу злавеснае неба, што грозна навісла над зямлёю. Добра, што яна не прачнулася. Добра, што я адзін са сваёй непазбыўнай ношаю.

Але я ведаю, яна будзе чакаць мяне, калі я вярнуся. Яна сустрэне мяне, калі я прыйду, выканаўшы сваю работу, зняможаны і перапэцканы крывёй.

Чаму я павінен несці на сабе ўвесь гэты цяжар?! Чаму мне на плечы павінна лажыцца гэта ўсё! Увесь страх, уся віна, усё ўчыненае вамі?! Чаму ўся пралітая вамі кроў павінна крычаць унутры мяне, каб мне ніколі не ведаць спакою? Праклёны ліхадзеяў і жальбы бязвінных ахвяр — чаму мая злашчасная душа павінна пакугаваць за ўсё?!

Асуджаныя ўзвальваюць на мяне свой лёс — я стараюся не чуць, што яны кажуць у чаканні гібелі, ад-

нак словы іх са мной застаюцца. Галасы з далёкіх тысячагоддзяў лямантуюць ува мне, галасы, забытыя ўсімі, пазбаўленыя жыцця, яны жывуць ранейшым жыццём ува мне! Пах вашай крыві ўзбуджае ўва мне млоснасць, душыць мяне неадмольнасць маёй віны.

Вашы лёсы я павінен цягнуць на сабе, вашай дарогай ісці нястомна і тады, калі вы ўжо даўно знайшлі адпачынак ад учынкаў вашых у магіле.

Хто выкапае магілу такой глыбіні, каб у ёй пахаваць мяне?! Каб мне даць збавенне! Хто здыме з плеч маіх цяжар праклёнаў і даруе мне смяротны спакой?!

Ніхто! Бо нікому не панесці маёй ношы.

У тыя часы, калі быў яшчэ бог, адправіўся я аднойчы да яго, каб выказаць яму сваё гора. Дык які ж быў яго адказ!..

Помню, зрабіў я гэта таму, што давялося мне вартаваць чалавека, які казаў, што ён збавіцель. Ён хацеў адпакутаваць і памерці за вас і тым прынесці вам збавенне. Хацеў ён таксама і з мяне зняць мой цяжар.

Я не знаходзіў у яго словах сэнсу, бо бачыў, які ён слабы, нядужы, абдзелены самай звычайнай мужчынскай сілай, і я смяўся з яго. Ён зваў сябе Месіяй і прапаведаваў мір на зямлі, за што і быў асуджаны.

Яшчэ ў дзяцінстве ён зразумеў, што яму суджана папакутаваць і памерці за людзей. Ён шмат расказваў пра дзяцінства — яны заўсёды расказваюць пра дзяцінства — пра краіну, якую ён называў Галілеяй, быццам бы дзівосна прыгожую — яны заўсёды так гавораць. У гарах вясною мноства лілей, стаяў ён неяк сярод іх, глядзеў навокал на светлыя палі і зразумеў тады, што ён — сын божы. Што ён няшчасны вар'ят, я ў гэтым пераканаўся, як толькі пачаў слухаць яго прамовы. І пакуль ён глядзеў на палі, адкрылася яму, якое слова яму прапаведаваць людзям, што яму ім сказаць, каб быў мір на зямлі. Я спытаўся, чаму менавіта яму трэба памерці, каб яны жылі ў міры, а ён мне

адказаў, што так трэба, што ёсць такі завет. Так яму сказана бацькам яго, а пад ім ён разумеў самога госпада бога. Ён быў цвёрды ў сваёй веры, як добрае дзіця.

Але, калі наблізіўся час яго, і ён збаяўся і затрымцеў, як і іншыя, і, мабыць, ужо не быў ва ўсім так упэўнены, як раней. Я нічога не гаварыў, ён быў адзін са сваім страхам, і позірк яго часам адлятаў, здавалася, кудысьці далёка-далёка. Быццам ён зноў хацеў убачыць край свайго маленства і палі, усыпаня лілямі.

Страх яго рабіўся ўсё больш моцны. Ён упаў на калені і пачаў шаптаць і маліцца: «Душа мая тужыць смяротна. Ойча, калі можна, пранясі чашу гэтую міма мяне!» Мне давалося цягнуць яго за сабой, калі прыйшоў яго час.

Крыж несці ў яго ледзь ставала сілы, ён хістаўся ад знямогі, і мне стала балюча глядзець, і ўзяў я яго крыж і нёс за яго частку шляху. Толькі я гэта зрабіў, болей — ніхто. Цяжар быў невялікі супроць таго, які я прывык несці дзеля людзей. Калі я палажыў яго на крыж, то перад тым, як забіваць цвікі, папрасіў па звычаю прабачэння. Не ведаю чаму, але мне было балюча караць яго смерцю. І тады ён зірнуў на мяне добрымі, спалоханымі вачыма — вачыма не злачынцы, а проста няшчаснага чалавека. «Я дарую табе, брат мой», — сказаў ён мне ціхім голасам. І адзін з тых, хто стаяў блізка, сцвярджаў, быццам кляймо ката знікла з лоба майго, калі ён гэта казаў, хоць сам я ў гэта не веру.

Я не ведаю, навошта ён так мяне назваў! Але з-за аднаго гэтага я тады нібы роднага брата распінаў. Ні з адным з тых, хто прайшоў праз рукі мае, не было мне так цяжка. Калі робіш тое, што я раблю, то міжволі даводзіцца час ад часу ўзірацца ў сваю ахвяру,

і ён — ён не быў падобны ні на адну з маіх ранейшых ахвяр.

Мне не забыць яго вочы, калі ён на мяне глядзеў!
Калі ён словы тыя сказаў!

Я так добра гэта помню. Я, хто захаваў у сабе ўсе галасы і ўсю пралітую кроў, усё, што вамі даўно забыта!

Чаму я павінен мучыцца?! Чаму я павінен узвальваць усё на сябе — дзеля вас?! Чаму я павінен браць на сябе ваш грэх?!

Мне ж і бізунамі давалося яго біць на турэмным двары, як быццам ён і без гэтага не памёр бы,— цела яго ў мяне пад рукамі было зранаенае і распухлае. І так мне ўсё апрыкрала, што я ледзь змог падняць яго крыж.

Людзі ж узрадаваліся, калі я падняў яго. Яны крычалі і трыумфавалі, убачыўшы, што ён нарэшце вісіць. Я не помню яшчэ падобнай радасці на месцы пакарання смерцю, як у дзень, калі я распяў яго! І яны насміхаліся з яго, ганьбілі, лаялі няшчаснага, дакараючы за тое, што ён выдаў сябе за іх Месію, за іх Хрыста — і што яны там пра яго яшчэ ні гаварылі. Яны плявалі ў яго, смеючыся над яго пакутамі. Ён зажмурыў вочы, каб не бачыць людзей у тую хвіліну, калі ён ратаваў іх. І, быць можа, стараўся думаць пра тое, што ўсё ж ён цар іх і божы памазаннік. Цярновы вянок, сплецены імі, смешна звесіўся набок на яго скрываўленай галаве. Мне стала млосна глядзець, і я адварнуўся.

Але перш чым ён сканаў, зрабілася цемрадзь на ўсёй зямлі, і чуў я, як ён гучным голасам закрычаў:

— Божа мой божа, за што ты мяне пакінуў?!

І тады мне стала зусім не пад сілу там быць. Добра, што скоро ён памёр. І мы адразу знялі яго, бо надыходзіла субота, а ў гэты дзень нельга было пакідаць цела на крыжы.

Калі ўсе пайшлі рыхтавацца да суботы і вакол, нарэшце, апусцела, я сеў там, на лобным месцы, сярод трупнага смуроду і нечыстотаў. І, помню, сядзеў я пад зоркамі да позняе ночы. Тады вось і надумаўся я пайсці да бога, каб з ім пагаварыць.

І, пакінуўшы зямлю, адправіўся я на неба, дзе хоць дыхалася больш вольна і лёгка. Ішоў я ішоў, сам не ведаю колькі. Ён жывіў страшэнна далёка, пан бог.

Нарэшце ён паўстаў перада мною — велізарны і велічны, ён рассеўся на троне сярод нябесных прастораў. Я рынуўся туды і падступіўся да яго, палажыўшы сваю крываваю сякеру да падножжа трона.

— Мне апрыкрала маё рамяство! — сказаў я яму. — Ці не досыць мне яго спраўляць? Пара табе мяне вызваліць!

Але ён сядзеў, утаропіўшыся ў пустату, нерухомы, быццам скамянелы.

— Чуеш?! Досыць з мяне маёй службы! Мне яе далей не вынесці! Не магу я жыць сярод крыві і жахаў, сярод усяго, што творацца тваім патураннем! І які ва ўсім гэтым сэнс, ты можаш мне сказаць? Я нёс сваю службу аддана, рабіў усё, што было мне пад сілу, ды няма больш сілы маёй! Я не вытрываю гэтага! Хопіць з мяне! Ты чуеш?!

Але ён не заўважаў мяне. Вочы яго як шары, пустыя і мёртвыя, скіраваны былі ў прастору, як у пустыню. Страх мяне ахапіў і невыносны адчай.

— Сёння я распяў твайго адзінароднага сына!! — крыкнуў я ў дзікім шаленстве. Але ніводная рыска не здрыганулася на яго суровым, абьякавым твары. Ён быў нібы высечаны з каменя.

Я стаяў сярод халоднай маўкліваці, і вецер вечнасці працінаў мяне сваім ледзяным дыханнем. Што мне было рабіць? З кім гаварыць? Не засталася нічога! Я ўзяў сваю сякеру і пайшоў назад той жа дарогай.

Я зразумеў, што той не яго сын. Той быў з роду

чалавечага, і ці трэба здзіўляцца, што абышліся з ім так, як прынята ў іх абыходзіцца са сваімі. Яны ўсяго толькі распялі аднаго з сабе падобных, як гэта было ў іх звычаі. Я ішоў, абураючыся і гневаючыся, і зябнуў на зваротным шляху.

Яго не стала, як і іншых, і ён знайшоў супакаенне. Мая ж злашчасная душа асуджана ад сёння і на векі вечныя доўжыць свой шлях. Я павінен быў вярнуцца на зямлю і зноў ступіць на сваю журботную дарогу — іншага мне дадзена не было. І ніхто мне не мог памагчы!

Не. Ён не быў іх збавіцель. Хіба пад сілу гэта такому, як ён! У яго былі рукі падлетка, мяне ахоплівала жалба, калі я ўбіваў у іх цвікі, стараючыся прапусціць іх паміж кволых яго касцей. Хіба такому пад сілу ўратаваць людзей!

Калі я працяў яму бок, каб паглядзець, ці хутка яго можна здымаць, ён быў ужо мёртвы, намнога раней, чым яны звычайна паміраюць.

Які ён быў збавіцель, гэты няшчасны! Як мог бы ён *вам* памагчы? І зняць з мяне мой цяжар? Які ён быў Хрыстос для людзей! Я зразумеў, чаму служыць вам павінен я. Чаму вы заклікаеце *мяне*!

Я ваш Хрыстос з кляймом ката на чале! Дарава-ны вам богам!

Дзеля варожасці на зямлі і выяўлення зла ў людзях!

Бога свайго вы ператварылі ў камень! Ён мёртвы даўным-даўно. Я ж, ваш Хрыстос, жыву! Я плод яго вялікай думкі, я сын, зачаты ім з вамі і народжаны, калі ён яшчэ быў магутны, калі ён жыў і ведаў, чаго хацеў!

Як шмат ён укладваў у гэта! Цяпер ён высіцца нерухома на троне, падточаным часам, як пракажоны, і смяротны вецер вечнасці разносіць прах яго па нябеснай пустыні. Я ж Хрыстос, я жыву! Каб вы маглі

жыць! Я ж іду па свеце сваім ратным шляхам і штодзённа ратую вас у крыві! І мяне вы ніколі не раскрыжуеце!

Я тужу па ахвярнай смерці — як некалі мой няшчасны, бездапаможны брат. Быць прыбітым да крыжа — і сканаць, растварыўшыся ў глыбокай, міласэрнай цемры!

Але я ведаю, што гэты час не прыйдзе ніколі. Я павінен выконваць сваю службу, дакуль будзеце вы. Мой крыж ніколі не будзе падняты! У рэшце рэшт я скончу сваю працу, і ў мяне не застанецца спраў на Зямлі, але і тады мая несупакоеная душа будзе мчацца безупынку скрозь цемрадзь сусветнай ночы да смяротнага прыстанку бацькі майго, будзе вечна бадзяцца, гнаная страхам і мукаю за ўсё, што я зрабіў для вас!

І ўсё ж я мару пра гэта. Каб настаў канец, каб не множыць далей цяжкую віну.

Я мару пра той час, калі вы будзеце сцёрты з твару Зямлі і ўзнятая рука мая зможа нарэшце апусціцца. Ціха. Няма больш хрыплых галасоў, што заклікалі мяне, я стаю адзінока і гляджу вакол сябе, разумею, што ўсё завершана.

І я адыходжу ў вечную цемру, шпурнуўшы на Зямлю сваю крывавую сякеру — на памяць пра род чалавечы, што некалі тут прабываў!

Ён глядзеў паверх іх галоў суровым, зіхатлівым позіркам. Потым адштурхнуў стол і грозна пакрочыў да выхаду.

Ён узяўся за дзверы, але жанчына, якая сядзела каля яго і была падобная на жабрачку, паднялася з месца і загаварыла з ім ясным і ціхі голасам, твар яе свяціўся глыбокім, пакутлівым шчасцем.

— Ты ведаеш — я буду чакаць цябе! Я буду чакаць цябе сярод бяроз, калі ты прыйдзеш, зняможа-

ны і спэцканы крывёй. І ты прытуліш да мяне сваю галаву, і я цябе буду кахаць. Я пацалую твой гарачы лоб і вытру кроў з тваёй рукі. Ты ведаеш, што я буду чакаць цябе!

Ён глядзеў на жанчыну з ціхай журботнай усмешкай.

З вуліцы даносіўся глухі барабанны пошчак — ён пастаяў, прыслухоўваючыся.

Потым ён узяўся рукой за пояс і выйшаў насустрач імжыстаму досвітку.

КАРЛІК

Рост у мяне добры, 26 цаляў, складзены я прапарцыянальна, хіба толькі галава велікаватая. Валасы не чорныя, як у іншых, а рыжаватыя, вельмі шорсткія і густыя, яны зачасаны назад і адкрываюць шырокі, хоць і не вельмі высокі лоб. Твар у мяне такі, як і ва ўсіх мужчын, адно вусоў і барады няма. Бровы на пераносі зрасліся. Я вельмі дужы, асабліва — як раззлююся. Калі аднойчы надумаліся звесці мяне з Іясафатам, я ўсяго за дваццаць хвілін паклаў яго на абедзве лапаткі і задушыў. З тае пары я адзіны карлік пры тутэйшым двары.

Большасць карлікаў — блазны. Іхні абавязак плесці глупства і фіглярнічаць, каб пасмяшыць гаспадароў і гасцей. Я да такога ніколі не папускаўся. Ды ніхто і не асмельваўся прапаноўваць мне што-небудзь такое. Ужо сам выгляд мой гаворыць аб тым, што мяне нельга выкарыстоўваць у такой ролі. Аблічча маё не для таго, каб пацешна крыўляцца. І я ніколі не смяюся.

Я не блазен. Я карлік, і толькі карлік.

Затое ў мяне востры язык, што, магчыма, і пацяшае сяго-таго. Але гэта зусім не тое, што быць іхнім блазнам.

Я ўжо казаў, што твар у мяне такі, як і ва ўсіх мужчын. Гэта не зусім так, бо ён у мяне вельмі маршчыністы, спрэс у маршчынах. Я не лічу гэта заганай. Гэтак я створаны, і што мне да таго, калі іншыя

створаны інакш. Мой твар паказвае, які я ёсць, не прыхарошваючы і не скажаючы. Магчыма, твар павінен быць усяго толькі маскай, але мне падабаецца, што мой не такі.

Маршчыны робяць мяне вельмі старым. Я ж не стары. Але, як я чуў, мы, карлікі, належым да больш старажытнай расы, чым тыя, што насяляюць цяпер зямлю, і таму ўжо нараджаемся старымі. Не ведаю, ці так гэта, але калі так, дык, атрымліваецца, нам належыць права першародства. Я рады, што я зусім іншай пароды і што па мне гэта відаць.

Твары ўсіх астатніх людзей здаюцца мне зусім невыразнымі.

Мае гаспадары вельмі любяць мяне, асабліва герцаг, чалавек незвычайны і магутны. Чалавек смелых, з далёкім прыцэлам задум і здатны да таго ж ажыццяўляць іх. Чалавек дзеяння, і разам з тым адукаваны правіцель, які на ўсё знаходзіць час і любіць пагаварыць пра самыя розныя рэчы. За гэтымі гаворкамі ён спрытна хавае свае сапраўдныя намеры.

Здаецца, якая карысць цікавіцца ўсім адразу — калі толькі ён сапраўды цікавіцца, — але, можа, так ужо яму прызначана, магчыма, яго інтарэсы і павінны быць усеабдымныя, на тое ён і герцаг. Такое ўражанне, быццам ён усё на свеце спазнаў і ўсім авалодаў ці, прынамсі, да таго імкнецца. Ніхто не стане адмаўляць, што ягоная асоба выклікае павагу. Ён адзіны, кім я не пагарджаю.

Ён вельмі фальшывы.

Я ведаю свайго гаспадара досыць добра. Але я не сказаў бы, што ведаю яго дасканала. Гэта складаная натура, у якой нялёгка разабрацца. Было б памылкова сцвярджаць, што ён носіць у сабе нейкія

асаблівыя загадкі, зусім не, але падабраць да яго ключ вельмі няпроста. Прызнацца, я яго толкам не разумею і сам здзіўляюся, чаму з такой сабачай адданасцю хаджу за ім па пятах. Але ж і ён мяне таксама не можа зразумець.

Ён не выклікае ў мяне той глыбокай пашаны, якую выклікае ва ўсіх іншых. Але мне падабаецца служыць гаспадару, які абуджае глыбокую пашану. Ён вялікі правіцель, я гэтага не адмаўляю. Але ніхто не можа быць вялікім у вачах свайго карліка.

Я суправаджаю яго неадступна, як цень.

Герцагіня Тэадора ў вялікай ад мяне залежнасці. Я зберагаю ў сваім сэрцы яе тайну. Ніколі, ні разу не абмовіўся я ніводным словам. І хай бы мяне мучылі на дыбе, катавалі самымі страшнымі катаваннямі — я ўсё роўна нічога не сказаў бы. Чаму? Сам не ведаю. Я яе ненавіджу, я хачу яе смерці, я хацеў бы бачыць, як яна гарыць у пякельным полымі і як агонь ліжа яе паскуднае лона. Я ненавіджу яе распуснае жыццё, яе бессаромныя пісьмы, якія яна перасылае праз мяне сваім каханкам, яе інтымныя слоўкі, што распаленымі вугельчыкамі пякуць мне пад камзолам грудзі. Але я не выдам яе. Я ўвесь час рызыкую дзеля яе жыццём.

Калі яна кліча мяне да сябе, у свае пакоі, і шэпча даверліва свае наказы, хаваючы мне пад камзол любоўныя пісьмы, я дрыжу ўсім целам і кроў стукае мне ў скроні. Але яна нічога не заўважае, яна нават не задумваецца над тым, што яе даручэнні могуць каштаваць мне жыцця. Не ёй, а мне! Яна адно ўсміхаецца сваёй няўлоўнай усмешкай і пасылае мяне куды ёй трэба, насустрач рызыцы і смяртэльнай небяспецы. Мой удзел у яе таемным жыцці яна лічыць ні за што. Але яна мне давярае.

Я заўсёды ненавідзеў усіх яе каханкаў. На кож-

нага з іх мне хацелася накінуцца і праткнуць кінжалам, каб палюбавацца на яго кроў. Асабліва ненавіджу я дона Рыкарда, з якім яна ў сувязі ўжо не адзін год і, здаецца, не думае расставацца. Ён мне агідны.

Часам яна кліча мяне да сябе, яшчэ не ўстаўшы з пасцелі, ані мяне не саромеючыся. Яна ўжо не маладая, і відаць, якія ў яе абвіслыя грудзі, калі, лежачы вось так у пасцелі, яна забаўляецца сваімі каштоўнасцямі, вымаючы іх з куфэрачка, які трымае перад ёю камерыстка. Не разумею, як можна яе кахаць. У ёй няма нічога, што абуджала б мужчынскае жаданне. Відаць толькі, што некалі яна была прыгожая.

Яна пытаецца, якія, на маю думку, упрыгожанні ёй сёння надзець. Яна вечна пытаецца ў мяне пра гэта. Яна прапускае іх між сваіх тонкіх пальцаў і ляютна пацягваецца пад шчытным шаўковым пакрывалам. Яна сучка. Сучка ў вялікай і раскошнай пасцелі герцага. Усё яе жыццё — у каханні. Яна прапускае каханне між пальцаў, глядзячы з няўлоўнай сваёй усмешкай, як яно знікае.

У такія хвіліны яна лёгка робіцца меланхалічнай, а можа, проста прыкідваецца. Млявым жэстам яна прыкладае да шыі залаты ланцужок, буйны рубін ззяе між яе ўсё яшчэ прыгожых грудзей, і яна пытаецца, як я лічу, ці надзець ёй гэты ланцужок. Пасцель прапахла яе пахам, ад якога мне млосна. Я яе ненавіджу, я хацеў бы бачыць, як яна гарыць у пякельным полімі. Аднак я адказваю, што, памойму, лепш не падбярэш, і яна пасылае мне ўдзячны позірк, быццам я паспачуваў ёй у горы і падараваў журботнае сучашэнне.

Часам яна называе мяне сваім злым другам. Аднойчы яна спыталася, ці люблю я яе.

Што ведае герцаг? Нічога? Ці, можа, усё?

Такое ўражанне, быццам ён і не задумваўся ніколі наконт яе другога, таёмнага жыцця. Зрэшты, хто яго ведае, пра яго ніколі нічога нельга сказаць пэўна. Для яго яна існуе толькі ў дзённым сваім уваабленні, таму што сам ён істота дзённая, усё ў ім быццам асветлена яркім дзённым святлом. Проста дзіўна, што такі чалавек, як ён, можа быць мне незразумелы — менавіта ЁН. Можа, гэта таму, што я карлік. Ягоны карлік. І паўтараю: ён жа мяне таксама не разумее! Герцагіню я больш разумею, чым яго. Я разумею яе, таму што ненавіджу. Каго не ненавідзіш, таго цяжка зразумець, тут ты бяззбройны, табе няма чым успароць чалавека.

У якіх ён адносінах з герцагіняй? Таксама яе каханак? Можа, адзіны яе сапраўдны каханак? Ці не таму яго быццам і не кранае, што яна там вытварае цішком? Я, напрыклад, абураюся,— а яму ўсё роўна!

Мне не пад сілу зразумець гэтага спакойна-непарушнага чалавека. Яго паблажлівасць мяне злуе, заўсёды выводзіць з сябе. Калі б ён быў такі, як я!

Пры двары ў нас аціраецца мноства самай дзіўнай і непатрэбнай публікі. Мудрацы, што праседжваюць гадзіны навывлёт, абхапіўшы галаву рукамі, у надзеі адшукаць сэнс жыцця. Вучоныя, што ўявілі, быццам здольныя сваімі старэчымі, памутнелымі вачамі прасачыць шляхі нябесных святл, якія нібыта вызначаюць чалавечыя лёсы. Абібок і прайдзісветы, што ночы навывлёт дэкламуюць прыдворным дамам свае шчымлівыя вершыкі, а на світанні ванітуюць па канавах,— аднаго такога праткнулі неяк раз на смерць проста ў канаве, а другога, помніцца, адлупавалі за тое, што напісаў непрыстойныя вершыкі пра кавалера Марашэлі. Жывапісцы, што вядуць

распуснае жыццё і завальваюць цэрквы саладжавапрыгожымі выявамі святых. Дойліды і рысавальшчыкі, якім даручылі цяпер збудаваць новую кампанілу¹ пры саборы. Празорцы і махляры рознай масці. Увесь гэты гуляшчы люд паяўляецца і знікае, калі яму ўздумаецца, а сёй-той жыве тут падоўгу, як свой,— і ўсе яны без выключэння карыстаюцца гасціннасцю герцага.

Незразумела, навошта яму ўвесь гэты зброд. І ўжо зусім розуму не дабярэ, як ён можа гадзінамі слухаць іх дурную балбатню. Ну, можна яшчэ паслухаць гадзінку-другую паэтаў, яны ж усё роўна як блазны — такіх заўсёды пры дварах трымаюць. Яны апяваюць чысціню і ўзвышанасць чалавечай душы, вялікія падзеі і гераічныя подзвігі. І тут ужо нічога не скажаш, асабліва калі яны ў сваіх вершыках лясцяць гаспадару. Пахвала чалавеку неабходная, інакш ён не зможа стаць тым, чым яму наканавана быць, нават у сваіх уласных вачах. І ў сучаснасці, і ў мінулым нямала знойдзецца цудоўнага і ўзвышанага, што толькі таму і стала цудоўным і ўзвышаным, што было апета паэтамі. Яны апяваюць найперш каханне, і гэта таксама правільна, бо менавіта каханне болей за ўсё і мае патрэбу ў тым, каб яго ўяўлялі не такім, якое яно на самай справе. Дамы адразу робяцца журботнымі, і грудзі ў іх калышуцца ад уздыхаў, мужчыны пачынаюць глядзець адчужанымі, мройлівымі вачамі, таму што ўсім ім добра вядома, як яно бывае ў сапраўднасці, дык, значыцца, мяркуюць яны, верш атрымаўся і праўда цудоўны. Мне зразумела таксама, што павінны існаваць жывапісцы, якія малявалі б для простага людю выявы святых, каб людзям было каго абагаўляць, каго-небудзь

¹ У італьянскай архітэктуры сярэднявечча і эпохі Адраджэння — званіца, што стаяла звычайна асобна ад сабора.

не такога жабрака і гаротніка, як яны самі; прыгожыя выявы пакутнікаў, якія знайшлі шчасце і супакаенне на тым свеце, займелі дарагія апраткі і залаты абруч вакол галавы, каб людзі верылі, што і яны будуць мець там тое ж самае, калі выцерпяць адведзены ім тэрмін. І выявы, якія наглядна паказваюць чорнаму люду, што іхні бог распяты, што яго распялі, калі ён спрабаваў здзейсніць штосьці ў гэтым жыцці, і што, выходзіць, спадзявацца ім тут, на зямлі, няма на што. Такога гатунку прымітыўныя рамеснікі патрэбны, я разумею, кожнаму правіцелю, не разумею толькі, што ім у замку рабіць. Яны будуць людзям нейкае прыстанішча, храм, прыгожа аздоблены засценак, куды ў любы момант можна зайсці, каб вярнуць душэўны спакой. І дзе адвечна і цярпліва вісіць на крыжы іхні бог. Усё гэта я разумею, таму што я і сам хрысціянін, хрышчаны ў тую веру, што і яны. І хрышчэнне гэтае мае законную сілу, хоць і хрысцілі мяне ўсяго толькі жартам: у час шлюбавання герцага Ганзага з донай Аленай мяне панеслі хрысціць у палацавай купелі як быццам іхняга першынца — нібы нявеста, усім на здзіўленне, абрадзілася якраз да дня вяселля. Я шмат разоў чуў, як пра гэта расказвалі, быццам пра нешта страшэнна забавнае, ды так яно і было, я і сам магу пацвердзіць, таму што мне ўжо споўнілася васемнаццаць, калі гэта адбылося, гэта значыцца, калі наш герцаг пазычыў мяне ім на гэтую цырымонію.

Але зусім ужо незразумела, як можна гадзінамі сядзець і слухаць тых, хто гаворыць пра сэнс жыцця. Філасафаў з іх глыбакадумнымі разважаннямі аб жыцці і смерці і розных там вечных пытаннях, усялякія хітрыя выдумкі пра дабрачыннасць, пра гонар, пра рыцарства. І тых, хто выдумляе, быццам ім вядома нешта пра зоркі, хто думае, быццам існуе пэўная сувязь паміж імі і чалавечымі лёсамі. Яны

богазневажальнікі, хоць у чым менавіта іх богазневажальніцтва, я не ведаю, ды і ведаць не хачу. Яны блазны, хоць самі і не думаюць аб тым, ды і ніхто не думае, ніхто з іх не смяецца, іхнія выдумкі нікога не забаўляюць. Навошта іх трымаюць пры двары — нікому невядома. Але герцаг слухае іх так, быццам у іхніх словах схаваны бог ведае які сэнс, сядзіць і з задуменым выглядам пагляджае бараду і загадвае мне падліваць ім у срэбраныя кубкі, такія ж, як у яго самога. Толькі, бывае, і пасмяюцца, калі хто пасадзіць мяне да сябе на калені, каб мне зручней было наліваць ім віно.

Хто можа ведаць што-небудзь пра зоркі? Хто здольны вытлумачыць іх тайнапіс? Няўжо і праўда гэтыя абібокі? Яны думаюць, быццам могуць гутарыць з Сусветам, і радуюцца, атрымліваючы мудронныя адказы. Разгортваюць свае карты зорнага неба і чытаюць у нябёсах, як па кнізе. Толькі ж кніга гэтая імі самімі і напісана, а зоркі рухаюцца сваімі ўласнымі неведомымі шляхамі, нават і не здагадваючыся, што там у ёй сказана, у той кнізе.

Я таксама чытаю ў Кнізе Начы. Але я не бяруся вытлумачваць сэнс. Я разбіраюся ў пісьмёнах, але я разумею, што яны не могуць быць вытлумачаны,— і ў гэтым мая мудрасць.

Яны ночы навывлёт праседжваюць у сваёй вежы, у заходняй вежы замка, з усялякімі там падзорнымі трубамаі і квадрантамаі і думаюць, быццам вядуць гаворку з Сусветам. А я сяджу насупраць у вежы, дзе знаходзяцца старадаўнія пакоі для карлікаў і дзе я жыву адзін з тае пары, як задушыў Іясафата,— столі тут нізкія, якраз для прадстаўнікоў нашага роду, а вокны маленькія, як байніцы. Раней тут жыло шмат карлікаў, сабраных адусюль, з самых далёкіх краін, ажно да дзяржавы маўраў: падарункі герцагаў, пап і кардыналаў ці жывы тавар — і такое ж не

рэдкасць. У нас, карлікаў, няма ні роднага дому, ні бацькі з маткаю, мы прыходзім у гэты свет таемна, нараджаючыся ад чужых, усё роўна дзе, усё роўна ад каго, хоць ад самых гаротных беднякоў, адно каб толькі род наш не вымер. І калі гэтыя выпадковыя нашы бацькі выяўляюць, што пусцілі на свет істоту з роду карлікаў, яны прадаюць нас уладарным гасударам, каб мы пацяшалі іх сваёй выродлівасцю і былі іхнімі блазнамі. Так было і са мной, я быў прададзены сваёй маткай, якая адварнулася ад мяне з агідаю, угледзеўшы, каго яна спарадзіла на свет: ёй і няўцям было, што я нашчадак найстаражытнейшага роду. Яна атрымала за мяне дваццаць эскуда і купіла на іх тры локці матэрыі сабе на сукенку і вартаўнічага сабаку, каб сцерагчы сваіх авечак.

Я сяджу ля карлікавага акенца і гляджу ў ноч, дапытліва, як і тыя звездары. Мне не патрэбны падзорныя трубы, я і без іх досыць праніклівы. Я таксама чытаю ў Кнізе Начы.

Існуе вельмі простае тлумачэнне, чаму герцаг так цікавіцца ўсімі гэтымі вучонымі, жывапісцамі, філосафамі і звездарамі. Яму хочацца, каб яго двор праславіўся на ўвесь свет, а сам ён заслужыў пашану і ўсеагульнае прызнанне. Жаданне лёгка вытлумачыць: наколькі мне вядома, усе людзі па магчымасці імкнуцца да гэтага.

Я цудоўна яго разумею і цалкам з ім згодны.

Кандацьер Бакароса прыбыў у горад і размясціўся са сваёй шматлікай світай у палацы Джэральдзі, які пусте ад часу выгнання гэтай сям'і. Ён зрабіў герцагу візіт, які доўжыўся некалькі гадзін. Нікому не было дазволена прысутнічаць.

Гэта вялікі і праслаўлены кандацьер.

Работа на будаўніцтве кампанілы пачалася, і мы былі там і глядзелі, як рушыла ўперад у іх справа. Кампаніла будзе нашмат вышэйшая за саборны купал, і, як удараць у званы, гук пальцеца нібы з паднябесся. Цудоўная ідэя, сапраўды вартая называцца ідэяй. Гэтыя званы будуць вісець вышэй, чым усе іншыя званы Італіі.

Герцаг вельмі захоплены новым збудаваннем, і яго можна зразумець. Ён яшчэ раз паглядзеў на месцы эскізы і прыйшоў у захапленне ад барэльефаў, якія паказваюць сцэны з жыцця Распятага,— імі адбляюць цяпер падмурак ягонай кампанілы. Далей работа пакуль не пайшла.

Можа быць, яе так ніколі і не скончаць. Многія з задуманых маім герцагам пабудоў застаюцца няскончанымі. Прыгожыя руіны вялікіх задум. Ды, урэшце, і руіны — помнік творцу задумы, і я ніколі не адмаўляў, што ён вялікі правіцель. Калі ён ідзе па вуліцах, я з задавальненнем іду побач. Усе глядзяць вышэй, на яго, ніхто не заўважае мяне. Але гэта нічога не значыць. Яны вітаюць яго пачціва, быццам нейкую вышэйшую істоту, але толькі таму, што ўсе яны — баязлівая, рабалепная чэрнь, а зусім не таму, што сапраўды яго любяць ці паважаюць, як ён думае. Варта мне паявіцца ў горадзе аднаму, яны нябось тут жа мяне заўважаюць і крычаць мне ўслед усялякія гадасці: «Гэта герцагскі карлік! Дасі выпятка яму — дасі выпятка ягонаму гаспадару!» Зрабіць гэта яны не асмельваюцца, затое кідаюць мне ўслед здохлых пацукоў і ўсялякую поскудзь з куч смецця. Калі ж я, разлаваўшыся, выхопліваю шпагу, яны рагочуць з мяне. «Ох, і магутны ў нас уладар!» — гарлапаныць яны. Я не магу бараніцца, бо змагаемся мы рознай зброяй. Я мушу ратавацца ўцёкамі, з ног да галавы аблеплены ўсялякімі адкідамі.

Карліку аб усім заўсёды вядома больш, чым яго-
наму гаспадару.

Прызнацца, я зусім не супраць пацярпець за май-
го герцага. Лішні, урэшце, доказ таго, што я частка
яго самога і ў пэўных выпадках прадстаўляю яго
высокую персону. Цёмная чэрнь і тая разумее, што
карлік правіцеля — гэта, па сутнасці, ён сам, гэтак-
сама як замак з яго вежамі і шпілямі — ён сам, і
двор з яго багаццем і хараством — ён сам, і кат, што
адсякае галовы на плошчы, і казна з яе незлічонымі
скарбамі, і галоўны дварэцкі, што надзяляе ў галод-
ны час хлебам беднякоў, — усё гэта ЁН САМ. Яны
адчуваюць, якую ўладу я, па сутнасці, прадстаўляю.
І я заўсёды адчуваю асалоду, заўважаючы, што мя-
не ненавідзяць.

Апранацца я стараюся па магчымасці гэтаксама,
як і герцаг: тая ж тканіна і той жа крой. Тыя аб-
рэзкі, што застаюцца, калі яму шыецца касцюм,
ідуць пасля на мяне. Ля сцягна я заўсёды нашу шпа-
гу, як і ён, толькі карацейшую. І пастава ў мяне, ка-
лі прыгледзецца, такая ж гордая, як і ў яго.

Карацей кажучы, я выходжу вельмі падобным
на герцага, адно што ростам нашмат меншы. Калі
паглядзецца на мяне праз шкло, якое тыя блазны ў
заходняй вежы наводзяць на зоркі, можна, напэўна,
падумаць, што я — гэта ён.

Паміж карлікамі і дзецьмі вялікая розніца. З той
прычыны, што яны аднолькавага росту, людзі дума-
юць, што яны адны адным падыходзяць, а яны зу-
сім не падыходзяць. Карлікаў часта прымушаюць
гуляць з дзецьмі, не разумеючы, што карлік — су-
працьлегласць дзіцяці, што ён ужо нараджаецца ста-
ры. У дзяцінстве карлікі ніколі, наколькі мне вядома,

не гуляюць з цацкамі, навошта ім гуляць, ды гэта і выглядала б дзіўна пры іх маршчыністых старэчых тварах. Самы што ні ёсць здзек — прымушаць нас рабіць гэта. Але ж людзі нічога пра нас не ведаюць.

Мае гаспадары ніколі не прымушалі мяне гуляць з Анджэлікай. Затое сама яна прымушала. Я не хачу сказаць, што яна рабіла гэта са злосці, але, калі я ўспамінаю той час, асабліва першыя гады яе дзяцінства, мне пачынае здавацца, што мучылі мяне знарок, з вытанчанай злосцю. Гэтае дзіця з круглымі блакітнымі вачамі і капрызным роцікам, якое некаторым надта падабалася, мучыла мяне, як ніхто з дваровай чэлядзі. Дня не было, каб яна з самай раніцы не прывалаклася да мяне наверх (у той час яна ледзьве ўмела хадзіць!), і абавязкова з кацянём пад пахай. «Пікаліна, хочаш з намі пагуляць?» Я адказваю: «Я ніяк не магу, у мяне ёсць справы куды важнейшыя, мне сёння не да гуляў». — «А што ты будзеш рабіць?» — пытаецца яна бесцырымонна. «Маленькія гэтага не разумеюць», — адказваю я. «Але ж ты ўсё роўна пойдзеш на двор, няможна ж спаць увесь дзень! Я ўстала ўжо даўно-даўно». І мне даводзіцца ісці з ёй, не асмельваюся адмовіцца з-за гаспадароў, хоць усярэдзіне ў мяне ўсё кіпіць ад злосці. Яна бярэ мяне за руку, нібы я ёй прыяцель, — што за недарэчная прывычка, цяпець не магу ліпкіх дзіцячых рук! Я ад злосці спіскаю пальцы ў кулак, але яна ўсё роўна чэпіцца, і цягае мяне ўсюды за сабою, і ляпеча без перадыху. Да сваіх лялек, якіх трэба карміць і апранаць, да сляпых шчанят, што кешкаюцца ў карзіне ля сабачай будкі, у ружоўнік, дзе нам, ці бачыце, абавязкова трэба падурэць з кацянём. У яе была прыкрая цяга да ўсялякіх жывёлін, і не да дарослых жывёлін, а да іх дзіцянят, да ўсяго маленькага. І яна магла бясконца забаўляцца са сваім кацянём і лічыла, што я таксама павінен. Яна думала,

што я таксама дзіця і, як дзіця, з усяго радуюся. Гэта я — радуюся! Я нічому не радуюся.

Здаралася, праўда, што ў яе ў галаве і абудзіцца разумная думка, калі яна раптам заўважыць, якія змучаны і злосны, — яна нечакана здзіўлена зірне на мяне, на мой маршчыністы старажытны твар: «Чаму табе не падабаецца гуляць?»

І, не атрымаўшы ніякага адказу ні ад маіх сціснутых вуснаў, ні ад маіх халодных вачэй, умудроных вопытам тысячагоддзяў, яна паглядзіць на мяне з нейкім новым, палахлівым выразам у найўным дзіцячым позірку і на нейкі час замоўкне.

Што такое гульня? Бяздумная ваджаніна... ні з чым. Дзіўнае прытворства ў абыходжанні з рэчамі і з'явамі. Іх прымаюць не за тое, што яны ёсць на самай справе, не ўсур'ёз. Звездары гуляюць у свае зоркі, герцаг гуляе ў свае пабудовы, у свае саборы, барэльефы і кампанілы, Анджэліка гуляе ў свае лялькі — усе гуляюць, усе прыкідваюцца. Адзін я пагарджаю прытворствам. Адзін я жыву ўСУР'ЁЗ.

Аднойчы я крадком зайшоў да яе, калі яна спала, паклаўшы кацянятка побач з сабою, і адсек яму кінжалам галаву. І шпурнуў яго праз акно ў кучу смецця. Я быў такі злосны, што наўрад ці ўсведамляў, што раблю. Увогуле ўсведамляць то я ўсведамляў цудоўна, я прыводзіў у выкананне план, які даўно выспеў у мяне ў час нашых моташных гульняў у ружоўніку. Яна была няўцешная, убачыўшы, што кацянё знікла, а калі ўсе пачалі гаварыць, што яго напэўна ўжо няма жывога, яна злягла ў нейкай дзіўнай гарачцы і доўга хварэла, так што я пазбавіўся неабходнасці яе бачыць. Калі ж яна ўрэшце ачуныла, мне давалося, вядома, безліч разоў выслухваць журботны расказ пра лёс яе любімца, пра незразумелае яго знікненне. Ніхто, вядома, не стаў ламаць сабе галавы, куды прапала кацянё, затое ўвесь

двор быў да смерці напалоханы плямкамі крыві на шыі дзяўчынкі, якія невядома адкуль узяліся і, як усе лічылі, маглі быць кепскай прыкметай. Людзі надта ж любяць вышукваць розныя прыкметы.

Мне не было ад яе спакою ўсе гады яе дзяцінства, хіба што гульні з цягам часу мяняліся. Заўсёды яна мне дакучала і прыставала са сваімі сакрэтамі і са сваёй дружбай, хоць мне яе дружба была зусім непатрэбная. Часам я думаю, ці не тлумачылася яе назойлівая прывязанасць да мяне тым самым, чым тлумачылася яе цяга да кацянят, шчанят, качанят і наогул да ўсяго маленькага. Магчыма, яна была не ў ладах са светам дарослых, магчыма, баялася яго, была чымсьці напалоханая. Толькі што мне да таго! Калі яна і адчувала сябе адзінокай, дык што я мог зрабіць! Але яна як прыліпла да мяне, так і не адліпала. Нават пасля, як выйшла з дзіцячага ўзросту. Маці тады перастала ёю цікавіцца, бо дачка перастала замяняць ёй ляльку — яна таксама вечна гуляе ў розныя гульні, усе людзі гуляюць, — у бацькі ж, зразумела, хапала свайго клопату. А магчыма, ён і па другой прычыне не надта ёю цікавіўся. Ды тут я памаўчу.

Толькі гадоў з дзесяці-дванаццаці яна зрабілася маўклівай, пачала замыкацца ў сабе, і я нарэшце збавіўся ад яе. З таго часу, дзякаваць богу, яна пакінула мяне ў спакоі і жыве сама па сабе. Але бывае, мяне яшчэ і цяпер душыць злосць, як падумаю, колькі я праз яе выцерпеў.

Цяпер яна зусім ужо дарослая, сталая дзяўчына, ёй споўнілася пятнаццаць, і хутка, бадай, на яе будучы глядзець як на даму. Але яна дасюль вельмі дзяцінлівая і паводзіць сябе зусім не як знатная дама. Хто яе бацька, дарэчы, невядома, магчыма, канечне, што і герцаг, але не выключана, што яна проста байстручка, і тады з ёй зусім дарэмна абыходзяц-

ца як з герцагскай дачкой. Сёй-той гаворыць, што яна прыгожая. Я не магу адшукаць нічога прыгожага ў гэтым дзіцячым тварыку з паўадкрытым ротам і вялікімі круглымі вачамі, у якіх няма ні прабліску думкі.

Каханне смяротнае. І калі яно памірае, дык пачынае распадацца і гнісці і можа стаць глебай новаму каханню. Мёртвае каханне жыве тады сваім невідочным жыццём у жывым, і, па сутнасці, у кахання няма смерці.

Да такога менавіта пераканання прыйшла, як я разумею, на падставе ўласнага вопыту герцагіня, на гэтым яна і будзе сваё шчасце. Бо няма сумнення, што яна шчаслівая. Яна і іншых робіць шчаслівымі, на свой манер. Цяпер такі вось шчасліўчык дон Рыкарда.

Герцаг, магчыма, таксама шчаслівы. Шчаслівы ад таго, што пачуццё, якое ён абудзіў у ёй калісьці, яшчэ жыве — у ягоным уяўленні. Ён прыкідваецца, быццам яе каханне жывое. Абое яны прыкідваюцца, што іхняе каханне жывое. Абое гуляюць у каханне.

Калісьці ў герцагіні быў каханак, якога яна асудзіла на катаванні за тое, што ён ёй здрадзіў. Яна зрабіла так, што герцаг, які ні аб чым не здагадаўся, асудзіў яго за злачынства, якога ён і не думаў учыняць. Я тады адзін ведаў усю праўду. І я прысутнічаў пры катаваннях, каб сказаць ёй пасля, як ён сябе паводзіў. Ён паводзіў сябе зусім не па-геройску, а прыкладна гэтаксама, як і ўсе яны.

Можа, ён і ёсць бацька дзяўчынкі. Хто ведае!

Не выключана, аднак, што і герцаг. Герцагіня ж тады ўсяляк старалася яго ўлагодзіць, і каханне іхняе перажывала той парою новую вясну. Яна абдымала яго кожную ноч і прапаноўвала яму сваё падманлівае лона, згаладалае па страчаным каханку. Яна

лашчыла свайго мужа, быццам асуджанага на катаванні каханка. І герцаг дарыў ёй у адказ сваю пяшчоту, як і ў іхнія першыя палкія любоўныя ночы. Мёртвае каханне жыве сваім таямнічым жыццём у жывым.

Духоўнік герцагіні прыходзіць кожную суботу ранічкаю ў прызначаны яму час. Да яго прыходу яна даўно ўжо на нагах, апранутая і прычасаная і гадзіны дзве ўжо адстаяла на каленях перад распяццем. Яна гатовая да споведзі.

Ёй няма ў чым спавядацца. І яна не падманвае і не крывіць душою. Наадварот, яна гаворыць з усёй шчырасцю, ад усяго сэрца. Яна не ведае граху. Яна не ведае за сабой ніякіх кепскіх учынкаў. Вось хіба толькі зазлавала на сваю камерыстку, калі тая няўмела ўкладвала ёй валасы. Яна — чыстая, няспісаная старонка, і духоўнік з усмешкаю схіляецца над ёй, нібы над нечапанай нявінніцай.

Пасля малітвы, пасля гаворкі з Распятым, позірк у яе светлы і пранікнёны. Замучаны чалавечак, што вісіць на сваім цацачным крыжы, пацярпеў за яе, і душа яе ачышчана ад усяго грэшнага, сцёрта нават сама памяць пра грэх. Яна адчувае сябе паздаравалай і памаладзелаай, але ў той жа час на твары ў яе пачціваець і засяроджанасць, што вельмі пасуе ёй пры гэтым чорным туалце і ненарумяненасці. Яна сядзе і піша каханку пра сваё цяперашняе душэўнае самаадчуванне, піша спакойнае сястрынскае пісьмо, у якім няма ні слова пра каханне і сустрэчы. У такім настроі яна не выносіць нават і намёку на легкадумнасць. Я занашу пісьмо каханку.

Не даводзіцца сумнявацца, што яна шчыра верыць у бога. Вера для яе — нешта істотнае, нешта

жыццёва неабходнае. Яна мае ў ёй патрэбу, і яна ёю карыстаецца. Вера — частка яе сэрца, яе душы.

Ці веруючы чалавек герцаг? Цяжка сказаць. У пэўным сэнсе, вядома, веруючы, таму што ён спалучае ў сабе ўсё, абдымае **УСЁ**,— але ці можна назваць гэта вераю? Яму падабаецца, што на свеце існуе такая рэч, як вера, яму даспадобы паслухаць пра яе, паслухаць цікавыя тэалагічныя спрэчкі — хіба можа што-небудзь чалавечае не датычыцца яго? Яму падабаюцца храмавыя абразы, і мадонны славурых майстроў, і прыгожыя, велічныя саборы, асабліва тыя, якія ён сам пабудоваў. Не ведаю, ці можна гэта назваць верай. Вельмі можа быць. Калі гаварыць аб ім як аб **ПРАВІЦЕЛІ**, дык ён, бясспрэчна, прыхільнік рэлігіі. Не менш шчыры, чым яна. Ён разумее патрэбу народа ў веры, разумее, што яе трэба задавальняць, і яго дзверы заўсёды адчыненыя тым, хто займаецца задавальненнем гэтай патрэбы. Прэлаты і розныя іншыя духоўныя асобы так і шныраць праз гэтыя дзверы сюды-туды. Але ці веруючы ён чалавек, **АСАБІСТА** ён? Гэта зусім іншае пытанне — тут я памаўчу.

Затое наконт **ЯЕ** сумнявацца, паўтараю, не даводзіцца, яна, бясспрэчна, сапраўды веруючая.

Магчыма, яны абое веруючыя, кожны па-свойму?

Што такое вера наогул? Я шмат над гэтым думаў, але марна.

Асабліва шмат думаў я пра гэта адзін раз, калі на карнавальным свяце, ужо некалькі гадоў таму назад, мяне прымусілі служыць за епіскапа, у поўным убранстве, і прычашчаць да святых тайнаў карлікаў Мантуанскага двара, узятых іхнім герцагам з сабой на карнавал. Мы сабраліся ля маленькага алтара, змайстраванага ў адной з залаў замка, а навокал з ухмылачкамі паселі госці, усе гэтыя рыцары, і сень-

ёры, і маладыя франты ў сваіх блазенскіх уборах. Я падняў вышэй распяцце, а ўсе карлікі адразу ўкленчылі. «Гэта ваш Збавіцель! — абвясціў я грамавым голасам, працінаючы іх палымяным позіркам. — Гэта Збавіцель усіх карлікаў і сам карлік, закатаваны пры вялікім герцагу Понціі Пілаце і прыбіты цвікамі да свайго цацачнага крыжа на радасць і палёжку ўсім людзям на зямлі». Я ўзяў чашу і патрымаў яе ў іх перад вачамі: «Гэта яго, карлікава, кроў, у якой адмыюцца ўсе вялікія грахі і ўсе чорныя душы зрабцяца белымі, як снег». І я ўзяў прасвіру, і таксама паказаў ім, і адкусіў у іх на вачах кавалачак, і адпіў глыток, як вымагае таго звычай, тлумачачы ім адначасова сэнс святога таінства: «Я ем яго цела, што было звыродлівае, як ваша. На смак яно гарчэйшае за жоўць, бо насычана нянавісцю. Прыміце ж і ешце! Я п'ю яго кроў, і яна пячэ агнём, якога нікому не патушыць. Быццам я пакаштаваў сваёй уласнай крыві.

Збавіцель усіх карлікаў, хай спапяліць твой агонь увесь свет!»

І я выплюхнуў віно на тых, што сядзелі наўкол і вытрэшчваліся на нас, узрушаныя і збялелыя.

Я не блюзнер. Гэта яны зневажалі бога, не я. Тым не менш герцаг загадаў закаваць мяне на некалькі дзён у кайданы: яны, маўляў, хацелі бяскрыўдна пазабаўляцца, а я ім усё сапсаваў і толькі засмуціў і напалохаў гасцей. Кайданоў, як па мне, не было, і давялося іх спецыяльна выкаваць, каваль бурчэў, маўляў, занадта шмат ваядзіны дзеля такога нікчэмнага тэрміну пакарання, але герцаг сказаў, што, можа, яны яшчэ калі-небудзь спатрэбяцца. Выпусціў ён мяне вельмі хутка, раней, чым было прызначана, і мне здаецца, ён пакараў мяне галоўным чынам дзе-

ля гасцей: як толькі яны паехалі, мяне выпусцілі. Але на першым часе ён пазіраў на мяне з нейкай нават нясмеласцю і пазбягаў заставацца са мной саманасам, мне здавалася, ён мяне трошачкі пабойваецца.

Карлікі, вядома, нічога не зразумелі. Яны мітусіліся, як перапалоханыя куры, папіскваючы сваімі агіднымі кастрацкімі галасамі. Не ведаю, адкуль у іх гэтыя пацешныя галасочки. У мяне дык голас нізкі і моцны. Але ж яны рабы і кастраты не толькі цэлам, але і душой, і большасць з іх блазны, што ганьбляць свой род бязглуздымі здзекамі з уласнага цела.

Нікчэмнае племя! Каб толькі не бачыць іх перад вачамі, я так падстроіў, што герцаг аднаго за адным усіх іх прадаў, пакуль я не застаўся нарэшце адзін. Я рады, што іх няма і што ў пакоях карлікаў цяпер гола і пуста і я магу начамаі спакойна аддавацца думкам. Я рады, што Іясафата таксама няма і што я пазбаўлены неабходнасці бачыць яго варты жалю, як у старэнькай бабулькі, тварык і чуць яго пісклявы галасок. Я рады, што я застаўся АДЗІН.

Так ужо здарылася, што даводзіцца ненавідзець нават свой уласны народ. Я ненавіджу сваіх суродзічаў.

Але я і сябе ненавіджу. Я ем сваё ўласнае, прыпраўленае жоўцю цела. Я п'ю ўласную атручаную кроў. Штодзённа здзяйсняю я — злавесны вярхоўны свяшчэннаслужыцель майго народа — свой адзінокі абрад прычашчэння да святых тайнаў.

Пасля гэтага «скандалнага выпадку» герцагіня пачала паводзіць сябе досыць дзіўна. Той жа раніцаю, як мяне выпусцілі, яна паклікала мяне да сябе і, калі я зайшоў у яе спальню, моўчкі паглядзела на мяне задуменым позіркам — як усё роўна вывучаючы. Я чакаў папрокаў і, магчыма, новага пакарання, але калі яна нарэшце загаварыла, дык прызна-

лася, што мая літургія зрабіла на яе глыбокае ўражанне: у ёй было нешта злавеснае і жахлівае, яна закранула штосьці ў яе душы. Як мне ўдалося пранікнуць ёй у душу і закрануць штосьці патаемнае?

Я нічога не разумеў. Я не прамінуў ухмыльнуцца, скарыстаўшы хвіліну, калі яна, лежачы моўчкі ў пасцелі, глядзела міма мяне адсутным позірам.

Яна спыталася, ці лёгка гэта, па-мойму, — вісець распятым на крыжы? Каб цябе лупцавалі бізунамі, мучылі і замучылі да смерці? І яна сказала, ёй зусім зразумела, што Хрыстос павінен яе ненавідзець. Люта павінен ненавідзець, звездаўшы дзеля яе такія пакуты.

Я не збіраўся адказваць, а яна таксама не стала працягваць гаворку і доўга яшчэ ляжала моўчкі, гледзячы ў прастору адсутным позірам.

Потым яна зрабіла лёгкі рух сваёй прыгожай рукой, які азначаў, што, маўляў, на сёння ўсё, і крыкнула камерыстцы, каб прынесла цёмна-чырвоную суценку: ёй час падымацца.

Я і па сёння не разумею, што раптам на яе найшло.

Я заўважыў, што часам я наводжу страх. Ды толькі палюхаюцца людзі, па сутнасці, саміх жа сябе. Яны думаюць, гэта я наводжу на іх страх, а на самай справе — той карлік, што сядзіць у іх жа саміх, звыродлівая, чалавекападобная істота з малпінай мордай, гэта яна высоўвае сваю галаву з глыбінь іхняй душы. Яны палюхаюцца, таму што самі не ведаюць, што ў іх сядзіць іншая істота. Яны заўсёды наогул палюхаюцца, калі знячэўку штосьці вынырвае на паверхню з іх саміх, з якой-небудзь бруднай ямы іх душы, што-небудзь такое, пра што яны нават і не здагадваюцца і што не мае ніякага дачынення да жыцця, якім яны жывуць. Калі на паверхні нічога

не відаць, ім усё хоць бы што, ніякая небяспека ім не пагражае. Яны ходзяць сабе, рослыя і спакойныя, і на іх гладкіх тварах не заўважаецца анічога. Але ўнутры ў іх заўсёды існуе і нешта іншае, чаго яны самі не прыкмячаюць, яны жывуць, самі аб тым не здагадваючыся, некалькімі жыццямі адначасова. Яны дзіўна замаскаваныя, невытлумачальныя і шматаблічныя.

І яны звыродлівыя, хоць па іх гэтага і не відаць.

Я заўсёды жыву толькі сваім жыццём, жыццём карліка. Я ніколі не бываю рослым і гладкатварым. Я заўсёды толькі я сам, заўсёды адзін і той жа, я жыву толькі АДНЫМ жыццём. Ува мне няма ніякай іншай істоты. І мне вядома ўсё, што ў мяне ўнутры, нічога ніколі не вынырвае знячэўку з глыбінь маёй душы, нічога не хаваецца там у поцемках. Таму я не ведаю страху перад чымсьці невядомым, што паляе іх, перад чымсьці невытлумачальным і таемным. Для мяне нічога такога проста ні існуе. Ува мне няма нічога «іншага».

Страх? Што гэта такое? Напэўна, я павінен быў бы адчуваць страх, лежачы адзін у начной цемры і бачачы, як да мяне набліжаецца здань Іясафата, як ён падыходзіць усё бліжэй, бледны як смерць, з сінякамі на шыі і разяўленым ротам.

Але я не адчуваю ні боязі, ні раскаяння, не зведаю ніякіх моцных эмоцый. Пры яго з'яўленні я думаю толькі аб тым, што ён памёр і што з таго часу я зусім адзін.

Я ХАЧУ быць адзін, я не хачу, каб існавала нешта, акрамя мяне. І я добра бачу, што ён мёртвы. Гэта ўсяго толькі яго здань, і я літаральна адзін у цемры, як і штоночы з таго самага часу, як задушыў яго.

Страшнага нічога ў гэтым няма.

Пры двары паявіўся вельмі высокага росту мужчына, з якім герцаг паводзіць сябе на здзіўленне пачціва, можна нават сказаць, пашанотліва. Ён званы госць, і герцаг гаворыць, што даўно чакаў яго і вельмі шчаслівы, што яго ўшанавалі нарэшце візітам.

Ён паводзіць сябе з ім проста як з раўнёю.

Не ўсе ў нас пры двары лічаць гэта смешным, сёй-той гаворыць, што ён сапраўды выдатны чалавек і раўня герцагам. Аднак апранаецца ён не па-герцагску, а досыць проста. Хто ён, нарэшце, такі і чым гэтакі важны, я пакуль што не даведаўся. З цягам часу гэта, напэўна, высветліцца. Кажуць, ён да нас надоўга.

Не буду адмаўляць, у ім ёсць нешта, што выклікае павагу: паводзіць ён сябе больш нязмушана і з большай годнасцю, чым іншыя, лоб у яго высокі і, як часта гавораць людзі, з адзнакаю думкі, а твар, акаймаваны сівой барадой, высакародны і сапраўды прыгожы. У ім ёсць нешта зграбнае і гарманічнае, і манеры ў яго спакойныя і стрыманыя.

Цікава было б ведаць, у чым яго звыродлівасць.

Адметны госць абедае за адным сталом з герцагам. Яны ўвесь час гутараць на самыя розныя тэмы, і я, прыслугоўваючы свайму гаспадару — ён заўсёды патрабуе, каб менавіта я гэта рабіў,— не магу не заўважыць, што наш госць чалавек адукаваны. Яго думка ахоплівае, здаецца, усё, і ён цікавіцца ўсім на свеце. Ён бярэцца вытлумачваць усё чыста, але, у адрозненне ад іншых, не заўсёды ўпэўнены ў тым, што яго тлумачэнне правільнае. Старанна і падрабязна растлумачыўшы, як, на яго думку, трэба разумець тое ці іншае, ён, здараецца, замоўкне і задумаецца, а пасля скажа з сумненнем: але, магчыма, яно і не так. Я не ведаю, як гэта расцаніць. Можна лічыць гэта свайго роду мудрасцю, але ж і не выключана,

што гаворыць ён так проста таму, што яму сапраўды нічога дакладна невядома, і тады выходзіць, што ўсе яго старанна ўзведзеныя мысліцельныя збудаванні мала чаго вартыя. Апошныя найбольш верагодна, калі я правільна ацэньваю магчымасці чалавечага розуму. Многія, аднак, не разумеюць, што недасканаласць чалавечага розуму абавязвае да пэўнай сціпласці. Магчыма, ён разумее.

Але герцаг нічога такога не заўважае, ён слухае яго з прагнасцю, быццам п'е з празрыстай крыніцы, адкуль струменяць веды і мудрасць. Ён глядзіць яму ў рот, быццам паслухмяны вучань настаўніку, хоць, зразумела, і не прыніжаючы сваёй герцагскай годнасці. Часам ён называе яго «маэстрам». Цікава, дзе хаваецца прычына такой ліслівай пакорлівасці. Наколькі я ведаю майго гаспадара, нейкая прычына абавязкова ёсць. Вучоны муж часцей за ўсё робіць выгляд, быццам і не чуў гэтага пахвальнага звароту. Магчыма, ён і на самай справе сціплы. Але, з другога боку, ён часам выказваецца з вельмі вялікай пэўнасцю, вельмі пераканаўча адстойвае сваю думку і прыводзіць такія доказы, якія сведчаць аб вострым і праніклівым розуме.

Ён, выходзіць, не заўсёды сумняваецца.

Гаворыць ён спакойным, прыгожым і незвычайна гучным голасам. Да мяне ён прыязны і, здаецца, мае да мяне цікавасць. Чаму, я не ведаю. Нечым ён, бадай, нагадвае герцага, гэтак мне часам здаецца, хоць я і не магу толкам растлумачыць, чым менавіта.

Ён не фальшывы.

Адметны чужаземец рыхтуецца ўзяцца за работу ў манастыры францысканцаў Санта-Крочэ, будзе маляваць нейкую карціну на сцяне тамашняй трапезнай. Значыцца, ён усяго толькі малое выявы святых

і рознае такое, як і шмат хто пры тутэйшым двары. Вось у чым, аказваецца, яго «адметнасць».

Я не хачу, вядома, сказаць, што ён не можа быць адначасова і чымсьці другім, чымсьці большым, і што яго абавязкова трэба прыроўніваць да прымітыўных яго сабратаў па рамястве. Ён, трэба прызнаць, робіць куды лепшае ўражанне, і зразумела, чаму герцаг слухае яго больш уважліва, чым усіх астатніх. Але ж не аракул ён на самай справе, каб слухаць яго, разявіўшы рот, і не такая ўжо важная птушка, каб саджаць яго штодзень за адзін стол з сабой. Не, гэта незразумела. Бо, што там ні кажы, ён усяго толькі рамеснік, і ўсё, што ён робіць, ён робіць уласнымі рукамі, няхай нават, пры сваёй адукаванасці і сваім розуме, ён і ахоплівае многае — настолькі ўжо многае, што сам не можа ўразумець! Якія ў яго рукі, я не ведаю, спадзяюся, умелыя, калі герцаг яго наняў, а што думка яго бярэцца рашаць задачы, да якіх яна не дарасла, дык жа ў гэтым ён і сам прызнаецца. Ён, напэўна, фантазёр. Пры ўсёй яснасці розуму і мностве ідэй ён, напэўна, будзе на пяску, і той свет, які ён нібыта творыць, па сутнасці, зусім няпэўны, нерэальны.

Зрэшты, як ні дзіўна, ніякай пэўнай думкі ў мяне пра яго яшчэ няма. Чаму ж так? Звычайна ў мяне адразу складваецца пэўнае ўражанне пра любога, з кім бы ні сутыкнуўся. Напэўна, ён настолькі вышэйшы за іншых як асоба, наколькі ён вышэйшы за іх ростам. Ён як бы ва ўсіх адносінах узвышаецца над сярэднім узроўнем. Але я не ведаю, у чым, уласна, яго перавага і ці сапраўды ён настолькі ўсіх перавышае. І чаму, каб хто спытаў, ён павінен адрознівацца ад усіх астатніх людзей, што страчаліся мне?

Як бы там ні было, я перакананы, што герцаг пераацэньвае яго вартасці.

Завуць яго Бернарда, самае звычайнае імя.

Герцагіня яго не заўважае. Ён жа стары. А мужчынскія гаворкі яе, як відаць, зусім не цікавяць. Прысутнічаючы пры іх шматслоўных гутарках, яна маўчыць і думае пра сваё. Мне здаецца, яна нават і не чуе, што гаворыць гэты вучоны муж.

Затое ён ёю, здаецца, добра-такі цікавіцца. Ён, я заўважыў, разглядае яе крадком, калі ніхто не бачыць. Вывучае яе твар, быццам штосьці ў ім шукаючы, позірмак дапытлівым і ўсё больш і больш задумным. Што ў ёй можа вабіць яго?

Твар жа ў яе зусім нецікавы. Адразу відаць, што яна распусніца, хоць яна і намагаецца гэта схаваць за падманліва цнатлівым абліччам. Не трэба доўга разглядаць, каб зразумець яе сутнасць. І што тады застаецца разглядаць, чаго дашуквацца ў яе распусным твары? Што ў ім прывабнага?

Але яго вабіць, відаць, усё на свеце. Ён можа, напрыклад, падняць з зямлі камень — я сам бачыў — і разглядаць яго з незвычайнай цікавасцю, круціць і так, і гэтак, каб урэшце пакласці сабе ў кішэню, як каштоўнасць. Няма, здаецца, на свеце рэчы, якая не прыцягнула б яго ўвагі. Прыдуркаваты ён, ці што?

Дурань, якому можна пазайздросціць! Той, каму і каменьчык каштоўнасць, на кожным кроку натыкаецца на скарбы.

Ён неверагодна цікаўны. Ён утыкае свой нос усюды, усё яму трэба ведаць, пра ўсё выпытаць. Ён распытвае рабочых пра іх інструменты і прыёмы працы, робіць свае заўвагі, дае парады. Ён вяртаецца са сваіх загарадных шпацыраў з ахапкамі кветак, усаджваецца і пачынае абрываць пялёсткі, каб паглядзець, як зроблена кветка ўсярэдзіне. Ён можа гадзінамі прастойваць, сочачы за палётам птушак, быццам і ў гэтым ёсць нешта надзвычайнае. Нават галовы забойцаў і злодзеяў на калах перад замкавымі варотамі, якія ўсім абрыдлі, — нават іх ён можа разглядаць

ледзь не гадзінамі, думаць над імі, быццам над нейкімі дзіўнымі загадкамі, і зрысоўваць сабе ў запісную кніжку сярэбраным алаўцом. А як некалькі дзён назад на плошчы павесілі Франчэска, ён стаяў паперадзе ўсіх, разам з хлапчукамі, каб лепш бачыць. Начамаі ён разглядае зоркі. Яго дапытлівае ахоплівае літаральна ўсё.

А ці праўда, што ва ўсім ёсць свая цікавасць?

Мне напляваць, куды ён там утыкае свой нос. Але калі ён яшчэ раз да мяне дакранецца, я праткну яго кінжалам. Я цвёрда вырашыў, што так і зраблю, чым бы гэта мне ні пагражала.

Сёння ўвечары, калі я наліваў яму віна, ён узяў маю руку, збіраючыся яе разгледзець,— я са злосцю вырваў яе. Але герцаг, усміхнуўшыся, загадаў мне паказаць руку. Ён дэталева яе разглядаў, вывучаў з нахабнай бессаромнасцю кожны сустаў, кожную маршчынку ля запясця і паспрабаваў нават закасаць рукаў, каб паглядзець вышэй. Я зноў вырваў руку, страшэнна ўзлаваны, гнеў клекатаў ува мне. Абодва яны ўсміхаліся, а я гатовы быў спапяліць іх позіркам.

Калі ён яшчэ раз да мяне дакранецца, я палюбуюся на яго кроў! Я не выношу чалавечага дотыку, не выношу ніякага замаху на сваё цела.

Ходзяць дзіўныя чуткі, быццам ён угаварыў герцага выдаць яму труп Франчэска, каб успароць яго і паглядзець, які чалавек знутры. Не можа таго быць. Гэта неверагодна. І не можа быць, каб яны ўзялі ды знялі труп, яму ж прызначана гайдацца на вяроўцы на страх народу і злачынцу на сорам, такі прыгавор, і чаму б груганню не скляваць нягодніка нароўні з іншымі! Я быў з ім, на жаль, знаёмы і надта добра ведаю, што ён варты самай вялікай на свеце кары,

ён не раз крычаў мне ўслед на вуліцы ўсялякую брыдоту. Калі яго знімуць, пакаранне ўжо будзе не такое, як іншым павешаным.

Я пачуў пра гэта толькі сёння ўвечары. Цяпер ноч, і мне не відаць, ці матляецца там гэтая падла.

Я не магу паверыць, каб герцаг мог пайсці на такое. Гэта няпраўда!

Гэта ПРАЎДА! Нягоднік ужо не матляецца на шыбеніцы! І мне нават вядома, куды ён дзеўся. Я злавіў вучонага старца за яго бессаромным заняткам!

Я звярнуў увагу, што ў падзямеллі не ўсё, як звычайна. Дзверы, што былі заўсёды замкнёныя, стаялі адчыненыя. Я заўважыў гэта яшчэ ўчора, але не надаў асаблівага значэння. Сёння я ўсё ж пайшоў праверыць, што здарылася, і ўбачыў, што дзверы паранейшаму прачыненыя. Я прайшоў цёмным вузкім калідорам да наступных дзвярэй, якія таксама былі не замкнёныя, я зайшоў, стараючыся не рабіць шуму, і апынуўся ў прасторным памяшканні — у святле, што падала з вузкага акенца ў паўднёвай сцяне, я ўбачыў старога, які схіліўся над распластаваным трупам Франчэска. У першы момант я не паверыў сваім вачам, але гэта быў Франчэска, прытым ускрыты, відаць былі вантробы, сэрца і лёгкае, зусім як у жывёліны. Я ў жыцці не бачыў нічога больш агіднага, не мог нават уявіць сабе такой мярзотнасці, як гэтыя чалавечыя вантробы. А стары схіліўся над імі і разглядаў з напружанай цікавасцю, асцярожна штосьці падразаючы ножыкам ля сэрца. Ён быў так захоплены сваім заняткам, што нават не заўважыў, як я зайшоў. Нічога, здавалася, не існавала для яго, акрамя таго паскудства, у якім ён корпаўся. Але нарэшце ён падняў галаву, і я ўбачыў яго вочы — яны блішчалі ад шчасця. Твар у яго быў поўны захаплення. Я мог разглядаць яго колькі хацеў, таму што ён

быў асветлены, а я стаяў у глыбокім ценю. Ды ён і не заўважаў нічога, натхнёны, адухоўлены, быццам прарок, што гутарыць з богам. Мне зрабілася невыказна агідна.

Раўня герцагам! Высакародны пан, што разглядае вантробы злачынца! Той, што корпаецца ў падле!

Гэтай ноччу яны заседзеліся ледзь не да світання і ўсё гаварылі і гаварылі, як ні разу раней. Яны распалілі сябе да самага сапраўднага экстазу. Яны гаварылі аб прыродзе і колькі ў ёй, маўляў, велічы і шчодрасці. Адзінае вялікае цэлае, адзіны цуд! Артэрыі, якія праводзяць па цэле кроў накштальт таго, як рэкі праводзяць па зямлі ваду, лёгкія, што дыхаюць, як дышае акіян са сваімі прылівамі і адлівамі, шкілет, што служыць апірышчам целу, як каменныя пласты служаць апірышчам зямлі, а цела — як сама зямля. Агонь у асяродку зямлі — накштальт жару душы і пазычаны, як і ён, у сонца, свяшчэннага, абагаўлянага яшчэ старажытнымі сонца, родапачынальніка ўсіх жывых душ, першакрыніцы і першапрычыны ўсялякага жыцця, што даруе сваё святло ўсім нябесным целам у сусвеце. Бо наш свет — усяго толькі адна з тысяч зорак у сусвеце.

Яны былі як апантанія. І я мусіў гэта ўсё выслухоўваць, не могучы нават запырэчыць. Я ўсё больш пераконваюся, што ён сапраўды прыдуркаваты, чаго добрага, ён і герцага такім зробіць. Дзіўна, які мяккі і падатлівы ў яго руках герцаг.

Як можна ўсур'ез верыць у такія фантазіі! Як можна верыць у гэтае адзінства, гэтую боскую, як ён яшчэ сказаў, гармонію?! Як не сорамна ўжываць такія напышлівыя, гучныя, бязглуздыя словы?! Цуд прыроды! Я ўспомніў пра вантробы Франчэска, і мяне ледзьве не вырвала.

Якое шчасце, усклікалі яны ў захапленні, зазір-

нуць у таемнае лона прыроды! Як многа прапануе яна дапытліваму воку даследчыка! І як жа ўзвысіцца чалавек у магутнасці сваёй і багаці, спасцігнуўшы ўсё гэта, усе гэтыя тайныя сілы і прымусіўшы іх служыць сабе! Стыхіі пакорліва схіляцца перад яго воляй, агонь будзе паслухмяна служыць яму, уціхаміраны ў сваёй раз'юшанасці, зямля будзе пладаносіць яму ў сто разоў шчадрэй, бо ён адкрые законы росту, рэкі стануць яму паслухмянымі, як закаванія ў кайданы рабы, а акіяны панясуць на сабе яго караблі вакол усёй нашай неабдымнай планеты, што імчыцца цудоўнай зоркай у сусветнай прасторы. І нават паветра падначаліць ён сабе, бо навучыцца аднойчы пераймаць палёт птушак і, вызвалены ад цяжару, сам узляціць, як яны, і памчыцца ў міжзорную прастору, да мэты, якую чалавечая думка не можа пакуль што ні спасцігнуць, ні прадбачыць.

Ах! Як цудоўна і хораша жыць на зямлі! Колькі недасяжнай велічы ў чалавечым жыцці!

Іхняй радасці не было межаў. Яны нагадвалі дзяцей, якія захапіліся марамі пра цацкі, пра цэлую гару цацак, з якой і самі не ведаюць, што сталі б рабіць. Я глядзеў на іх сваім мудрым паглядам карліка, і ніводзін мускул не здрыгануўся на маім старажытным, спярэшчаным маршчынамі твары. Карлікі не падобныя на дзяцей. І яны ніколі не гуляюць у цацкі. Я раз-пораз падымаўся на дыбачкі, напаўняючы іхнія бакалы, якія яны выпівалі ў часе гэтай сваёй балбатні.

Што ведаюць яны пра веліч жыцця? Адкуль ім ведаць, ці ёсць у ім веліч? Гэта ўсяго толькі фраза, якую людзі любяць паўтараць. З тым жа поспехам можна сцвярджаць, што жыццё нязначнае. Што яно нікчэмнае, мізэрнае — казюлька, якую можна раздушыць пазногцем. А яна і тут не запрацівіцца. Уласная пагібель хвалюе яе не больш, чым усё астат-

няе. Яна да ўсяго абьякавая. А чаму б і не? Чаму, каб хто спытаў, яна павінна аберагаць сябе, імкнуча да самазахавання? Ды і наогул да чаго б там ні было? Чаму, і праўда, яе павінна штосьці хваляваць?

Зазірнуць у лона прыроды! Што ў гэтым добрага? Ды калі б яны змаглі гэта зрабіць, яны самі б спалохаліся, іх бы ахапіў жах. Яны ўяўляюць, што яно спецыяльна для іх існуе, яны ж думаюць, што ўсё існуе спецыяльна для іх, ім на карысць і на радасць, каб зрабіць іхняе жыццё сапраўды цудоўным і велічным. Што ведаюць яны пра яго? Адкуль яны ўзялі, што яно задумана толькі для іх, каб спраўдзіць іх неразумныя дзіцячыя жаданні?

Яны думаюць, быццам умеюць чытаць у Кнізе Прыроды, думаюць, што быццам яна разгорнута перад імі. Яны думаюць нават, быццам могуць зазірнуць наперад, могуць прачытаць там, дзе нічога яшчэ не напісана, дзе старонкі белыя і чыстыя. Бяздумныя, саманадзейныя дурні! Няма мяжы іх нахабнай самаўпэўненасці!

Хто можа ведаць, чым вагітная прырода, які плод выношвае яна ў сваім лоне?! Хто можа што-небудзь прадбачыць?! Хіба ведае маці, што носіць яна ў сябе пад сэрцам? Адкуль ёй пра гэта ведаць! Яна чакае свайго часу, і толькі тады ўсе ўбачаць, чым яна абрадзілася. Спыталіся б у карліка, ён бы ім растлумачыў.

Дык вось які ён сціплы! Як я памыляўся! Ён, наадварот, самы ганарысты з усіх, каго я ведаю. Самая яго сутнасць, яго дух — ганарлівасць, фанабэрыстасць. І яго думка настолькі саманадзейная, што імкнуча па-каралеўску кіраваць светам, які ёй зусім не падуладны.

Ён можа ЗДАЦЦА сціплым, бо вечна пра ўсё выпытвае і да ўсяго дапытваецца, бо гаворыць, што,

маўляў, не ведае ТАГО ці ІНШАГА, а толькі стараецца ўведаць па меры сіл сваіх. Аднак ЦЭЛАЕ, як ён лічыць, яму вядома. Ён думае, што спасцігнуў сэнс быцця. Ён сціплы ў малым, але не ў вялікім. Дзіўная сціпласць.

Усё на свеце мае свой сэнс, усё, што адбываецца, і ўсё, чым занятыя людзі. Але само жыццё не мае ніякага сэнсу, ды і не можа мець. Інакш яно не магло б існаваць.

Такая МАЯ вера.

Якая ганьба! Якая знявага! Ні разу ў жыцці мяне не абражалі так, як у той жахлівы дзень. Я паспрабую апісаць, што са мной адбылося, хоць лепш было б пра гэта не ўспамінаць.

Герцаг загадаў мне ісці да маэстра Бернарда, які працаваў у трапезнай Санта-Крочэ, бо я на нешта яму спатрэбіўся. Я пайшоў, хоць і злаваў за тое, што мяне робяць служкам гэтага чужога мне фанабэрыстага чалавека. Ён прыняў мяне з самай высокай далікатнасцю і паведаміў, што карлікі заўсёды выклікалі ў яго вялікую цікавасць. Я падумаў: «А што ў цябе, каб хто спытаў, не выклікала цікавасці, калі ты нават кішкамі Франчэска і зоркамі цікавішся. Але пра мяне, карліка, ты і паняцця не маеш». Сказаўшы яшчэ некалькі ласкавых і без ніякага значэння фраз, ён заявіў, што хацеў бы зрабіць маю выяву. Я падумаў, што гаворка ідзе пра мой партрэт, які, напэўна, загадаў яму герцаг, і не мог не адчуць сябе ўсцешаным, аднак адказаў, што не хачу, каб мяне малявалі. «Чаму ж?» — спытаўся ён. Я адказаў так, як натуральна было адказаць: «Я хачу, каб мой твар належаў мне аднаму». Ён сказаў, што гэта арыгінальная думка, усміхнуўся, але пасля згадзіўся, што ў гэтым, бяспрэчна, штосьці ёсць. Хоць увогуле, маўляў, кожны твар, а не толькі намалёваны на партрэце —

уласнасць многіх, належыць, па сутнасці, кожнаму, хто на яго глядзіць. Зрэшты, ён жа меў на ўвазе проста зрысаваць мяне, каб вывучыць, як я складзены, і хай я таму распрануся, каб ён мог зрабіць алоўкам накід маёй постаці. Я адчуў, што палатнею. І ад лютай злосці, і ад страху, не ведаю, ад чаго болей: і тое, і другое захліснула мяне, і я ўвесь закалаціўся.

Ён заўважыў, як абурыла мяне яго бессаромнасць. І пачаў гаварыць, што няма ніякай ганьбы ў тым, што ты карлік і пакажаш сябе другому такім, які ты ёсць. Перад прыродай ён, маўляў, аднолькава заўсёды схіляецца ў пашане, гэтаксама і ў тых выпадках, калі яна стварае што-небудзь з дзіўнага капрызу, што-небудзь па-за рамкамі звычайнага. Няма, маўляў, нічога ганебнага ў тым, каб паказаць сябе другому чалавеку такім, які ты ёсць, і ніхто, маўляў, па сутнасці, сабе не належыць. «А я належу! — крыкнуў я ў шаленстве.— Гэта вы ўсе сабе не належыце! А я належу!»

Ён прыняў мой гнеў зусім спакойна, мала таго, ён назіраў за мной з цікаўнасцю і дапытлівасцю, што яшчэ больш мяне абурыла. Потым ён сказаў, што пара пачынаць, і зрабіў крок да мяне. «Я не дапушчу, каб квапіліся на маё цела!» — крыкнуў я, не помнячы сябе. Ён не звярнуў на гэта аніякай увагі, але, калі зразумеў, што па добрай волі я нізавошта не распрануся, падрыхтаваўся раздзець мяне сам. Мне ўдалося выхапіць з ножнаў кінжал, і ён, па-мойму, вельмі здзіўся, убачыўшы, як бліснула сталь. Але ён спакойна адабраў у мяне кінжал і паклаў асцярожна зводдаль. «А ты, відаць, небяспечная асоба», — сказаў ён, здзіўлена глядзячы на мяне. Я з'едліва ўсміхнуўся на гэтыя яго словы. Пасля ён зусім спакойна пачаў здымаць з мяне вопратку, бессаромна агаляючы маё цела. Я ў адчай супраціўляўся і змагаўся з ім, як змагаўся б за сваё жыццё, але ўсё

марна, ён жа быў дужэйшы за мяне. Зрабіўшы сваю ганебную справу, ён падняў мяне і паставіў на памост, збудаваны пасярод трапезнай.

Я стаяў там, безабаронны, голы, бяссьільны што-небудзь зрабіць, хоць лютасць так і клекатала ўва мне. А за некалькі крокаў ад памоста стаяў ён і спакойна мяне разглядаў, спакойна і бязлітасна сузіраў маю ганьбу. Я быў цалкам аддадзены ва ўладу яго пагляду, які распараджаўся мною, нібы сваёй уласнасцю. Быць такім чынам выстаўленым на агляд другому чалавеку — знявага такая глыбокая, што мне дагэтуль незразумела, як я наогул яе выцерпеў. Я да гэтага часу памятаю, з якім гукам чарціў па паперы яго сярэбраны алавец — магчыма, той самы, якім ён зрысоўваў высахлыя галовы ля замкавых варт і ўсялякую іншую брыдоту. Позірк яго вачэй змяніўся, стаў востры, як кончык ляза, мне здавалася, быццам ён прасвідроўвае мяне наскрозь.

Ніколі яшчэ не ведаў я такой нянавісці да людскога роду, як у тых страшных хвіліны. Пачуццё нянавісці было фізічна адчувальнае, і я ледзь быў не страціў прытомнасць, у вачах у мяне раз-пораз цямнела. Ці ёсць на свеце стварэнні больш гніюсныя, больш ненавісныя?!

Проста насупраць на сцяне я бачыў яго велізарную карціну, тую самую, з якой павінен, як кажуць, атрымацца сапраўдны шэдэўр. Яна яшчэ толькі пачата і павінна, відаць, паказаць Тайную вячэру, Хрыста з вучнямі за іх братняй трапезай. Я ў шаленстве глядзеў на цнатлівыя, урачыстыя твары гэтых вучняў, упэўненых, што яны вышэйшыя за ўсіх і ўсё з гэтым сваім нябесным валадаром, у якога такое незямное ззянне над галавой. Я зларадна падумаў, што неўзабаве яго схопяць, што Юда, які сцішыўся ў куточку, хутка яго прадасць. Пакуль яго яшчэ ша-

нуюць і паважаюць, думаў я, ён яшчэ сядзіць за братняй трапезай — у той час як я тут выстаўлены на пасмешышча! Але прыйдзе час і яго ганьбы! Неўзабаве ён ужо не будзе сядзець у акружэнні сваіх, а адзін будзе вісець распяты на крыжы, прададзены імі. Такі ж голы будзе вісець, як я тут стаю, гэтаксама ганебна абражаны. Выстаўлены на ўсеагульны агляд, на здзекі і ганьбаванне. А чаму і не! Чаму б і яму не папакутаваць, як я цяпер пакутую! Ён заўсёды быў акружаны любоўю, узгадаваны любоўю — між тым як я ўзгадаваны нянавісцю. Я ўсмактаў нянавісьць з малаком маці, пакаштаваўшы яе горкага соку. Я ляжаў ля мацерыных грудзей, што набухлі жоўцю, ён жа смактаў добрую і ласкавую Мадонну, самую пяшчотную і лепшую з жанчын, і піў самае салодкае на свеце мацярынскае малако, якое не даводзілася піць ніводнаму смяротнаму. Сядзіць сабе там, бесклапотна бавіць час у акружэнні сваіх, найўны дабрак, не падазраючы, што здольны выклікаць нейчую нянавісьць, што хтосьці можа зрабіць яму зло. А чаму і не! Што ён за выключэнне! Ён думае, што, вядома ж, яго павінны любіць усе простыя смяротныя, калі зачаты ад самога Бога-Бацькі. Якая найўнасьць! Якое дзіцячае няведанне людзей! Гэта ж якраз таму яны і затаілі на яго ў сэрцы злосць, праз гэты самы цуд. Дзеці чалавечыя не любяць, каб іх гвалтаваў Бог.

Я ўсё яшчэ глядзеў на яго, калі, збаўлены нарэшце ад жахлівых здзекаў, стаяў у дзвярах гэтай праклятай трапезнай, дзе перажыў найбольшую на сваім жыцці ганьбу. Але нічога, падумаў я, хутка цябе прададуць за некалькі эскуда высакародным, высокапастаўленым людзям, — ты, як і я!

І я ў лютасці ляпнуў за сабой дзвярамі, што аддзялілі мяне ад яго і ад яго стваральніка, маэстра Бернарда, які аддаўся сузіранню свайго высокага тва-

рэння і, здавалася, паспеў ужо забыцца на мяне, хто зведаў з яго ласкі такія пакуты.

Самае лепшае — не ўспамінаць пра Санта-Крочэ, самае лепшае — пастарацца забыць. Але адно не ідзе ў мяне з галавы. Пакуль я апранаўся, мне раз-пораз трапляліся на вочы параскіданыя ўсюды малюнкi розных незвычайных стварэнняў, якіх ніхто ніколі не бачыў і якіх наогул не існуе ў прыродзе. Нешта сярэдняе паміж людзьмі і жывёлінамі: жанчыны з перапончатымі крыламі кажаноў, мужчыны з мордамі яшчарак і жабынымі лапамі, і мужчыны з драпежнымі галовамі грыфаў і кіпцюрыстымі лапамі замест рук, яны лятаюць у паветры, нахштальт злых дэманаў, і яшчэ нейкія стварэнні, не мужчыны і не жанчыны, нешта нахштальт марскіх пачвар з гнуткімі шчупальцамі і вачамі халоднымі і злымі, зусім як чалавечымі. Мяне ўразілі гэтыя жахлівыя вырадкі, і я дагэтуль не магу апамятацца ад узрушэння, яны дасюль стаяць у мяне ўваччу. Чаму менавіта ГЭТА займае яго фантазію? Чаму ён выклікае з небыцця гэтыя агідныя, прывідныя вобразы? Чаму яны яму мрояцца? Навошта ён валаводзіцца з чымсьці, чаго і ў прыродзе не існуе? Павінна ж быць нейкая прычына! Відаць, тут нейкая ўнутраная патрэба. А можа, гэта вабіць яго якраз таму, што не існуе ў прыродзе? Я не магу зразумець.

Што ж павінен уяўляць сабою той, хто спараджае такое на свет? Хто захапляецца ўсімі гэтымі жахамі, каго так цягне да іх?

Калі глядзіш на яго фанабэрысты твар, у якім, трэба пагадзіцца, ёсць і высакароднасць, і вытанчанасць, дык проста не верыцца, што гэтыя гнюсныя карцінкі — яго дзеці. І аднак жа гэта так. Тут ёсць над чым задумацца. Напэўна, усе гэтыя агідныя ства-

рэнні жывуць у ім самім, як і ўсё, што ён спараджае на свет.

Нельга не задумацца і над тым, які ў яго быў выгляд, калі ён мяне маляваў, як ён раптам перамяніўся і стаў зусім іншым чалавекам: гэты непрыемны, востры позірк, халодны і дзіўны, і новы выраз твару, страшна жорсткі, — сапраўдны д'ябал.

Ён, значыць, зусім не такі, за якога сябе выдае. Як і іншыя людзі.

Проста незразумела, што гэты ж самы чалавек стварыў такога бязгрэшнага, прасветленага Хрыста за братняй трапезай.

Анджэліка зайшла сёння ўвечары ў залу. І калі яна праходзіла міма герцага, той сказаў, ці не прысядзе яна на хвіліначку са сваім рукадзеллем, па якое яна якраз і прыходзіла. Яна паслухалася не надта ахвотна, хоць і не адважылася не паслухацца, яна наогул не любіць быць на людзях ды і не падыходзіць зусім для прыдворнага жыцця, на ролю герцагскай дачкі. Невядома, дарэчы, ці герцагская яна дачка. Вельмі магчыма, што яна проста байстручка. Але ж месір Бернарда нічога пра гэта не ведае. Ён глядзеў, як яна сядзіць, апусціўшы долу вочы і прыадкрыўшы, бы дурненькая, рот, глядзеў не адрываючыся, быццам яна немаведама якая незвычайная — яму ж усё здаецца незвычайным. Яшчэ адзін цуд прыроды, накшталт мяне, ці што, ці накшталт яго незвычайных камянёў, такіх каштоўных, што ён падмае іх з зямлі і не можа наглядзецца? Ён маўчаў і здаваўся шчыра расчуленым, хоць яна сядзела ідал ідалам і не прамовіла за ўвесь час ні слова. Маўчанне рабілася пакутлівым.

Не ведаю, што ўжо яго гэтак расчуліла. Магчыма, ён шкадаваў яе за тое, што яна непрыгожая, ён жа ведае толк у цноце і разумее, як шмат яна зна-

чыць. Магчыма, таму ён і глядзеў на яе з такім журботным і жаласлівым выразам. Не ведаю, ды і ведаць не чачу.

Ёй хацелася, вядома, хутчэй уцячы адсюль. Яна пасядзела роўна столькі, колькі вымагалі звычай прыстойнасці, ні хвіліны больш, і папрасіла ў герцага дазволу пайсці. Паднялася хуценька і нясмела, са звычайнай сваёй няспрытнасцю — яна ўсё яшчэ падобная да нехлямяжага падлетка. Дзіўна, наколькі ўсё ж пазбаўлена яна ўсялякай грацыі.

Апранутая яна была, зразумела, гэтак жа проста, як заўсёды, нават ці не бедна. Ёй усё роўна, як яна апранутая, ды і іншым таксама.

Маэстра Бернарда не знаходзіць, напэўна, сапраўднай асалоды ў сваёй працы. Ён хапаецца то за адно, то за другое, пачынае і не даводзіць да канца. Чым гэта растлумачыць? Здавалася б, яму трэба цяпер займацца толькі сваёй «Тайнай вячэрай», каб скончыць яе нарэшце. А ён яе зусім закінуў. Абрывла, мусіць. Замест гэтага пачаў раптам партрэт герцагіні.

Кажуць, ёй самой зусім не хочацца, каб з яе малявалі партрэт. Гэта жаданне герцага. Я яе разумею, яе няцяжка зразумець. Можна разглядаць самога сябе ў люстэрка, але, адышоўшыся, вы не захочаце, каб ваш адбітак там так і застаўся, каб кожны мог ім валодаць. Я добра разумею, чаму ёй, гэтак жа, як і мне, не хочацца, каб дзесьці засталася яе выява.

Ніхто сабе не належыць? Якая гнюсная думка! Якое гнюснае сцверджанне! Ніхто сабе, ці бачыце, не належыць. Усё ўласнасць усіх. Твой уласны твар, выходзіць, табе не належыць! Належыць любому, хто на яго глядзіць! І тваё цела! ІНШЫЯ могуць, значыць, валодаць тваім целам! Мне агідна нават падумаць пра гэта.

Я хачу сам быць адзіным уладальнікам усяго, што маё. Ніхто не мае права прысвойваць сабе маё, замахвацца на маё. Маё належыць мне, і нікому больш. Я хачу належаць сабе і пасля смерці. Ніхто не мае права корпацца ў маіх вантробах. Я не жадаю, каб іх разглядаў нехта, хоць наўрад ці яны могуць быць такія паскудныя, як у нягодніка Франчэска.

Гэтае вечнае корпанне месіра Бернарда ва ўсялякай усячыне, гэтую яго вечную цікаўнасць я проста ненавіджу. Чаму яно можа паслужыць? Якой разумнай мэце? І мне брыдка нават падумаць, што ў яго засталася мая выява, што ён як бы ВАЛОДАЕ мной. Што я ўжо не зусім сам сабе гаспадар, але нібы жыву адначасова і ў яго ў Санта-Крочэ, у кампаніі яго гнюсных вырадкаў.

Ну і цудоўна — няхай яе таксама намалююць! Чаму б ёй не зазнаць таго, што зазнаў я! Я вельмі нават рады, што цяпер і яна будзе бесцырымонна выстаўлена на агляд гэтаму бессаромнаму чалавеку, што ён і на яе замахнуўся.

Вось толькі чым яна можа быць цікавай, гэтая сучка? Я, напрыклад, ніколі не думаў, што да яе можа быць хоць нейкая цікавасць, а я ж ведаю яе лепш, чым іншыя.

Зрэшты, там відаць будзе, што выйдзе з гэтай задумы з партрэтам. Мяне гэта не датычыцца.

Не думаю, каб ён надта разбіраўся ў людзях.

Маэстра Бернарда, шчыра сказаць, здзівіў мяне. Ён мяне настолькі здзівіў, што я ўсю ноч не мог заснуць і ўсё думаў пра гэта.

Учора ўвечары яны сядзелі, як звычайна, размаўлялі — на любімыя свае ўзвышаныя тэмы. Але ён быў прыкметна ў паніклым настроі. Ён сядзеў задуменны, захапіўшы ў кулак шырокую бараду, заняты думкамі зусім, мусібыць, не радаснымі. Але, пачы-

наючы раптам гаворку, гаварыў палымяна, з жарам, хоць жар гэты быў нібы пасыпаны попелам. Я не пазнаваў яго: здавалася, я слухаю зусім іншага чалавека.

Чалавечая думка, гаварыў ён, у канчатковым выніку бяссільная. Крылы ў яе моцныя, ды лёс, які надзяліў нас імі, мацнейшы за нас. Ён не дае нам вырвацца, не пускае нас далей, чым сам таго захоча. Нам пастаўлена мяжа: пасля кароткага бегу па крузе, які напаўняе нас надзеяй і радасцю, нас заганяюць назад, як сакольнічы падцягвае на шнурку сокала. Калі набудзем мы волю? Калі перарэжуць урэшце шнурок і сокал узляціць у вольнае неба?

Калі? А ці будзе гэта наогул калі-небудзь? Ці не ў тым, наадварот, і тайна нашага быцця, што мы прывязаны да рукі сакольнічага, і вечна будзем прывязаны? Інакш мы былі б ужо не тымі, хто мы ёсць, і наш лёс не быў бы ўжо чалавечым лёсам.

І ўсё ж мы створаны вечна імкнучца ў неба, адчуваць сябе далучанымі да яго. І ўсё ж яно ІСНУЕ, яно адкрываецца нашым вачам, як нейкая абсалютная рэальнасць. Яно такая ж рэальнасць, як наша няволя.

Навошта існуе гэтая бязмежная прастора, усё роўна для нас недаступная? — гаварыў ён. Які сэнс у гэтай бязмежнасці вакол нас, вакол жыцця, калі мы ўсё роўна тыя ж бездапаможныя нявольнікі і жыццё застаецца ўсё тым жа, усё такім жа замкнёным у самім сабе? Навошта тады, уласна, гэтая невымернасць? Навошта нашаму нікчэмнаму лёсу, нашай цеснай даліне такое велічнае акружэнне? Хіба мы шчаслівейшыя праз тое? Не падобна. Хутчэй, наадварот, яшчэ больш няшчасныя.

Я ўважліва вывучаў яго — што за змрочны выраз твару, якая раптам глыбокая стома ў старэчым паглядзе!

Ці робімся мы шчаслівейшымі, прагнучы адшукаць ісціну? — гаварыў ён. Я не ведаю. Я толькі імкнуся адшукаць яе. Усё маё жыццё было нястомным пошукам ісціны, і мне здавалася часам, што быццам я згледзеў яе, мне быццам прыадкрывалася латка яе чыстага неба. Але ні разу нябёсы не раскрыліся мне, і позірк мой ні разу не наталіўся відам неабсяжнасці, без якой нічога не спасцігнуць на зямлі. Гэта нам не дадзена. Праз тое ўсе мае намаганні былі, па сутнасці, марнымі. Праз тое ўсё, да чаго я ні дакранаўся, заставалася паўісцінай, заставалася неданоскам. З бо- лем думаю я пра свае творы, і з бо- лем і тугою глядзяць на іх, мабыць, іншыя — гэтак глядзім мы на антычную статую без галавы і канечнасцей. Звыродлівым, няскончаным было ўсё, што я стварыў. І няскончаным пакідаю я ўсё пасля сябе людзям.

Ды і што ў тым дзіўнага?

Такі ўжо чалавечы лёс. Непазбежны лёс усіх чалавечых намаганняў, усіх чалавечых тварэнняў. Усё створанае намі — толькі першы крок на шляху да таго, чаго ніколі не дасягнуць, што не павінна і не можа быць намі дасягнута. Уся чалавечая культура, па сутнасці, толькі першы крок на шляху да чагосьці недасяжнага, зусім для нас непасільнага. Яна ўзвышаецца звыродлівым, да трагізму нікчэмным абрубкам антычнай статуі. А сам чалавечы дух — хіба не той жа варты жалю абрубак?

Якая карысць у крылах, калі яны ўсё роўна ніколі не змогуць падняць нас у неба? Яны толькі абцяжарваюць замест таго, каб вызваляць ад цяжару. Мы горбімся пад імі. Мы валачэм іх за сабою па зямлі. Урэшце яны робяцца нам ненавіснымі.

І мы адчуваем палёжку, калі сакольнічы, стаміўшыся ад сваёй жорсткай забавы, надзяе нам на галаву каўпак і нас агортвае цёмра.

Ён сядзеў нерухома, паніклы і пахмуры, горка

спіснуўшы вусны, і вочы яго гарэлі змрочным агнём. Я быў, прызнацца, страшэнна здзіўлены. Няўжо гэта ён, той самы, хто зусім яшчэ нядаўна захапляўся бязмежнай веліччу чалавека, хто прадказваў яму ўсемагутнасць, прадказваў, што чалавек, як усемагутны манарх, будзе ўладарыць у сваіх цудоўных уладаннях? Хто паказваў чалавека ледзь не богам?

Не, я не магу яго зразумець. Я нічога не разумею.

А герцаг слухаў яго, разявіўшы рот, узяты ў палон разумнымі прамовамі маэстра, хоць яны зусім супярэчылі ўсяму таму, што ён да гэтага часу чуў з яго вуснаў. Ён быў цалкам з ім згодны. Нічога не скажаш, здольны вучань.

Як звязаць адно з адным? Якім чынам яны ўмудраюцца сумяшчаць у сабе такія супярэчнасці, як могуць з аднолькавай пераканаўчасцю гаварыць пра ўсё на свеце? Сам я заўсёды нязменны, і мне гэта незразумела.

Я доўга не мог заснуць і ўсё намагаўся ўразумець, што ж яны сабой уяўляюць, але мне гэта ніяк не ўдаецца. Я не магу прыйсці ні да якой яснасці.

То раптам адна радасць — маўляў, ах, як цудоўна, як хораша быць чалавекам. То раптам адна безнадзейнасць, адмаўленне ўсялякага сэнсу, адчай.

Што ж УСУР'ЁЗ?

Ён перастаў пісаць партрэт герцагіні. Кажа, што не можа яго скончыць, не выходзіць: нібыта ёсць у ёй нешта няўлоўнае, чаго ён ніяк не можа ўхапіць, высветліць сабе. Значыць, і гэтая яго работа застанецца няскончанай, як «Тайная вячэра», як усё, за што ён бярэцца.

Мне давялося ўбачыць у пакоях герцага гэты партрэт — не разумею, чым ён бліжэй. Па-мойму, партрэт вельмі добры. Ён паказаў яе такой, якая яна ёсць: старэючай распусніцай. Падабенства дзівоснае, проста

д'ябальскае. Пажадлівы твар з цяжкімі павекамі і гэтай няўлоўнай распуснай усмешкай, усё надзвычай дакладна. Ён саму яе душу выцягнуў і паказаў, выкрыццё проста жахлівае.

Не, што ні кажы, а ў людзях ён разбіраецца.

Чаго ж не хапае? Ён жа лічыць, што нечага не хапае. Чаго ж? І ён жа лічыць, што не хапае нечага істотнага, такога, без чаго яна не яна. Але чаго менавіта? Мне гэта зусім незразумела.

Аднак, калі ён кажа, што партрэт няскончаны, значыць, так яно і ёсць. «Незавершаным пакіну я пасля сябе ўсё», — гэта яго ўласныя словы. Ды і ўсё, маўляў, што ні вазьмі — толькі першы крок на шляху да нездзяйсняльнага. Уся чалавечая культура — толькі першы крок, толькі пачатак, а заканчэнне, маўляў, асалютна немагчымае. І таму ўсё ў цэлым, па-сутнасці, пазбаўлена сэнсу.

Вядома, пазбаўлена сэнсу. А як інакш можна ўявіць сабе жыццё?! Бязглуздасць жа — аснова яго асноў. На якім яшчэ грунце, дастаткова моцным і непарушным, магло б яно трымацца? Любая ж, нават самая вялікая, ідэя заўсёды можа быць падарвана другой вялікай ідэяй і з часам канчаткова ёю ўзарвана, знішчана. Бязглуздасць жа непахісная, несакрушальная, непрыступная. Яна — адзіна салідны грунт, і таму выбар выпаў на яе. Няўжо трэба столькі ламаць сабе галаву, каб зразумець гэта?

Мне гэта і так зразумела.

У паветры носіцца штосьці трывожнае. Што такое? Мне нічога невядома, але чуццё мне падказвае: ШТОСЬЦІ рыхтуецца.

Вонкава ўсё нібыта спакойна, жыццё ў замку ідзе сваёю чарадою. Нават спакайней, чым звычайна, бо гасцей зусім мала і ніякіх прыёмаў, ніякіх забаў, як бывала такою парою года. Але як жа растлумачыць...

праз гэта толькі яшчэ вастрэй адчуваеш, што насоўваюцца важныя падзеі.

Я ўвесь час нападгаю, усё прыкмячаю — але прыкмячаць быццам і няма чаго. У горадзе таксама не заўважаецца нічога асаблівага. Усё-ўсё так, як заўсёды. Але ШТОСЬЦІ нядобра. І насоўваецца нешта сур'эзнае. Я ўпэўнены.

Трэба набрацца цяплення і чакаць, што з усяго гэтага будзе.

Кандацьер Бакароса паехаў, і палац Джэральдзі зноў апусцеў. Ніхто не ведае, куды ён паехаў, знік, быццам скрозь зямлю праваліўся. Могуць, вядома, падумаць, што яны з герцагам пасварыліся. Многім здавалася дзіўным, як гэта герцаг, чалавек высокаадукаваны, можа знаходзіць асалоду ў кампаніі з гэтым неацэсаным грубіянам. А вось я іншай думкі. Не буду, вядома, адмаўляць, што Бакароса — сапраўдны дзікун, а герцаг, наадварот, чалавек на рэдкасць вытанчаны і выхаваны. Але ж ён і сам з роду кандацьераў, пра што большасць, здаецца, зусім забылася. І ці даўно яго продкі былі кандацьерамі — усяго некалькі пакаленняў назад! А што такое некалькі пакаленняў!

Мне думаецца, гэтыя двое разумелі адзін аднаго без асаблівых цяжкасцей.

Змен пакуль ніякіх, але ў паветры па-ранейшаму трыожна. У такой справе маё чуццё мяне не падводзіць. Рыхтуецца нешта сур'эзнае.

Герцаг у ліхаманкавай, можна сказаць, дзейнасці. Але чым ён заняты? Прымае нейкіх наведнікаў, зачыняецца з імі для тайных перагавораў. Усё трымаецца ў сакрэце. Пра што можа ісці гаворка?

Паяўляюцца нейкія ганцы, ахінутыя велізарнай таямнічасцю, у замак іх прапускаюць толькі ўночы. І цяпер у нас вечна таўчэцца народ, усё з нейкімі

справамі: намеснікі, саветнікі, военачальнікі, старэйшыны старадаўніх родаў — старадаўніх ваяўнічых родаў, пакораных калісьці продкамі герцага. Цяпер ужо ніяк не скажаш, што ў замку спакойна.

Маэстра Бернарда не мае, напэўна, ніякага дачынення да ўсяго, што адбываецца. Герцаг акружае цяпер сябе людзьмі зусім іншага гатунку. Вучоны старац наогул ужо, відаць, сышоў са сцэны, ва ўсякім разе, не параўнаць з ранейшым.

Я магу гэта толькі ўхваліць. Занадта ўжо шмат увагі аддавалі яму пры двары.

Маё прадчуванне, што рыхтуецца нешта сур'ёзнае, спраўдзілася. Сумненняў больш няма.

Я мяркую па цэлым шэрагу прыкмет. Па-першае, былі пакліканы звездары і вельмі доўга сядзелі ў герцага: і прыдворны звяздар Нікадэмус, і іншыя доўгабародыя, што жывуць тут паразітамі. Прыкмета беспамылковая. Акрамя таго, герцаг меў працяглую гаворку з паслом Медычы і з прадстаўніком Венецыянскай гандлярскай рэспублікі, а галоўнае, з архіепіскапам, які прадстаўляе Найсвяцейшы прастол. І гэта, і сёе-тое іншае з падзей апошніх дзён — усё досыць недвухсэнсоўнае, і ўсё паказвае на адно.

Мусібыць, рыхтуецца ваенны паход. Звездароў паклікалі, напэўна, каб параіцца і даведацца, як ставяцца да задуманага зоркі — кожны цвярозы правіцель не забудзецца гэта высветліць у першую чаргу. Бедалагі былі забытыя, пакуль герцаг вадзіў кампанію з месірам Бернарда, які, праўда, таксама верыць ва ўсемагутнасць зорак, але мае на гэты конт зусім іншыя паняцці, якія нашы звездары лічаць ерассю і д'ябальшчынай. Цяпер жа герцаг палічыў, як відаць, за лепшае наблізіць да сябе прававерных. І тыя зноў ледзь не лопаюцца ад усведамлення ўласнай значнасці. Перагаворы ж з пасламі былі наладжаны, вядома, для

таго, каб іх дзяржавы падтрымалі ці, ва ўсякім выпадку, не перашкодзілі задуманаму.

Але важней за ўсё, думаецца мне, адносіны да гэтых планаў Яго святасці. Без боскага блаславення не будзе ўдачы ні ў адной зямной справе.

Я спадзяюся, ён яго даў, бо чакаю не дачакаюся, калі нарэшце зноў будзе вайна.

Вайна БУДЗЕ! Маё чуццё яшчэ ніколі мяне не падводзіла, я адчуваю вайну ва ўсім: гэтая трывога, гэтая таямнічасць, знаёмы выраз чалавечых твараў... Само паветра пахне вайною. У ім ёсць нешта падбздзёрлівае, добра мне знаёмае. Проста такі ажываеш пасля гэтай задушлівай бяздзейнасці, запоўненай адной толькі бясконцай балбатнёй. Дзякаваць богу, што людзям нарэшце знайшоўся занятак, акрамя балбатні.

Усе людзі, па сутнасці, хочуць вайны. У час вайны ўсё прасцей, таму яна прыносіць палёгку. Усе людзі лічаць, што жыццё занадта складанае. Так яно і ёсць, таму што яны самі яго ўскладняюць. Само ж па сабе жыццё зусім не складанае, наадварот, яно дзівосна простае. Але ім, напэўна, ніколі гэтага не зразумець. Яны не разумеюць, што лепш пакінуць усё так, як ёсць. Яны ніяк не могуць пакінуць жыццё ў спакоі, перастаць выкарыстоўваць яго на мноства самых дзіўных мэт. І разам з тым яны ж лічаць, што проста жыць і дыхаць — ужо цудоўна!

Герцаг адразу ажыў і падцягнуўся. Твар энергічны і рашучы: кароткая квадратная бародка, запалыя бледныя шчокі, хуткі позірк, стоена-зоркі, як у драпежнай птушкі, што робіць кругі над сваімі паляўнічымі ўладаннямі. Ён, мусібыць, нацэліўся на сваю любімую дзічыну — на заклятага ворага яго роду.

Я бачыў, як ён узбег сёння па параднай лесвіцы, — за ім па пятах начальнік гвардыі (я думаю, яны ездзілі правяраць падрыхтоўку войск), — увайшоўшы ў за-

лу, ён скінуў плашч на рукі служку і застаўся стаяць у сваім чырвоным камзоле, пругкі і гнуткі, як клінок, з ганарыстай усмешкай на тонкіх вуснах. Ён быў падобны на чалавека, які скінуў нарэшце маскарадны касцюм. Уся яго істота дыхала энергіяй. Усё выдавала ў ім чалавека ДЗЕЯННЯ.

Ды я і заўсёды ведаў, што ён менавіта такі.

Звездары абвясцілі, што момант для вайны на рэд-касць удачлівы, больш удачлівага выбраць немагчыма. Яны склалі гараскоп герцага і прыйшлі да высновы, што ён нарадзіўся пад знакам Ільва. (Невялікая навіна, гэта было вядома яшчэ пры яго нараджэнні і вельмі, Кажуць, распальвала фантазію яго прыбліжаных як добрая, шматабяццальная прыкмета для будучага правіцеля, а ў народзе выклікала нямаля роздуму, ды і страху таксама. Таму ён і імя такое носіць — Леў). А якраз паблізу ад гэтага знака задзяка знаходзіцца цяпер Марс, і хутка гэтая крывавае зорка бога вайны сумесціцца з магутным сузор'ем герцага. Гэтаксама і іншыя нябесныя феномены, якія маюць уплыў на лёс герцага, выключна спрыяльныя. Таму яны, маўляў, могуць цвёрда абяцаць шчаслівы зыход кампаніі. Мала таго, было б проста недаравальна не скарыстаць такога рэдкага выпадку.

Я ні трохкі не здзіўлены іх прадказаннямі, яны ж заўсёды прадказваюць так, як хочуць уладары, асабліва пасля таго выпадку, калі герцагаў бацька загадаў адлупцаваць бізунамі звездара, які сцвярджаў, нібыта іхняму роду пагражае пагібель, з той прычыны, што ён вылічыў, быццам крывавае ўзыходжанне на прастол заснавальніка дынастыі па часе дакладна супала са з'яўленнем на небе благой зоркі, якая валачыла за сабой вогненны хвост,— прадказанне, справядлівае ці не для кожнага, што царуе, роду.

Нічога, паўтараю, дзіўнага, што яны так прадка-

залі, і на гэты раз я зусім імі задаволены. Сваю справу яны ведаюць, і нарэшце-такі ад іх ёсць толк — гэта ж надта важна, каб герцаг, салдаты і ўвесь народ верылі, што зоркі спрыяльна ставяцца да іхняга намеру, што яны ў ім зацікаўленыя. Цяпер зоркі сказалі сваё слова, і ўсе засталіся задаволеныя сказаным.

Я дык ніколі не размаўляю з зоркамі, а вось людзі надта ж любяць гэты занятак.

Маэстра Бернарда зноў мяне здзівіў. Учора ўвечары яны з герцагам зноў шчыра гутарылі і, як было шмат разоў раней, заседзеліся за сваімі гаворкамі далёка за поўнач. Мне стала ясна, што вучоны старац зусім не страціў, як я думаў, свайго значэння пры двары і яго хітрамудрыя прыдумкі не такія ўжо і чужыя нашаму неспакойнаму свету. Зусім не. Я вельмі памыліўся.

Мяне раздражняе, што я так памыляюся, хоць і бачу людзей наскрозь.

Калі мяне паклікалі прыслугоўваць ім і падаваць, як звычайна, кубкі з віном, я застаў іх абодвух схіленымі над нейкімі дзівоснымі малюнкамі і не мог спачатку зразумець, што гэта такое. Потым мне ўдалося разгледзець іх бліжэй, а з гаворкі ўсё стала зразумелае. Там былі намаляваны нябачаныя дагэтуль ваенныя машыны, якія павінны былі сеяць смерць і жах сярод ворага,— баявыя калясніцы, што косяць людзей даўжэзнымі косамі і пакідаюць на сваім шляху адны чалавечыя абрубкі, і яшчэ нейкія д'ябальскія штуківіны, таксама на колах, якія імчацца, разагнаныя хуткімі коньмі, і ўразаюцца ў шэрагі ворага і супраць якіх бяссільная любая храбрасць, і крытыя калясніцы са схаванымі ўсярэдзіне недаступнымі стральцамі, якія могуць, як ён сказаў, скрышыць любы баявы парадак і прыкрыць сабой пяхоту, што ўрываецца пасля ў прабіты прагал і дакончвае пачатае.

Тут былі прылады забойства такія страшныя, што проста незразумела, як можна да такога дадумацца,— я, на жаль, не меў магчымасці прысвяціць сваё жыццё ваеннай справе і не мог нават толкам разабрацца, што да чаго. Яшчэ там былі ўсялякія марціры, бамбарды і фальканеты, што выплёўвалі агонь, каменне і жалезныя ядры, якія адрывалі салдатам рукі і галовы, і ўсё гэта было намалёвана так праўдападобна і выразна, нібы выкананне малюнка займала маэстра не менш, чым яго змест. І ён падрабязна тлумачыў, як дзейнічаюць тыя ці іншыя прылады знішчэння і якое спусташэнне яны могуць учыніць, і гаварыў пра гэта так спакойна і дзелавіта, як і пра ўсё астатняе, што займае яго розум і фантазію. І па ім было відаць, што ён з асалодаю паглядзеў бы, як спрацуюць яго машыны, што, зрэшты, зусім зразумела, гэта ж яго тварэнне, і каму не хочацца палюбавацца на справу рук сваіх.

Маэстра Бернарда паспяваў, выходзіць, і гэтым займацца, адначасова захоплены тысячай іншых спраў — даследуючы прыроду, усялякія яе таямніцы, вывучаючы свае кветкі і камяні, і корпаючыся ў цэле Франчэска, пра якога, памятаю, ён расказваў герцагу як пра вялікае, недаступнае розуму стварэнне прыроды, і малюючы ў Санта-Крочэ «Тайную вячэру» з такім незямным, узнесеным на нябачны п'едэстал Хрыстом, акружаным любімымі вучнямі — і Юдам, будучым здраднікам, што скурчыўся ў сваім куточку.

І тым, і другім ён займаўся, я перакананы, з аднолькавым захапленнем. А чаму б яму і не захапляцца сваімі дзівоснымі машынамі гэтак жа палымяна, як усім іншым! Дапусцім, чалавечае цела і сапраўды вельмі складаная штука, хоць асабіста я гэтага не думаю, але ж і машына не прасцейшая, ды, акрамя таго, паўтараю, ён сам яе стваральнік.

Герцага як ні дзіўна, зацікавілі не так самыя дзівосныя і страшныя на выгляд машыны, хоць менавіта

яны, па-мойму, якраз найбольш дзейсныя, ад аднаго іх выгляду магло б кінуцца наўцёкі цэлае войска, як, наадварот, вонкава досыць простыя і не такія ўжо і страшныя,— ён сказаў, што яны яму здаюцца больш надзейнымі. Першыя, на яго думку,— хутчэй, справа будучыні. А цяпер трэба выкарыстаць тое, што можна ажыццявіць практычна. Асадныя прылады, цікавы спосаб міннага падкопу пад крапасныя вежы, хітрыя ўдасканаленні кідальных машын, якія пакуль што сакрэт для непрыяцеля,— адным словам, усё тое, што яны, відаць, і раней не раз абмяркоўвалі, а часткова пусцілі ўжо ў работу.

А ўвогуле дык герцаг быў у захапленні. Дзівоснае багацце ідэй, багацце знаходак, буйны палёт фантазіі, сапраўды бязмежнай,— усё гэта прывяло яго ў захапленне, і ён у самых хвалебных выразах праслаўляў геній вучонага старца. Ніколі, маўляў, яшчэ не даказваў маэстра з такой відавочнасцю сілы сваёй думкі і свайго ўяўлення! Абодва яны з галавой акунуліся ў гэты прывабны свет фантазіі і горача абменьваліся думкамі — зусім гэтак жа, як у той нядаўні, самы плённы з праведзеных імі разам вечароў. І я слухаў іх з радасцю, таму што на гэты раз і мая душа перапоўнена была захапленнем і пашанаю.

Цяпер я вельмі добра разумею, чаму герцаг запрасіў у двор месіра Бернарда і чаму так трымаўся з ім, быў з ім як з раўнёю, усяляк выказваў сваю павагу, акружаў самай вялікай увагай. Цяпер я разумею і ягоную гарачую цікавасць да вучоных прац Бернарда, да яго даследаванняў прыроды, яго ўсеахопных ведаў, як карысных, так і бескарысных, разумею яго пранікнёныя і захопленыя развагі аб жывапісе маэстра, аб яго «Тайнай вячэры» ў Санта-Крочэ і аб усім астатнім, што рабіў гэты рознабакова таленавіты чалавек. Я ўсё цяпер разумею!

Ён сапраўды вялікі правіцель!

Сёння мне прысніўся страшны сон. Мне прыснілася, быццам маэстра Бернарда стаіць высока-высока на гары, рослы і велічны, у арэоле сівых валасоў над высакародным ілбом мысліцеля, а ваколносяца наўзгалоў пачвары, тыя самыя жахлівыя вырадкі, якіх я бачыў на яго малюнках у Санта-Крочэ. Яны насіліся вакол яго, нібы злыя дэманьы, а ён як бы цараваў над імі. Твары ў гэтых кашмарных стварэннях нагадвалі морды яшчарак і жаб, між тым ягоны твар быў, як звычайна, сур'ёзны, строгі і высакародны. Але паступова ён паменшаў ростам, цела яго згорбілася, ссохлася, зрабілася вартым жалю і выродлівым, і на ім выраслі два крылы, яны склалі адно цэлае з валасатымі нагамі, зусім як у кажаноў. Захоўваючы на твары ранейшы ўрачысты выраз, ён пачаў махаць імі і раптам адарваўся ад зямлі і, акружаны кашмарнымі стварэннямі, панёсся ў начную цемру.

Я не веру ў сны. Яны нічога не азначаюць і ні з чым не звязаны. Рэальнасць — адзінае, што мае нейкае значэнне.

Што ён вырадак — я даўно зразумеў.

Кандацьер Бакароса з чатырма тысячамі салдат перайшоў граніцу! Ён пранік ужо на дзве мілі ў глыб краіны, застаўшы зняцку Ладавіка Мантанцу па мянушцы Бык, які не чакаў нападу і не паспеў нічога зрабіць.

Неверагодная навіна, што абрынулася на горад, як удар грому! Неверагодная падзея, што ўсхвалявала ўсіх!

У найвялікшай тайне сабраў кандацьер у непрыступных гарах на паўднёвым усходзе сваіх наёмнікаў і па-д'ябальску хітра падрыхтаваў напад, які скончыўся цяпер такім поспехам.

Ніхто нічога не ведаў — нават мы самі. Ніхто, акрамя герцага — сапраўднага ініцыятара і натхняльніка

геніяльнага плана нападу. Проста неверагодна! Нават не верыцца!

Цяпер дні роду Мантанца злічаныя, і ненавіснаму Ладавіка — якога, кажучь, гэтак жа ненавідзяць і суйчыннікі, як і мы, — скруцяць нарэшце яго бычыны карак, на чым і скончыцца ўлада яго гнюснага роду.

Яго абвялі вакол пальца — гэта яго, пры ўсёй ягонай хітрасці! Без сумнення, ён падазраваў, што герцаг выношвае планы нападу на яго, але яму было вядома, што ніякіх войск тут у горадзе няма, і ён надта не турбаваўся. І менш за ўсё ён чакаў нападу менавіта з таго боку, дзе мясцовасць такая цяжкапраходная і дзе ў яго няма нават ніякіх памежных крэпасцей. З Быком скончана! Надышоў час расплаты!

Цяжка апісаць настрой, які пануе цяпер у горадзе. Людзі тоўпяцца на вуліцах, махаюць рукамі, голасна гавораць, узбударажаныя, разгарачаныя, альбо стаяць і моўчкі глядзяць на атрады воінаў, што маршыруюць міма, — на войска самога герцага. Невядома, адкуль яно тут узялося, нібы з-пад зямлі вырасла. Па ўсім відаць, што напад быў вельмі старанна падрыхтаваны. Звоняць ва ўсе званы, і цэрквы поўныя народу, ля ўваходаў таўкатня. Святыя айцы ўзносяць палкія малітвы за поспех вайны, няма сумнення, што ўсё гэта робіцца з поўнага блаславення царквы. А як жа інакш? Вайна ўсіх нас увянчае славай!

Увесь народ святкуе. Пры двары асаблівая ўрачыстасць — ажыўленне небывалае, і герцагам захапляюцца бясконца.

Нашы войскі будуць пушчаны ў ход у іншым месцы: яны пяройдуць граніцу на ўсходзе, па шырокай рачной даліне — старажытны, класічны шлях наступлення. Адзін дзённы пераход — і на раўніне ля падножжа гор, дзе мясцовасць зручная для бітвы і дзе зямля паліта крывёю герояў, яны злучацца з атрадамі кандацэра. Такі план кампаніі! Я яго выведаў!

Не ў тым сэнсе, што мне ўдалося штосьці дакладна даведацца, але я і без таго ўсё разнюхаў, схопліваючы на ляту па драбніцах, слоўка тут, слоўка там, і прыйшоў да зусім пэўнай высновы. Я толькі тым і заняты, каб як усё выведаць, нічога не ўпусціць: падслухоўваю ля дзвярэй, хаваюся за шафамі і занавескамі, стараючыся як мага больш дазнацца пра цяперашнія грандыёзныя падзеі.

Які план! І ён напэўна будзе здзейснены. На гэтым участку граніцы ёсць, праўда, памежныя крэпасці. Але яны будуць узяты. Не выключана, што і самі здадзецца, бо ўсялякае супраціўленне марнае. А магчыма, іх возьмуць штурмам. Ва ўсякім разе, перашкодзіць нам яны не змогуць. Нічога не зможа нам перашкодзіць, бо напад быў такі нечаканы, такі неверагодна ашаламляльны.

Які ж ён геніяльны палкаводзец, наш герцаг! Якая вопытная ліса! Якая хітрасць, які тонкі разлік! І колькі велічы ў самой задуме кампаніі!

Я ганаруся, што я карлік такога герцага!

Усе мае думкі скіраваны на адно: як мне трапіць на вайну? Я ПАВІНЕН трапіць. Што б там ні было. Але як, якім чынам ажыццявіць мару? У мяне няма ніякіх ваенных ведаў у звычайным сэнсе гэтага слова. Тых, якія павінен мець военачальнік ці хоць бы салдат.

Але ж я валодаю зброяй! І фехтаваць магу, як належыць мужчыне! Мая шпага не горшая за любую іншую! Хіба што толькі карацейшая. Але кароткія клінкі часам больш небяспечныя, чым доўгія! Вораг на ўласнай скуры адчуе!

Я захворваю ад гэтых неадчэпных думак, ад страху, што застануся, чаго добрага, дома, з жанчынамі і дзецьмі, застануся збоку ў той самы момант, калі на-

рэшце штосьці адбываецца. І самая ж крывавае разня будзе, напэўна, менавіта цяпер, у самым пачатку.

Я прагну крыві!

Мяне БЯРУЦЬ! БЯРУЦЬ!

Сёння раніцай я нарэшце адкрыўся ва ўсім герцагу, выказаў яму сваё палымянае жаданне ўдзельнічаць у паходзе. Я падаў яму сваю просьбу з такім запалам, што ён, я заўважыў, не застаўся абыякавы. Мне да таго ж пашанцавала: я трапіў, як кажуць, у добрую хвіліну. Ён прыгладзіў свае кароткія, зачасаныя на лоб валасы — пэўны знак, што ён у добрым настроі,— і чорныя вочы яго бліснулі, калі ён зірнуў на мяне.

«Вядома, ты трапіш на вайну»,— сказаў ён мне. Сам жа ён ідзе, і мяне, натуральна, возьме. Ці ж можа герцаг абысціся без свайго карліка? Каму ж тады частаваць яго віном? І ён весела падміргнуў мне.

Мяне бяруць! Бяруць!

Я сяджу цяпер у паходным шатры, які пастаўлены на пагорку, парослым пініямі, ворага ля падножжа гары відаць адсюль як на далоні. Палотнішча шатра ў шырокія жоўтую і чырвоную палосы — гэта колеры герцага — ляпае на ветры, узбуджаючы і падганяючы, як гукі фанфар. Я ў поўнай баявой форме, усё гэтак, як у герцага: і латы, і шлем, і шпага на сярэбранай перавязі ля сцягна. Надвячорак, і цяпер тут, акрамя мяне, ні душы. Знадворку полаг адкінуты, і да мяне даходзяць галасы военачальнікаў, якія абмяркоўваюць план заўтрашняй бітвы, а здалёку — мужныя, гучныя спевы салдат. Унізе на раўніне я распознаю чорна-белы шацёр Быка і вакол мітуслівыя постаці людзей, такія малюпасенькія, што адсюль яны здаюцца зусім бяскрыўднымі, а далёка злева — коннікаў без даспехаў, голых па пояс, якія купаюць у рацэ коней.

У паходзе мы больш за тыдзень — час, багаты на

вялікія падзеі. Наступленне развіталася абсалютна так, як я і прадбачыў. Мы ўзялі памежныя крэпасці ворага, абстраляўшы іх спачатку з непераўздызеных бамбардаў месіра Бернарда, якія ўпершыню паказалі, на што яны здатныя, — гарнізон тут жа здаўся, застрашаны іх кананадай. Бык у спешцы кінуў супраць нас не надта шматлікія атрады з таго войска, якім ён спрабаваў спыніць прасоўванне Бакаросы, але з усіх гарачых сутычак з імі мы выйшлі пераможцамі, таму што непрыяцель значна саступаў нам у сіле. Між тым наёмнікі Бакаросы, сустракаючы ўсё меншае супраціўленне, агнём і мячом праклалі сабе шлях на раўніну, не шкадуючы нічога жывога, прасоўваліся ўсё далей на поўнач, каб злучыцца з намі. І вось учора пад вечар гэтая такая доўгачаканая, такая важная для далейшага ходу кампаніі сустрэча адбылася. А цяпер нашы аб'яднаныя атрады стаяць у перадгор'і, між раўнінай і гарамі, складаючы войска больш чым пятнаццаць тысяч чалавек, з іх дзве тысячы конніцы.

Я прысутнічаў пры сустрэчы герцага з кандацьебрам. Гэта быў гістарычны момант, сапраўды незабыўны. Герцаг, усім на здзіўленне памаладзелы за гэты час, быў у багатых даспехах: кальчуга і налакотнікі з пазалочанага серабра, а на шлеме дзве перыны, жоўтая і чырвоная, — яны прыгожа калыхаліся, калі ён, акружаны пышнай світай, цырымонна вітаў свайго саюзніка, што карыстаецца змрочнаю славаю. Яго заўсёды бледны, пародзісты твар крыху паружавеў, а на тонкіх вуснах паявілася ўсмешка, шчырая і сардэчная, але разам з тым, як звычайна, крыху стрыманая і быццам насцярожаная. Насупраць яго стаяў Бакароса, магутны і шырачэзны — сапраўдны велікан. У мяне было здзіўнае адчуванне, быццам я бачу яго ўпершыню. Але такога я і праўда бачыў яго ўпершыню — ён жа прыйшоў на сустрэчу проста з поля боя. На ім былі сталёвыя даспехі, якія здаваліся зусім простымі

ў параўнанні з герцагскімі, адзінай іх аздобай была зробленая з бронзы звярыная морда на грудзях — ашчэраная ў лютасці львіная пашча. На шлеме ніякіх пярын, ніякіх упрыгожанняў — проста гладкі шлем. Твар яго здаўся самым страшным з усіх чалавечых твараў. Тлусты, васпаваты, з такой сківіцай, што, зірнуўшы на яе, міжволі здрыганешся, з драпежным, крывава-чырвоным ротам. Тоўстыя губы былі шчыльна сціснутыя, а затоены дзесьці ў самай глыбіні, бы драпежнік у засадзе, позірк прымусіў бы, я думаю, пусціцца наўцёкі любога ворага, калі б гэты позірк хоць на імгненне паказаўся са свайго сховішча. На яго было страшна глядзець. Але я ніколі не сустракаў чалавека, які выглядаў бы настолькі мужчынам. Для мяне ён быў увасабленнем УЛАДЫ. Як зачараваны глядзеў я на яго сваім старажытным позіркам, які ўсё ўжо на свеце пабачыў, вачамі карліка, што ўвабралі ў сябе вопыт тысячагоддзяў.

Ён быў нешматслоўны, амаль увесь час маўчаў. Гаварылі другія. Адзін раз на нейкія словы герцага ён усміхнуўся. Не ведаю, чаму я сказаў, што ён усміхнуўся, але ў іншых людзей гэта называецца ўсмішкай.

Цікава, можа, ён, як і я, НЕ ўМЕЕ ўСМІХАЦЦА?

Ён не гладкатвары, як іншыя. І не ўчора нарадзіўся, а паходжання старадаўняга, хоць і не такога старадаўняга, як я.

Герцаг мне здаўся побач з ім нейкім нават нязначным. І гэта пры ўсім маім пакланенні перад маім валадаром, якое асабліва ўзрасло, пра што я неаднойчы згадваў, апошнім часам!

Спадзяюся, мне ўдасца пабачыць кандацэра ў баі.

Значыць, заўтра на світанні рашучая бітва. Здавалася б, атакаваць трэба было неадкладна, як толькі нашы войскі злучыліся і пакуль Ладавіка не паспеў яшчэ перавесці дух і сабрацца з сіламі — што ён цяпер, дарэчы, і паспяшаўся зрабіць. Я выказаў свае

меркаванні герцагу, але ён сказаў, што трэба даць людзям перадышку. Акрамя таго, трэба, маўляў, быць рыцарам у адносінах да праціўніка і даць яму магчымасць прывесці сябе ў баявую гатоўнасць перад такой адказнай бітвай. Я ўсумніўся ў разумнасці і мэтазгоднасці такога спосабу вядзення вайны. «Разважлівасць разважлівасцю,— адказаў ён,— але я перш за ўсё рыцар. І абавязаны паводзіць сябе, як рыцар. Для цябе нашы законы не пісаны». Я паківаў галавой. Паспрабуй зразумей гэтага дзіўнага чалавека. Хацелася б ведаць, якой думкі пра гэта Бакароса.

А Бык, зразумела, дарма часу не траціў. Нам жа адсюль усё відаць. Ён паспеў нават за гэты дзень падцягнуць падмацаванні.

Але мы ў любым выпадку пераможам, гэта прадвызначана. І магчыма, яно і лепш, што ён прымножыў сваё войска: будзе каму секчы галовы. Чым больш ворагаў, тым больш пераканаўчая перамога. Ён мог бы, здаецца, зразумець, што ўсё роўна будзе разбіты, і чым менш у яго салдатаў, тым яму лепей. Але ён ганарлівец і сапраўды ўпарты, як бык.

Было б, аднак, вялікай памылкай думаць, што ён зусім не небяспечны. Ён хітры, дзёрзкі, выкрутлівы і сапраўды неардынарны военачальнік. Ён быў бы грозным праціўнікам, калі б гэтая вайна не абрынулася на яго так нечакана. З кожным днём усё лепш разумееш, як важна было напасці так вольна зняпаку; мы, напэўна, неаднойчы яшчэ пра гэта ўспомнім за час паходу.

Мне ва ўсіх падрабязнасцях вядомы план заўтрашняй бітвы. Наша, гэта значыць герцагскае, войска ўдарыць у цэнтр, войска Бакаросы — па левым фланзе. Мы пойдзем такім чынам у наступленне не па адным, а адразу па двух напрамках. Ясна, што гэта створыць для яго вельмі вялікія цяжкасці, а нам забяспечыць вялікія перавагі. У зыходзе бітвы сумнявацца не даводзіцца. Хоць і мы, вядома, павінны быць гатовыя да

пэўных страт. І наогул бітва, мне думаецца, будзе крываваая. Без ахвяр, аднак, нічога не дасягнеш. Ды бітва гэтая надзвычай важная, ад яе зыходу залежыць, трэба думаць, зыход усёй вайны. Справа вартая таго, каб панесці сякія-такія ахвяры.

Мяне ўсё больш пачынаюць даймаць сакрэты ваеннага майстэрства, дасюль ад мяне схаваныя. А разнастайнасць і напружанасць паходнага жыцця мне вельмі нават даспадобы. Цудоўнае жыццё! Якое ж гэта аслабаненне для цела і душы — удзельнічаць у вайне! Становішся быццам іншым чалавекам. Ніколі яшчэ я не адчуваў сябе так добра. Мне так лёгка дыхаецца. І так лёгка стала хадзіць. Цела нібы бязважкае.

Ніколі ў жыцці я не быў такі шчаслівы. Ды што там гаварыць! Хіба я ведаў раней, што такое шчасце!

Значыцца, заўтра. Заўтра!

Я, як дзіця, радуюся гэтай бітве.

Я страшэнна спяшаюся. Буду нешматслоўны.

Перамога здабыта, і перамога бліскучая! Вораг адступае ў страшэнным беспарадку, марна стараючыся сабраць расстроеныя часці. Мы гонімся за ім па пятах! Шлях да непрыступнага дагэтуль горада Мантанца адкрыты!

Як толькі будзе час, я падрабязна апішу гэтую слаўную бітву.

Падзеі гавораць самі за сябе — словы пазбавіліся ўсялякага сэнсу. Я памяняў пяро на меч.

Нарэшце ў мяне ёсць крыху вольнага часу, каб сёе-тое запісаць. Усе гэтыя апошнія дні мы з баямі ўпарта прасоўваліся наперад і нам літаральна не было калі перадыхнуць. Здаралася, не было калі нават паставіць на ноч палаткі, і мы раскідвалі лагер проста ў голым полі, сярод пініяў і аліўкавых дрэў, і спалі, закруціўшыся ў плашчы і паклаўшы пад галаву камень. Цу-

доўнае жыццё! Цяпер, як я ўжо сказаў, вольнага часу паболела. Герцаг кажа, што нам не шкодзіць перадынуць, — магчыма, ён і мае рацыю. Безупыннымя перамогі таксама ж урэшце стамляюць.

Мы стаім цяпер усяго толькі за паўмілі ад горада, ён увесь перад намі як на далоні: пасярод на пагорку старажытны замак Мантанца ў акружэнні шпіляў, вежаў, цэркваў і званіц, далей дамы прасцейшыя, і ўсё гэта абнесена высачэзнай крапасной сцяной — сапраўднае разбойніцкае логавя. Да нас далятае перазвон званоў — не інакш як яны вымольваюць у бога збавенне. Мы ўжо ж пастараемся, каб іх малітвы не былі пачутыя. Бык пасцягваў сюды рэшткі свайго войска — на раўніну між намі і горадам. Ён сабраў усіх, каго толькі мог. Усё роўна яму не хопіць, беручы пад увагу тое, як мы яго адбрылі. Такі недурны военачальнік, а не разумее, як відаць, усёй безнадзейнасці свайго становішча. Мяркуючы па ўсім, ён збіраецца змагацца да апошняга, кінуць у бой усё, што ў яго засталася, абы толькі ўцячы ад наканаванага яму лёсу. Гэта яго апошняя спроба ўратаваць свой горад.

Зусім бяздумная спроба. Лёс дома Мантанца быў прадвызначаны тым гістарычным ранкам, амаль тыдзень назад, і вось цяпер надышоў іх апошні час.

Ніжэй я паспрабую даць падрабязнае і праўдзівае апісанне вялікай, што не ведае сабе роўных, бітвы.

Пачалося з таго, што абодва нашы войскі адначасова пайшлі ў наступленне, зусім так, як я і прадказваў. З вяршыні пагорка гэта было велічнае відовішча — уцеха воку і душы. Грымнула баявая музыка, затрымцеў герцагскі штандар, над маляўнічымі, стройнымі шарэнгамі загайдаліся сцягі. Пад гукі сярэбраных фанфар, што абудзілі азораныя ранішнім сонцам абшары, рынулася ўніз са схілаў пагорка лавіна пяхоты. Непрыяцель чакаў яе, самкнуўшыся ў цесныя, грозныя калоны, і, як толькі ўзброеныя да зубоў пра-

ціўнікі сутыкнуліся, закіпела рукапашная. Кроў там, напэўна, лілася ракою. Людзі падалі як падкошаныя, параненыя спрабавалі адпаўзці, але іх тут жа дабівалі ці проста затопталі, чуліся жаласныя энкі, звычайныя ў кожнай бітве. Бітва калыхалася, нібы расхваляванае мора, сям-там перавага была, здавалася, на нашым баку, сям-там — на баку непрыяцеля. Бароса рабіў спачатку выгляд, быццам наступае на адным з намі напрамку, але яго атрады паступова адхіляліся ўбок, апісваючы шырокую дугу, і накінуліся на непрыяцеля з фланга. Той быў заспеты знянацку хітрым манеўрам і не мог аказаць сур'ёзнага супраціўлення. Перамога была не за гарамі, прынамсі, на мой погляд. Мінула ўжо не адна гадзіна, і сонца стаяла высока ў небе.

І раптам здарылася нешта жахлівае. Тыя нашы атрады, што знаходзіліся ля ракі, пахіснуліся. Яны пачалі адступаць пад націскам правага фланга войска Ладавіка, іх адцяснялі ўсё далей і далей, а яны толькі і рабілі, што бездапаможна і няўклюдна адбіваліся. Здавалася, яны зусім страцілі свой баявы дух. Яны ўсё адыходзілі і адыходзілі, настолькі, відаць, забаяўшыся смерці, што гатовы былі купіць сабе жыццё любой цаной. Я не верыў сваім вачам. Я не мог зразу мець, што там такое робіцца, — мы нашмат пераўзыходзілі іх колькасцю: нас было амаль удвая больш. Уся кроў, здаецца, стукнула мне ў твар: мне сорамна было за гэтых нікчэмных баязліўцаў! Я вар'яцеў, я крычаў, я тупацеў нагамі, я ў лютасці пагражаў ім кулакамі, асыпаў іх праклёнамі — выліваў свой гнеў і сваю ганьбу. Ды што карысці! Яны мяне, зразумела, не чулі — яны ўсё адступалі і адступалі. Мне здавалася, я звяр'яцею. І ніхто не ішоў ім на выручку! Ніхто і ўвагі не звяртаў на цяжкае іх становішча! Ды яны таго і не заслугоўвалі!

Раптам я ўбачыў, як герцаг, які камандаваў цэнт-

рам, зрабіў знак некалькім атрадам, што стаялі ззаду. Тыя рушылі ўперад да ракі, пачалі напорыста прабівацца праз шэрагі непрыяцеля. Неадольныя, адваёувалі яны пядзю за пядзйй на шляху да ракі, пакуль нарэшце не вырваліся з урачыстымі крыкамі на бераг. Адступленне ворагу было адрэзана! Чалавек пяцьсот — семсот, не меней, апынулася ў акружэнні. Яны быццам трапілі ў мех, і ім нічога не заставалася, як чакаць, пакуль іх знішчаць.

Я аслупянеў ад здзіўлення. Я і паняцця не меў пра такія ваенныя хітрасці. Я думаў, што гэта маладушнасць. Сэрца маё калацілася, я задыхаўся ад радасці. У мяне быццам гара з плячэй звалілася.

Далей было дзівоснае відовішча. Нашы атрады пачалі з усіх бакоў цясніць акружанага непрыяцеля, адціскаючы яго да вузкай палоскі зямлі між полем бою і ракой. Урэшце вораг быў заціснуты так, што не мог паварухнуцца, і тут мы сталі бязлітасна яго знішчаць. Я ў жыцці не бачыў такой «крывавай лазні». Лазня ж атрымалася яшчэ і сапраўдная, вадзяная: мы пачалі гнаць іх ужо проста ў раку, скідаць туды цэлымі гуртамі, тапіць, як кацянят. Яны адчайна змагаліся з плынню, валтузіліся ў вірах, крычалі, клікалі на дапамогу і наогул паводзілі сябе зусім не па-салдацку. Амаль ніхто з іх не ўмеў плаваць, яны быццам упершыню апынуліся ў вадзе. Тых, каму ўдавалася ўсё ж вынырнуць, адразу заколвалі, тых жа, хто спрабаваў пераправіцца на другі бераг, зносіла бурнай плынню. Амаль нікому не ўдалося выратавацца.

Ганьба абярнулася бліскачай перамогай!

З гэтай хвіліны падзеі разгортваліся з неверагоднай імкліvasцю. Цэнтр абрынуўся на непрыяцеля, левы фланг таксама, на правым фланзе атрады Бакаросы секлі ворага з падвоенай лютасцю. А ўніз са схілаў рынулася з дзідамі наперавес свежая конніца і ўрэзалася ў самую гушчыню бітвы, пасеяўшы страшэнную паніку

ў змучаным войску Ладавіка. Не вытрымаўшы, яны вельмі хутка паказалі нам спіну. І з конніцай на чале мы кінуліся наўздагон, каб ужо да канца сабраць плён нашай выдатнай перамогі. Герцаг, натуральна, не меў намеру ўпускаць магчымасцей, што адкрыліся перад ім. Некалькі атрадаў, і пяхота, і конніца, аддзяліліся раптам ад астатняга войска і рушылі да бакавой цясніны — відаць, каб адрэзаць шлях праціўніку. Як далей разгортваліся падзеі, нам ужо не было відаць, таму што горы схавалі ад нас дзеянні абодвух войск. Усё разам знікла з вачэй, схаванымі між укрытых вінаграднікамі пагоркаў па другі бок раўніны, якая толькі што была тэатрам ваенных дзеянняў.

У нашым лагеры на пагорку ўсчалася мітусня, усё заварушылася. Запрагалі ў падводы коней, ліхаманкава грузілі ўсялякую зброю і рыштунак, усе бегалі, усе мітусіліся, абоз рыхтаваўся ў дарогу. Я павінен быў ехаць з падводай, на якую пагрузілі герцагскі шацёр. Прагучаў сігнал да выступлення, і мы спуціліся з пагорка і выехалі на поле бітвы, якое ўяўляла сабой цяпер панылую пустыню, засеяную цэламі забітых і параненых. Іх было так шмат, што нам дзе-нідзе даводзілася ехаць проста па чалавечых целах. Найболей гэта былі ўжо нябожчыкі, але некаторыя пачыналі раўці як рэзанья. Нашы параненыя крычалі нам услед, прасілі падабраць іх, але ў нас не было такой магчымасці, нам трэба было спяшацца, каб дагнаць войска. Войны гартуюць, прывыкаеш, здаецца, да ўсяго. Але нічога падобнага мне не даводзілася яшчэ бачыць. Уперамешку з людзьмі ляжалі коні. Мы пераехалі цераз каня, у якога ўсё бруха было развернутае і вантробы вываліліся на зямлю. Я не мог на гэта глядзець, мяне ледзь не вырвала. Сам не ведаю, чаму гэта на мяне так падзейнічала. Я крыкнуў фурману, каб пагнаць, ён свіснуў бізуном, і мы рвануліся ўперад.

Дзіўная рэч. Я неаднойчы заўважаў, што ў нека-

торых выпадках я вельмі чулівы. Ёсць рэчы, якіх я зусім не выношу. Мяне вось гэтак жа пачынае ванітаваць, варта мне толькі ўспомніць пра кішкі Франчэска. Самыя натуральныя, здаецца, рэчы заўсёды чамусьці асабліва агідныя.

Дзень хіліўся на вечар. Усё на свеце мае, на жаль, свой канец. Сонца, якое яшчэ вызірала з-за гор, асвятляла развіталымі промнямі поле бітвы, якое стала сведкам небывалай доблесці, небывалай славы і небывалага паражэння. Седзячы ў дрогкіх калёсах, спіною да каня, я глядзеў, як гусцее над раўнінай змрок.

І вось сцэна патанула ў цемры, і крывавая драма, што разыгралася тут, стала ўжо здабыткам гісторыі.

Цяпер я магу колькі хачу займацца сваімі запісамі. Справа ў тым, што задажджыла. Неба быццам прарвалася і абрыньвае патокі вады. І ўдзень, і ўначы ўсё ліе і ліе.

Брыдка, зразумела. У лагеры слата і грязь. Праходы між палаткамі ператварыліся ў рэдкую гліністую мешаніну, у якой грузнеш ледзь не па калені і дзе плаваюць уперамешку чалавечы і конскі кал. Што ні вазьмі, усё ліпкае і бруднае, гідка дакрануцца. Праз палатно палаткі таксама капае, і ўсё ўсярэдзіне сырое. Прыемнага, вядома, мала, многім гэта дзейнічае на нервы. Звечара кожны раз спадзяешся, што заўтра пачнецца добрае надвор'е, але, прачнуўшыся, чуеш усё той жа барабанны пошчак дажджу па палотнішчы палаткі.

І якая карысць ад яго, ад гэтага бясконцага дажджу! Ён толькі перашкаджае ваенным дзеянням, прыпыніў усю вайну. І якраз тады, калі мы маглі б збіраць плён нашых слаўных перамог. Нашто ён, каб хто спытаў, ліе!

Салдаты засумавалі. Толькі і робяць, што спяць ды гуляюць у косці. І ніякага, натуральна, баявога духу.

А Бык тым часам збірае сілы, ужо ў гэтым можна не сумнявацца. Мы ж, само сабой, не становімся мацнейшымі. Непакоіцца, вядома, няма падстаў, але проста злосць бярэ, як падумаеш.

Няма нічога больш згубнага для баявога духу войска, чым дождж. Відовішча перастае захапляць, узбадзэрваць, натхняць, усё нібы блякне, траціць свой глянец,— усё тое яркае і святочнае, што звязана з вайной. Уся прыгажосць цьмянее. Няварта, аднак, думаць, што вайна — адно свята. Вайна не гульня, гэта рэч сур'ёзная. Гэта смерць, пагібель і вынішчэнне. Гэта не проста прыемнае баўленне часу ў захапляючых сутычках з меншым па сіле праціўнікам. Тут трэба вучыцца вытрымцы, цярплівасці, уменню пераносіць любыя нягоды, цяжкасці, пакуты. Гэта зусім неабходна.

Калі нуда ахопіць усё войска, справа можа павярнуць на благое. Нам яшчэ няма трэба зрабіць, перш чым вернемся дадому з перамогай. Вораг яшчэ не дабіты, хоць чакаць, вядома, засталася нядоўга. І нельга не прызнаць, што ён досыць спрытна здолеў адступіць пасля таго страшэннага разгрому ля ракі — часткова яму ўсё ж удалося вырвацца з акружэння. А цяпер ён, паўтараю, напэўна зноў збірае сілу. Нам спатрэбіцца ўвесь наш ранейшы баявы дух, каб разграміць яго канчаткова.

У герцагу, аднак, нуды не відаць і знаку. Ён з тых, хто па-сапраўднаму любіць вайну — ва ўсіх яе праявах. Ён спакойны, упэўнены і энергічны. Заўсёды ў роўным, выдатным настроі. Ні на хвіліну не траціць мужнасці і ўпэўненасці ў перамозе. Непераўзыздзены воін! Ва ўмовах паходнага жыцця мы з ім дзіўна падобныя.

Адзінае, што я супраць яго маю і чаго не магу яму дараваць, адзінае, што служыць прычынай самых горкіх з майго боку папрокаў,— яго ўпартае нежаданне адпускаяць мяне на поле бою. Не разумею, чаму ён мне

адмаўляе? Чаму пярэчыць? Я ўпрошваю яго перад
кожнай сутычкай, адзін раз літаральна на каленях
маліў, абхапіўшы яго за ногі і горка плачучы! Але ён
ці робіць выгляд, што не чуе, ці адказвае з усмешкай,
што я, маўляў, занадта дарагі яму, не дай бог што-не-
будзь здарыцца са мной. Здарыцца! Ды я пра гэта
толькі і мару! Ён ніяк не хоча зразумець, што для мя-
не гэта жыццёва важна. Не разумее, што я ўсёй душою
рвуся ў бой — як ніводзін яго салдат, больш палымя-
на, больш шчыра, чым іншыя. Для мяне вайна не гуль-
ня, для мяне гэта САМО ЖЫЦЦЁ. Я прагну змагацца,
прагну ЗАБІВАЦЬ! Не дзеля таго, каб праславіцца, а
дзеля самога бою. Я хачу бачыць, як вакол мяне па-
даюць забітыя, хачу бачыць смерць і пагібель. Ён і не
здагадваецца, што я такое. І я павінен падаваць яму
віно, прыслугоўваць яму і ні на крок не адыходзіць ад
палаткі, у той час як душа мая рвецца ў пекла бітвы.
Я заўсёды толькі глядач, я мушу назіраць, як іншыя
робяць тое, чым занятыя ўсе мае думкі,— самому ж
мне не дазволена прыняць удзел у бітве. Невыноснае
прыніжэнне! Я да гэтага часу не забіў ніводнага чала-
века! Ведаў бы ён, колькі пакут ён прычыняе мне, па-
збаўляючы мяне такой магчымасці.

Я таму не зусім шчыры, кажучы, што ПА-СА-
ПРАЎДНАМУ шчаслівы.

Іншыя, вядома, таксама заўважаюць мой баявы
парыў. Але ім, у адрозненне ад герцага, невядома, на-
колькі гэта для мяне сур'ёзна. Яны проста бачаць, што
я заўсёды хаджу ў даспехах і пры шпазе, і здзіўляюц-
ца. Ды тое, што яны думаюць пра мяне і пра маю ро-
лю ў гэтым паходзе, мяне зусім не кранае.

Многіх з цяперашняга акружэння герцага я цудоў-
на ведаю. Гэта яго прыдворныя і заўсёдныя госці ў яго-
ным замку, слаўныя воіны са старых, слаўных родаў,
якія стагоддзямі вызначаліся на вайне, і розныя там
высокапастаўленыя асобы, якія дзякуючы ўжо аднаму

свайму высокаму становішчу апынуліся і на чале войска. Усе цяперашнія военачальнікі даўно і добра вядомыя мне, гэтак жа, як і я ім. Яны ж разам з герцагам і кіруюць ходам кампаніі. Вакол яго, трэба сказаць, сапраўды абранае акружэнне — самыя бліскучыя прадстаўнікі ваеннай арыстакратыі краіны.

Мяне раздражняе, што дон Рыкарда таксама ўдзельнічае ў паходзе. Гэты выхваляка і выскачка вечна тут як тут (часцей за ўсё пад бокам у герцага) са сваімі дурнымі жарцікамі іншым на пацеху. Гэты яго плебейскі румянец на ўсю шчаку, гэтыя яго буйныя белыя зубы, якія ён бясконца выскаляе, таму што яму здаецца смешным усё, — усё ж надзіва прымітыўная асоба! Чаго варта адна яго манера ўстрэсваць чупрынай і з самазадаволеным выглядам церабіць увесь час у пальцах кучаравую чорную бародку. Не разумею — як толькі герцаг трывае яго.

І ўжо зусім не разумею, што прывабнага знаходзіць у гэтым радавітым плебеі герцагіня. Зрэшты, мяне гэта не датычыць ды і да справы не адносіцца. Мяне гэта проста не цікавіць.

Калі чуеш гаворкі аб тым, што ён нібыта храбры, дык проста не зразумела, што пры гэтым маецца на ўвазе. Я, прынамсі, не разумею. Ён поруч з іншымі ўдзельнікаў у бітве ля ракі, але мне штосьці не верыцца, каб ён там мог хоць чым-небудзь вызначыцца. Я, напрыклад, наогул яго там не заўважыў. Напэўна, гэта ён сам так гаворыць. А паколькі ўсе глядзяць яму ў рот і ловяць кожнае яго слова, дык яму нічога не значыць усіх пераканаць. Сам я зусім не веру, што ён паказаў там храбрасць. Невыносны балбатун і выхваляка — вось што ён такое!

Храбрэц! Смешна нават падумаць!

Вось герцаг, той сапраўды храбры. Ён заўсёды там, дзе гарачэй за ўсё, яго беласнежнага скакуна і яркі плюмаж заўсёды ўбачыш у самай гушчыні схваткі,

вораг, калі захоча, можа ў любую хвіліну сысціся з ім твар у твар, ён заўсёды рызыкуе сваім жыццём. Ён любіць рукапашную дзеля рукапашнай, гэта адразу відаць, яна яго ап'яняе. І Бакароса, зразумела, таксама храбры. Зрэшты, у дачыненні да яго гэта, бадай, не тое слова. Яно занадта мізэрнае і не дае поўнага ўяўлення аб тым, які ён у баі. Мне расказвалі: калі ён ідзе на ворага, дык наводзіць жах нават на самых загартаваных воінаў. І самае страшнае, кажуць, што ён быццам зусім не раз'юшаны, не ап'янелы ад бітвы, а проста засяроджана робіць сваю справу, забівае метадычна і спакойна. Ён, кажуць, часта змагаецца спешыўшыся — напэўна, каб быць бліжэй да сваёй ахвяры. Напэўна, яму проста падабаецца пускаць людзям кроў, працінаць іх навывёт. Як змагаецца герцаг і іншыя, выглядае, кажуць, у параўнанні з гэтым дзіцячай забаўкай. Сам-то я не бачыў, здалёку мне не разглядзець усіх падрабязнасцей, ведаю толькі з чужых слоў. Не магу выказаць, як мне горка, што нельга паглядзець на яго зблізку.

Вось такія людзі, як герцаг і ён, сапраўды храбрыя, кожны па-свойму. Але ўжо дон Рыкарда! Проста смешна ўспамінаць яго разам з імі!

Бакароса — як, зрэшты, і яго наёмнікі — любіць, кажуць, да таго ж паліць усё датла на сваім шляху, рабаваць, вынішчаць і спусташаць усё чыста. А гэта ўжо занадта, на думку герцага, ваенная неабходнасць такога не вымагае. Хоць наогул ён і сам не супраць спусташэння. Але там, дзе прайшоў Бакароса, не застаецца, кажуць, нічога жывога. Карацей кажучы, — вядома, калі верыць чуткам, — герцаг і яго кандацьер разыходзяцца тут у думках. Сам я схіляюся больш да пункту гледжання Бакаросы. Варожая зямля ёсць варожая зямля, і абыходзіцца з ёю трэба адпаведна. Такі закон вайны. Хай гэта называюць жорсткасцю, але ж вайна і жорсткасць непадзельныя, тут ужо нічога не

зробіш. Хочаш не хочаш, а трэба знішчаць тых, з кім ваюеш, а краіну рабаваць датла, каб яна ўжо не магла акрыяць. Небяспечна пакідаць у сябе за спіной асяродкі супраціўлення, трэба быць упэўненым, што тыл бяспечны. Не, Бакароса, бяспрэчна, мае рацыю.

Герцаг іншы раз быццам зусім забывае, што ён сярод ворагаў. З насельніцтвам ён абыходзіцца, на мой погляд, ужо і зусім недапушчальна. Узяць хоць бы такі выпадак. Мы праходзілі праз адно нікчэмнае горнае паселішча, і ён затрымаўся паглядзець на нейкае іхняе свята. Стаяў і ўважліва слухаў, як яны дзьмуць у свае дудкі, быццам гэта і праўда музыка і варта было дзеля яе спыняцца. Не разумею, якую ён мог знайсці ў ёй асалоду. І што яму была за ахвота ўсчынаць гаворку з гэтымі дзікунамі. Асабіста мне гэта не зусім зразумела. Ды і сама гэтая іхняя забава была зусім недарэчная — называлася гэта, здаецца, свята ўраджаю ці нешта падобнае. Адна цяжарная жанчына плюхнула на зямлю крыху віна і аліўкавага алею, і ўсе паселі вакол гэтага месца і пачалі перадаваць па крузе хлеб, віно і самаробны сыр з казінага малака, і ўсе елі і пілі. І герцаг таксама сеў і пачаў есці з імі і хваліць іх алівы і гэты страшны на выгляд, пляскаты сыр, а калі падышла яго чарга, паднёс да рота стары, брудны збан з віном і піў з яго, як усе. Глядзець моцашна. Я яго проста не пазнаваў. Ніколі б не падумаў, што ён здатны на такое. Ён заўсёды мяне здзіўляе, не тым, дык іншым.

Калі ён спытаўся, навошта жанчына выліла на зямлю віно і алей, які ў гэтым сэнс, яны збянтэжыліся і замоўклі, быццам гэта немаведама які сакрэт, і на іх вясковых фізіяноміях паявілася хітраватая ўхмылка. Нарэшце ўдалося высветліць, што гэта дзеля таго, каб зямля зацяжарала і разрадзілася на будучы год вінаградом і алівамі. Зусім ужо смешна. Быццам зямля магла ведаць, што яны вылілі на яе віно і алей

і чаго яны ад яе пры гэтым хацелі. «Так у нас заўсёды рабілася такою парою», — казалі яны. А адзін стары з доўгай паклычанай барадою, добра-такі, відаць, сербануўшы віна, падышоў да герцага і, нахіліўшыся, сказаў даверліва, гледзячы яму ў вочы: «Так бацькі нашы рабілі, і не след нам адступацца ад звычайу бацькоў».

Пасля ўсе яны пачалі скакаць свае няўключныя вясковыя скокі — і маладыя, і старыя, нават той самы стары, што стаяў ужо адной нагой у магіле. А музыкі ігралі на сваіх самаробных пастуховых дудках, з якіх усяго і можна было выціснуць два-тры гукі, так што выходзіла ўсё адно і тое, адно і тое. Не разумею, што за ахвота была герцагу слухаць гэтую самую прымітыўную на свеце музыку. Аднак што ён, што дон Рыкарда — гэты таксама быў з намі, вечна ён тут як тут — так і застылі на месцы, зусім забыўшыся, што ідзе вайна і наўкол ворагі. А калі гэтыя дзікуны пачалі спяваць свае цягучыя, як выццё, песні, яны ўжо і зусім не маглі адарвацца. Так і праседзелі да самага змяркання. Пакуль нарэшце не датумкалі, што заставацца напроці начы ў гарах усё ж небяспечна.

«Які цудоўны вечар», — бясконца гаварылі яны адзін аднаму па дарозе назад да лагера. А дон Рыкарда, якому нічога не абыходзіць разahaцца і расчуліцца, пачаў напышліва гаварыць аб прыгажосці ландшафту, хоць нічога асабліва прыгожага ў ім не было, і раз-пораз спыняўся і прыслухоўваўся да дудак і песень, што яшчэ доўга дапльвалі да нас з гэтага закінутага высока ў гарах, бруднага, паршывага пасёлка.

І ў той самы вечар ён прывалокся ў шацёр да герцага, прывёўшы з сабой дзвюх прадажных жанчын, якія невядома як умудрыліся прабрацца да нас з горада праз самае пекла — напэўна, спадзяваліся пажывіцца, таму што ў нас з гэтым таварам справы неваж-

нецкія. І акрамя таго, жанчыне заўсёды цікавей пераспаць з ворагам, як яны самі казалі. У першы момант герцаг, мяркуючы па яго выглядзе, быў непрыемна здзіўлены, і я не сумняваўся, што ён зараз разгневаецца і прагоніць прэч гэтых распусніц, а дона Рыкарда прыкладна пакарае за нечуванае нахабства, але, на маё здзіўленне, ён раптам зарагатаў, пасадзіў адну з іх сабе на калені і загадаў мне падаць самага нашага высакароднага віна. Я такога ў тую ноч нагледзеўся, што дагэтуль не магу апамятацца. Я дорага заплаціў бы, каб не быць пры іх начной оргіі: цяпер вось ніяк не пазбаўлюся ад мутарных успамінаў.

І як яны толькі ўмудрыліся прабрацца! Проста незразумела. Зрэшты, жанчыны, асабліва жанчыны такога гатунку, усё адно што пацукі, ім няма перашкод, яны дзе захочуць ход прагрызуць. Я збіраўся якраз пайсці спаць у сваю палатку, але давялося застацца прыслугоўваць ім — і не толькі майму гаспадару і дону Рыкарда, але і гэтым размаляваным распусніцам, ад якіх за сто крокаў патыхала венецыянскімі прыціраннямі і разгарачанай, потнай жаночай плошчу. Няма слоў, каб выказаць агіду, што перапаўняла мяне.

Дон Рыкарда бясконца расхвальваў іхнюю прыгажосць, асабліва адной з іх, ён захапляўся яе вачамі, яе валасамі, яе нагамі, на якія па чарзе паказваў герцагу (хоць бы спыніла гэтага бессаромніка!), а потым павярнуўся да другой і пачаў расхвальваць яе ў такіх жа ліслівых выразях, каб ёй не было крыўдна. Усе жанчыны цудоўныя! — усклікаў ён. У іх — уся слодыч жыцця! Але самая найчароўная — куртызанка, якая ўсё жыццё прысвячае каханню і ні на імгненне яму не здраджвае! Ён паводзіў сябе страшэнна брыдка і пошла, і хоць я заўсёды лічыў яго самым пошлым і дурным з мужчын, але ўсё ж не думаў, што ён можа быць такім смяхотным і тупым.

Яны шмат пілі, і паступова віно разбірала іх, і дон Рыкарда, зразумела, зусім расчуліўся, стаў гаварыць пра каханне і скончыў тым, што загаварыў вершамі, і вершы тыя былі страшэнна сумныя, усё больш любоўныя санеты пра нейкую Лауру, — гэтыя дурніцы нават слязу пусцілі. Ён паклаў галаву на калені да адной, герцаг — да другой, і распусніцы пяшчотна гладзілі іх па валасах і шчасліва ўздыхалі, слухаючы гэтую дурную балбатню. У дона Рыкарда была прыгажэйшая, і я не мог не заўважыць, якім дзіўным, пільным позіркам глядзеў на яго герцаг, калі дурныя бабы пачыналі войкаць і ахаць, захапляючыся тым, што ён сказаў ці зрабіў. Жанчыны ж заўсёды аддаюць перавагу мужчынам прымітыўным і нязначным, таму што ў іх з імі больш агульнага.

Але раптам дон Рыкарда ўсхапіўся і заявіў, што хопіць — досыць слязлівых любоўных усхліпаў, будзем піць і весяліцца! І тут пачалася самая сапраўдная оргія: п'янства, жарцікі, анекдоты, настолькі непрыстойныя, што я нават пераказаць іх не магу. У самы разгар выпіўкі герцаг раптам усклікнуў, падняўшы свой бакал і выпіўшы за здароўе дона Рыкарда: «Заўтра ты будзеш маім сцяганосцам у баі!» Дон Рыкарда прыйшоў у захапленне ад такой нечаканай літасці, вочы яго заблішчалі. «Спадзяюся, бойка будзе гарачая!» — крыкнуў ён, выхваляючыся перад жанчынамі, каб яны па вартасці ацанілі яго храбрасць. «Загэда ведаць няможна, але, магчыма, што і так», — сказаў герцаг. І тут дон Рыкарда схопіў яго руку і пацалаваў яе пачціва і ўдзячна, нібы рыцар свайму сюзерэну. «Дарагі мой герцаг, запомні, што ты абяцаў у гэты час п'янай весялосці!» — «Будзь спакойны. Я не забуду».

Распусніцам, як відаць, сцэна вельмі падабалася, і яны проста елі абодвух іх вачамі. Асабліва, вядома, таго, каму належала несці ў баі сцяг.

Пасля сканчэння гэтай інтэрмедыйі дзікая оргія працягвалася, яны паводзілі сябе ўсё больш непрыстойна і бессаромна, і мне, міжвольнаму сведку, няёмка і брыдка было на іх глядзець. Яны абдымаліся і цалаваліся, расчырванелыя, гніюсна разгарачаныя сваёй пошасцю, адкрытай і нястрымнай. Брыдота неапісальная! Хоць жанчыны для выгляду і супраціўляліся, мужчыны сцягнулі з іх да пояса апратку, ага-ліўшы грудзі, і ў той, прыгажэйшай, саскі аказаліся ружовыя, і каля аднаго была радзімка, не надта вялікая, але ўсё ж прыкметная. Калі я наліваў ёй віно, мяне зблажыла ад паху яе цела. Ад яе пахла гэтак жа, як пахне раніцай ад герцагіні, калі яна яшчэ ў пасцелі, але толькі да той я ніколі так блізка не падыходзіў. Калі дон Рыкарда ўзяў яе за грудзі, ува мне паднялася такая агіда і такая нянавісьць да гэтага распусніка, што я гатовы быў задушыць яго сваімі рукамі ці праткнуць тут жа на месцы кінжалам, каб з яго выцекла ўся яго юрлівая кроў, каб ён ніколі больш не змог дакрануцца да жанчыны. Калоцячыся ад агіды, што перапаўняла мяне, я стаяў збоку і думаў: што за гніюныя ўсё ж стварэнні гэтыя людзі! Каб ім усім згарэць у пякельным полімі!

Дону Рыкарда, які хочаш не хочаш займаўся той, што прыгажэйшая, таму што яна сама да яго ліпла, прыйшла ўрэшце ў галаву чарговая дурная забава — разыграць красуню ў косці: хто, маўляў, выйграе, таму яна і дастанецца. Думка вельмі ўсім спадабалася, і самому герцагу, і абедзвюм жанчынам, а тая, пра якую ішла гаворка, адкінуўшыся, амаль голая, назад, прарэзліва зарагатала ў захапленні ад маючага адбыцця паядынку. Мне моташна было глядзець на яе, я не мог зразумець, што яны знаходзяць у ёй прыгожага і спакушалнага, як можна дамагацца такога агіднага прыза. Яна была светлавалосая і беласкурая, з вялікімі блакітнымі вачамі і страшэнна валасатымі падпа-

хамі — па-мойму, проста паскудная. Я ніколі не мог зразумець, навошта ў людзей валасы пад пахамі, кожны раз, як я гэта бачу, мне робіцца страшэнна брыдка, асабліва калі падпахі потныя. У нас, у карлікаў, усё інакш, і таму нам гэта агідна. Калі б у мяне дзе-небудзь былі валасы, акрамя як на галаве, дзе яны чалавеку сапраўды патрэбныя, я проста не ведаў бы, куды схавацца ад сораму.

Мне загадалі прынесці косці, герцаг кінуў першы, выпалі шасцёрка і адзінка. Дамовіліся, што красуня дастанецца таму, хто першы набярэ пяцьдзесят. Яны па чарзе кідалі, а абедзве жанчыны сачылі не адрываючыся, страшэнна зацікаўленыя, адпускалі непрыстойныя заўвагі, папісквалі і рагаталі. Выйграў герцаг, і ўсе паўскоквалі са сваіх месцаў, рагаталі і крычалі, перабіваючы адно аднаго.

І тут абодва яны накінуліся на жанчын, кожны на сваю, сарвалі з іх адзенне і пачалі вычвараць з імі такія ўжо неймаверныя гнюснасці, што я, не памятаючы сябе, выскачыў з шатра, і мяне тут жа пачало ванітаваць. Я ўвесь пакрыўся халодным потам, а скура зрабілася, як у аскубенага гусака. Калоцячыся ад дрыжыкаў, я запоўз у палатку для прыслугі і ўлёгся на сваю салому між кухарам і невыносным грубіянам конюхам, ад якога вечна пахне коньмі і які штораз, падымаючыся раніцай іх чысціць, штурхае мяне нагой, ужо і не ведаю, чаму і за што. Яму, ён кажа, проста падабаецца даваць мне выспятка.

Каханне між людзьмі — нешта для мяне недаступнае. Мне яно вельмі агіднае. Усё, сведкам чаго я быў у тую ноч, выклікала ўва мне толькі адну брыдоту.

Магчыма, справа ў тым, што я істота іншай пароды, больш тонкая, чуллівейшая, далікатнейшая, і таму востра рэагую на многае з таго, што іх зусім не кранае. Не ведаю. Я ні разу не зведаў таго, што яны завуць каханнем, ды і жадання не маю. Ні знаку. Аднойчы

мене прапанавалі карліцу, прыгожую жанчыну з маленькімі праніклівымі, як у мяне, вочкамі на маршчыністым твары і пергаментнай скурай — аблічча, сапраўды вартае чалавека. Але яна не абудзіла ўва мне аніякіх пачуццяў, хоць я і бачыў, што ў прыгажосці яе няма нічога, што выклікала б непрыязнасць, як гэта бывае ў людзей, яе прыгажосць была зусім іншая. Можна, прычына ў тым, што прапанавала мне яе герцагіня, задумаўшы звесці нас, бо спадзявалася, што мы народзім ёй маленькага карлічка, якога ёй тады вельмі хацелася. Гэта было яшчэ да таго, як у яе нарадзілася Анджэліка, і яна марыла завесці сабе ляльку. Забаўна было б мець дзіцятка-карліка, гаварыла яна. Аднак я зусім не збіраўся рабіць ёй такую паслугу і прыніжаць свой род, згадзіўшыся на непрыстойную прапанову.

Дарэчы, яна памылялася, калі думала, што мы зможам падараваць ёй дзіцятка. Мы, карлікі, дзяцей не раджаем, мы бясплодныя па самой сваёй прыродзе. Мы не спрыяем прадаўжэнню жыцця, ды і не жадаем таго. І нам няма патрэбы нараджаць на свет патомства, бо род чалавечы сам нараджае на свет карлікаў. Нам можна не турбавацца. Хай гэтыя высакамерныя істоты самі нас нараджаюць, у тых жа пакутах, што і чалавечых дзяцей. Наш старажытны род прадаўжаецца іх жа ўласнымі намаганнямі — так, і толькі так, павінны мы паяўляцца на свет. У нашым бясплодзі вялікі сэнс. Мы — таго ж паходжання, але разам з тым зусім іншага. Мы госці ў гэтым свеце. Старажытныя, маршчыністыя госці, госці на тысячагоддзі, госці навечна.

Аднак я занадта адхіліўся ўбок ад свайго апавядання. Дык вось, працягваю.

Уранку дон Рыкарда сапраўды нёс герцагскі сцяг. Чаго я толькі ні наслухаўся пра тое, як і чаму ўсё гэта адбылося! У мяне, аднак, ёсць на гэты конт свая дум-

ка, я здагадваюся аб сапраўднай прычыне ўсяго гэтага. Расказвалі, быццам герцаг, аддаўшы досыць дзіўны загад, падвергнуў жыццё дона Рыкарда непатрэбнай небяспецы, той быццам толькі цудам не загінуў, таму што апынуўся ў вельмі небяспечным становішчы, вымушаны са сваім маленькім атрадам конніцы першым атакаваць непрыяцеля. Казалі ў дадатак, што змагаўся ён з нечуванай храбрасцю, — вось ужо ў што нізавошта не паверу. Калі ў яго засталася толькі вартая жалю жменька коннікаў, яны быццам усе як адзін згуртаваліся вакол сцяга і адбіваліся з незвычайнай храбрасцю, хоць у параўнанні з непрыяцелем іх было кропля ў моры. І калі, здавалася, усё ўжо было страчана, у гушчу сутычкі нібы ўварваўся герцаг — ці то ён проста не мог стрымацца, каб не прыняць удзелу ў такой рызыкаўнай гульні, ці то па якой іншай прычыне, бог яго ведае. У суправаджэнні невяліччай групкі коннікаў ён урэзаўся ў шэрагі непрыяцеля і пачаў сячы налева і направа, прарываючыся да дона Рыкарда на падмогу. Але тут яго конь, атрымаўшы здідаю ўдар у грудзі, грывнуўся вобзем. Герцаг вылецеў з сядла і апынуўся на зямлі ў акружэнні ворагаў. Гэта нібы перапоўніла дона Рыкарда такой ярасцю і такой адвагай, што ён са сваімі людзьмі прабіўся праз варожае акружэнне і пры падтрымцы ацалелай жменькі герцагскіх коннікаў здолеў нейкім цудам не падпусціць да яго ворагаў, пакуль не падаспела вырчка. Дон Рыкарда быццам сцякаў крывёю ад мноства ран. Намякалі, што ён, пэўна, зразумеў, што герцаг жадаў яму смерці, і ўсё ж здзейсніў такі ўчынак і ўратаваў жыццё свайму валадару.

Я ў гэтую версію не веру. Яна здаецца мне занадта непраўдападобнай. І перадаю яе толькі таму, што менавіта так, я чуў, расказвалі пра драматычныя падзеі той раніцы. Калі я сам гляджу на гэта інакш, дык тлумачыцца гэта перш за ўсё тым, што мне занадта

добра вядомы характар дона Рыкарда. Я ведаю яго, як ніхто іншы. Не такі ён чалавек.

Версія гэтая, мне здаецца, занадта афарбаваная ўяўленнямі, што склаліся ва ўсіх пра дона Рыкарда, ды і яго ўласнымі аб сабе ўяўленнямі. Стварылася прыгожая легенда, і ніхто ўжо не думае аб тым, ці адпавядае яна праўдзе. Лічыцца, што ён — сама храбрасць, і ўсё, што б ён ні зрабіў, высакародна, цудоўна і прыгожа. А прычынай таго толькі яго здзіўляючая здольнасць лезці ўсім на вочы, усяляк прыцягваць да сябе ўвагу. Яго паводзіны на вайне вылучаюцца тым жа смяхотным самалюбствам, як і ўсе яго паводзіны наогул, кожны яго ўчынак. А гэта яго безразважнасць, якая ўсіх так цешыць і расчульвае, тлумачыцца проста яго дурноццем. Неразумную безразважнасць прымаюць за мужнасць.

Калі ён і на самай справе такі бязмежна храбры, калі ён увесь час, як ён гаворыць, рызыкуе сваім жыццём — чаму, каб хто спытаў, ён ніяк не загіне! Пытанне напрошваецца само па сабе. Шкадаваць яго ніхто б не стаў, ужо я дык пэўна.

Гэтым разам ён быў нібыта ўвесь зранены. Праўда гэта ці не, мне невядома, але я дазволю сабе ўсумніцца. Не так ужо, напэўна, усё страшна. Рань, мусіць, проста драпіны. Ва ўсякім разе, з таго часу я пазбаўлены ад неабходнасці яго бачыць.

Затое я ахвотна веру, што ён меў нахабства змагацца ў плюмажы колераў герцагіні, які яна, так гавораць, яму падаравала перад тым, як мы выступілі ў паход, і, значыцца, той раніцай перыны матляліся ў яго на шлеме, і ён, выходзіць, адкрыта, перад усім светам змагаўся ў гонар дамы свайго сэрца. Адстойваючы так можна герцагскі сцяг, ён змагаўся, значыцца, у гонар сваёй каханай. І, ратуючы герцагу жыццё, ён таксама, значыцца, змагаўся ў яе гонар. А ён жа толькі што абдымаў іншую жанчыну. Магчыма, і ў

бой пайшоў проста з яе пасцелі, аздобіўшы сябе плюмажам, падораным дамай сэрца, — прадметам вялікага і палымянага каханья. Сапраўднае яго каханне распусцілася пышной кветкай над адкрытым рыцарскім забралам, між тым як вераломная плоць яшчэ збегала цяпло злачыннай страці. Сапраўды, каханне між людзьмі — загадка. Не дзіўна таму, што мне яно недаступнае.

Загадкавыя і адносіны гэтых двух мужчын, звязаных з адной і той жа жанчынай. Ці не стварае гэта своеасаблівай таемнай сувязі між імі? Часам пачынае здавацца, што так яно і ёсць. Ці праўда, што, як сцвярджаюць, дон Рыкарда выратаваў герцагу жыццё? Не думаю. А зрэшты, магчыма — але ў такім разе з аднаго толькі самалюбства, каб на свой, на рыцарскі манер адплаціць герцагу за тое, што той жадаў яму смерці, паказаць усім, які ён высакародны. Гэта цалкам у яго духу. І ці праўда, як хочучь пераканаць, герцаг кінуўся тады ратаваць дону Рыкарду жыццё, выручаючы яго са смерцельнай небяспекі — хоць толькі што жадаў ягонай смерці? Не ведаю. Мне гэта ўсё ж незразумела. Не можа ж чалавек адначасова і любіць, і ненавідзець?

Я ўспамінаю яго дзіўны, пільны позірк той ноччу — ён абяцаў смерць. Але я памятаю таксама, якія летуценныя, вільготныя былі ў яго вочы, калі ён слухаў, як дон Рыкарда чытаў вершы пра каханне, вялікае, неабдымнае каханне, што ахоплівае нас сваім полымем і паглынае, спапяляе ўсю нашу істоту. Можа, каханне — гэта проста прыгожыя вершы, без ніякага пэўнага сэнсу, а проста прыемныя на слых, калі чытаць гучна і пранікнёна? Не ведаю. Не выключана, аднак, што і так. Людзі — своеасаблівыя фальшываманетчыкі.

Здзіўляе мяне і тая начная сцэна з распусніцай. Я заўсёды думаў, што ўжо герцаг да такога апусціцца

не можа. Зрэшты, што мне да гэтага. Апроч таго, я прывык, што ён пастаянна аказваецца зусім іншым, чым я сабе ўяўляў. На другі дзень я асцярожна расказаў пра гэта аднаму са слуг і выказаў сваё здзіўленне. Ён жа зусім не быў здзіўлены. У герцага, сказаў ён мне, заўсёды былі палюбоўніцы з прыдворных дам ці з гараджанак, а часам і славуцыя куртызанкі, цяпер у яго ў палюбоўніцах даміджэла¹ герцагіні Ф'ямета. Ён мяняе іх як пальчаткі, сказаў ён са смехам, здзіўляючыся з маёй недасведчанасці.

Дзіўна, што такое магло прайсці міма майго на рэдкасць праніклівага вока. Вось як асляпіла мяне безагаворачнае пакланенне перад маім валадаром.

Мяне не хвалюе, што ён здраджвае герцагіні. Я яе ненавіджу і вельмі нават рады, што яе падманваюць. Апроч таго, яна ж кахае дона Рыкарда. Не герцагу, а яму піша яна твая палкія любоўныя словы, якія я вымушаны хаваць у сябе на грудзях. Я ад душы спадзяюся, што яго ўсё ж урэшце заб'юць.

Дождж, дзякаваць богу, перастаў. Калі мы выйшлі сёння з палатак, сонца зырка ззяла, лініі гор былі чыстыя і выразныя, хоць усё навакол было, зразумела, насычана вільгаццю, паўсюль стаялі лужыны, цурчалі ручаі. Раніца была надзвычай бадзёрая. Неба ачысцілася, вачам адкрываўся разбойніцкі горад Мантанца, што ўзвышаўся на сваім пагорку; мы паспелі ўжо забыць, як ён выглядае, а цяпер добра быў відаць кожны дом за крапасной сцяной, кожная байніца старажытных крапасных вежаў — усё, ажно да пазалочаных крыжоў на цэрквах і званіцах, пасля дажджу бачылася неяк асабліва ярка. Недалёка дзень, калі пракляты горад будзе ўзяты і знікне нарэшце з твару зямлі.

¹ Damigella — прыдворная дама (італ.).

Усе рады выйсці і размяцца на свежым паветры, добрае надвор'е падбадзёрвае і падымае баявы дух. Нуду, абьякавасць бы ветрам здзьмула. Усе так і рвуцца ў бой. Я вельмі памыляўся, думаючы, што дождж дзейнічае згубна на баявы дух арміі. Ён, відаць, толькі прытупляе яго да пары да часу.

У нас у лагеры жыццё віруе. Салдаты, гамонячы і сварачыся, чысцяць зброю, слугі начышчаюць да бляску рыцарскія даспехі, коней гоняць купацца да імклівых патокаў, якіх мноства журчыць цяпер па схілах між алівамі, усе і ўсё рыхтуецца да блізкай бітвы. Лагер набыў свой ранейшы выгляд, а вайна — сваю ранейшую маляўнічасць і святочнасць, што, бяспрэчна, ёй больш да твару. Яркія салдацкія мундзіры, рыцарскія даспехі, багатая сярэбраная конская зброя — усё блішчыць і ззяе на сонцы.

Я доўга стаяў, разглядаючы горад, — канчатковую мэту нашага паходу. На выгляд ён добра ўмацаваны, яго сцены і крапасныя збудаванні могуць падацца проста такі непрыступнымі. Але мы яго возьмем, і нам нямала ў тым паможа месір Бернарда. Я бачыў яго новыя тараны і кідальныя машыны, хітрамудрыя асадныя прылады і страшныя, аграмадныя бамбарды. Ніякая ў свеце крэпасць не можа супраць іх устаяць. Мы праб'ёмся праз любыя перашкоды, будзем крышыць і ламаць, а то і проста ўзарвём кавалак сцяны, зрабіўшы хітры падземны падкоп, пра які ён гаварыў у той вечар, будзем змагацца ўсімі мажлівымі сродкамі, пусцім у справу ўсё, што вынайшаў для нас яго геній, і ўварвёмся ў горад, уварвёмся на яго вуліцы, сеючы вакол смерць і спусташэнне. Горад будзе спалены, разрабаваны, сцёрты з твару зямлі. Ад яго не застанецца каменя на камені. І яго жыхары, гэтыя разбойнікі і бандыты, атрымаюць нарэшце па заслугах, будуць вынішчаны ці забраны ў палон, і толькі куродымныя руіны будуць нагадваць аб мінулай магутнасці

дома Мантанца. Я перакананы, што герцаг цвёрдай
рукой расправіцца са сваім кроўным ворагам. А ўжо
што да наёмнікаў Бакаросы — страшна нават уявіць,
як яны будуць лютаваць. Гэта будзе наша апошняя і
канчатковая перамога.

Але спачатку нам трэба будзе змесці з дарогі войска, якое паўстала між намі і горадам. Няцяжка заўважыць, што яго стала намнога больш — як я і прадказваў. Сёй-той кажа, што гэта магутнае войска, амаль такое ж велізарнае, як і наша, разам з атрадам Бакаросы. Гэта ўжо занадта. Яно сапраўды займае цяпер куды большую плошчу, чым раней, але называць яго магутным — значыць, па-мойму, пераацэньваць сілы непрыяцеля. Калі герцаг убачыў яго першы раз, ён спачатку быццам бы спяхмурнеў, але тут жа зноў павесялеў, натхніўшыся, як відаць, сузіраннем варожых сіл, радуючыся думцы аб будучай бітве, магчымасці ўступіць нарэшце такі ў захапляючы паядынак. Вось што значыць сапраўдны воін! Ён ні на хвіліну не сумняваецца ў нашай перамозе, ды і ніхто з нашых военачальнікаў не сумняваецца, наколькі мне вядома.

Весела, напэўна, удзельнічаць у штурме горада. Дагэтуль мне ні разу не даводзілася.

Я сяджу ў сваіх пакоях, ва ўсходняй вежы нашага замка, на звычайным для маіх пісьмовых заняткаў месцы. За гэтай нізенькай, вельмі зручнай для мяне канторкай я працягваю апісанне тых знамянальных і фатальных падзей, удзельнікам якіх з'яўляюся. Якім чынам я зноў апынуўся дома? Усё тлумачыцца вельмі проста.

Мы выйгралі бітву. Ды мы і не сумняваліся, што выйграем, хай нават цаною адчувальных страт. І з таго, і з нашага боку забітых было досыць шмат, але з іхняга боку куды больш. Цяпер ім ужо, вядома, цяжка будзе аказаць нам колькі-небудзь сур'ёзнае супра-

ціўленне. Аднак і для нас гэтая бітва аказалася, паўтараю, крывавай. Асабліва на другі дзень. Але на тое і салдаты, каб выкарыстоўваць іх у справе. І нічога ўжо такога страшнага не адбылося — дарэмна толькі людзі мелюць языкамі.

А дома мы цяпер па той простай прычыне, што герцаг вымушаны быў вярнуцца, каб сабрацца з сіламі для перамоганоснага заканчэння вайны. І акрамя таго, як я чуў, трэба папоўніць неабходныя на гэта грашовыя сродкі. Такая справа, як вайна, паглынае, само па сабе, значныя сумы. Герцаг, паўтараю, вядзе цяпер перагаворы з венецыянскай сін'ёрыяй. У гэтых гандляроў патрэбнага нам тавару хоць адбаўляй, і справа, Кажуць, павінна неўзабаве ўладзіцца. Пасля чаго мы неадкладна выступім у паход.

Кажуць, што Бакароса і яго наёмнікі запрасілі павышэння платы і, акрамя таго, лічаць, што не ўсё яшчэ атрымалі з таго, што ім належала па першапачатковай дамоўленасці. Праз гэта яны, як гавораць, прыносяць нам шмат турбот. Я, прызнацца, не чакаў, што яны могуць надаваць такое значэнне гэтаму боку вайны, ніхто ж не змагаецца так адважна і бясстрашна, як яны. Я думаў, яны любяць вайну дзеля вайны, як я, напрыклад. Зрэшты, нельга, можа, і патрабаваць такой бескарыслівасці. Зусім, напэўна, верагодна, што яны хочуць, каб ім заплацілі. Ну што ж, яны сваё атрымаюць.

Гавораць пра нейкія нібы рознагалосці паміж кандацэрамі і герцагам — ды ці мала пра што гавораць. Калі войска нясе страты і не ўсё ідзе гладка, людзі звычайна хутка паддаюцца нудзе. Усе незадаволены зыходам справы, усе адзін аднаго вінавацяць, скардзяцца на стому, пералічваюць страты свае і страты праціўніка — наогул, адно да аднаго. А наёмнікі Бакаросы хоць і выдатна ваююць, проста як ашалелыя, але вельмі можа быць, што зусім не дзеля ажыццяўлення за-

ваблівых намераў герцага, вельмі можа быць, што ў іх зусім іншае наўме. Але ўсё гэта дробязі. Зусім неістотныя і часовыя.

Зрэшты, мне ўсё гэта досыць нецікава, і ўжо менш за ўсё вульгарныя грашовыя рахункі ў такой справе, як вайна, і таму я не маю намеру гаварыць на гэтую тэму далей.

Што за нуда сядзець дома! Чалавеку, які толькі што проста з поля бою, тутэйшае існаванне страшэнна пустое і манатоннае. Час цягнецца бясконца, і не ведаеш, чым сябе заняць, усякая жыццядзейнасць быццам паралізаваная. Зрэшты, днямі ўсё павінна вырашыцца. Хутка зноў у паход.

На тутэйшых абарыгенаў смешна глядзець, я маю на ўвазе слуг і ўсіх іншых, хто не ўдзельнічаў у вайне. Яны жывуць нібы ў іншым свеце, быццам і не здагадваюцца, што краіна знаходзіцца ў стане вайны. Гледзячы на мае даспехі, яны разяўляюць раты ад здзіўлення, нібы не ведаюць, што так заўсёды апранаюцца на поле бою — а інакш не паспееш азірнуцца, як станеш здабычай ворага, асудзіш сябе на немінучую пагібель. Яны гавораць, што тут, маўляў, небяспекі няма. Але ж вайна ідзе! І я хутка зноў выпраўлюся ў паход. Кожную мінуту можна чакаць загаду герцага аб выступленні, і трэба быць у поўнай баявой гатоўнасці. Вось чаму я і хаджу ў даспехах. Ды хіба ім растлумачыш.

Не пабываўшы самі на вайне, яны, натуральна, зусім не могуць уявіць, што гэта такое. А калі спрабуеш намаляваць ім хоць прыблізную карціну паходнага жыцця з усёй яго небяспекай, яны глядзяць на цябе з ідыёцкім недаверам, разам з тым не маючы сілы прыхаваць тайную зайздрасць. Усім сваім выглядам яны быццам хочучь сказаць, што я, маўляў, тут ні прычым, што сам я нічога такога не зведаў і не прымаў колькі-небудзь дзейснага ўдзелу ў тых бітвах, пра якія рас-

казваю. Няцяжка зразумець, што ў іх гаворыць самая звычайная зайздасць. Не звездаў! Яны не знаюць, што клінок маёй шпагі яшчэ зберагае крывавы след апошняй жорсткай бітвы. Я яго не паказваю, бо не цярплю салдацкага выхваляння, якое расцвітае на вайне і гэтак уласціва, напрыклад, дону Рыкарда. Я толькі мацней сціскаю эфес і паварочваюся да іх спіною.

А справа была так. У ходзе нашай апошняй двухдзённай бітвы перад намі ўзнікла задача авалодаць вышынёй між нашым правым флангам і горадам, што мы і зрабілі. Абышлося гэта нам не танна. Затое адразу ж вельмі палепшыла наша становішча. Герцаг тут жа выправіўся паглядзець, якія менавіта перавагі дае нам авалоданне гэтай вышынёй. І я, вядома, разам з ім. На самай вяршыні стаяў загарадны замак Ладавіка. Месца, трэба сказаць, было выбрана ўдала, і замак, акружаны кіпарысамі і персікавымі дрэвамі, выглядаў досыць эфектна. Некалькі салдат і я разам з імі пайшлі праверыць, ці не схаваўся там вораг, здольны паднесці нам непрыемны сюрпрыз і паквапіцца на жыццё герцага. Замак быў пусты, калі не лічыць жменькі старых слуг, такіх бездапаможных, што іх, відаць, проста кінулі тут пры адступленні, — герцаг адмовіўся чыніць над імі расправу. А я, пакуль сёе ды тое, спусціўся ў падземелле, якое ніхто не дадумаўся агледзець, хоць яно магло быць цудоўным сховішчам. Там я нечакана натрапіў на карліка — Ладавіка трымае пры двары шмат карлікаў, — якога, напэўна, таксама кінулі, не ведаю ўжо чаму. Ён страшэнна перапалохаўся і кінуўся ў паўцёмны бакавы ход. Я крыкнуў: «Стоі!» Але ён не спыніўся на мой крык, з чаго я вывеў, што сумленне ў яго нячыстае. Узброены ён ці не, я не ведаў, і таму пагоня за ім па вузкіх, заблытаных падземных пераходах была вельмі рызыкаўная. Нарэшце ён шмыгануў у памяшканне, што мела выйсце наверх, праз якое ён, вядома, і хацеў уцячы, але не паспеў ён адчы-

ніць дзвярэй, як я яго дагнаў. Ён жаласна піснуў, зразумеўшы, што папаўся. Я пагнаў яго, як пацука, уздоўж сцен, ведаючы, што цяпер яму ўжо не ўцячы. Урэшце я загнаў яго ў кут — цяпер ён быў мой! Я насадзіў яго на шпагу, якая лёгка прайшла праз яго наскрозь. На ім не было лат і нічога, што належыць воіну, апрануты ён быў у пацешны блакітны аксамітавы камзольчык з карункамі і ўсякай іншай мішурой ля каўняра, нібы малое дзіця. Я пакінуў яго ляжаць там, дзе ён упаў, і вярнуўся да дзённага святла і да бітвы.

Я расказаў пра гэта зусім не таму, што лічу свой учынак якімсьці подзвігам. Дробязны эпізод, звычайны на вайне. Я зусім не збіраюся гэтым выхваляцца. Я выканаў свой салдацкі абавязак — толькі і ўсяго. Ніхто пра гэта нават не ведае, ні герцаг і ніводная жывая душа. Ніхто і не здагадваецца, што мая шпага афарбавана крывёю ворага, і я не сціраю крывавага следу — на памяць аб маім удзеле ў паходзе.

Я крыху шкадую, што праткнуў менавіта карліка, лепш было б, каб я сышоўся твар у твар з кім-небудзь з людзей, якіх я так ненавіджу. Да таго ж і сама па сабе барацьба была б цікавейшая. Але я і свой народ ненавіджу, мае сародзічы мне таксама ненавісныя. І ў гэтым паядынку, асабліва ў момант, калі я нанёс смяротны ўдар, мяне ахапіў экстаз, быццам я выконваў нейкі рэлігійны абрад. Падобнае пачуццё я зведаў, калі душыў Іясафата, — нястрымную прагу знішчэння сабе падобных. Чаму, навошта? Не ведаю. Я сам сябе не магу зразумець. Няўжо я асуджаны прагнуць знішчэння і сабе падобных?

У яго быў пісклявы, як ва ўсіх карлікаў, галасок кастрата, і ён мяне страшэнна раззлаваў. У мяне ж у самога голас нізкі і моцны.

Нікчэмны, варты жалю народзік!

Чаму яны не такія, як я!

Сёння раніцай герцагіня спрабавала пачаць са мной гаворку пра каханне. Яна была ў нейкім слязлівым настроі, не ведаю ўжо чаму — наогул дык у яе прычына паплакаць, бяспрэчна, ёсць, ведала б яна, КОЛЬКІ ў яе на гэта падстаў! Пасля яна раптам перамяніла тон — настрой у яе мяняецца імгненна — і загаварыла ўжо жартаўліва. Седзячы перад люстэркам, пакуль камерыстка ўкладвала ёй валасы, яна, блытаючы жарт з сур'ёзным, упарта намагалася ўцягнуць мяне ў гаворку, якая была мне і непрыемная, і недарэчная. Ёй, ці бачыце, не цяпелася, каб я выказаўся на гэтую тэму. Я ўсяляк ухіляўся. Але яна не адставала. Няўжо ў мяне ніколі не было ніякіх амураў? «Не, не было», — пахмура адрэзаў я. Яна здзівілася, ніяк не хацела паверыць. І зноў узялася даймаць мяне. Нарэшце, каб спыніць гэтую гаворку, я сказаў, што калі б каго і пакахаў, дык толькі мужчыну.

Яна павярнулася, зірнула на мяне і бессаромна зарагатала, а ўслед за ёю і камерыстка. «Мужчыну?! — усклікнула яна насмешліва, быццам у гэтым было нешта забаўнае. — Мужчыну? Каго ж менавіта? Ці не Бакаросу?» І абедзве яны зноў пачалі рагатаць. Я пачырванеў, таму што меў на ўвазе якраз яго. І калі яны заўважылі, што я пачырванеў, яны зусім развесяліліся.

Я не разумеў, з чаго тут смяяцца. Я глядзеў на іх ледзяным, пагардлівым позіркам. Смяяцца, па-мойму, пачварна, брыдка. Мне невыказна агідна бачыць, як рот у чалавека раптам разяўляецца, агаляючы чырвоныя дзясны. І што я магу зрабіць, калі Бакароса выклікае ва мне самае шчырае захапленне, пачуццё, не пазбаўленае, магчыма, і страсці. У маіх вачах ён сапраўдны мужчына.

Асабліва ж мяне раззлаваў рогат гэтай бруднай служанкі, прытым куды больш вульгарны, чым смех яе пані. Я магу яшчэ змірыцца, калі герцагіня са мной

жартуе, хоць мне нічога не абыходзіць адбіць у яе ахвоту жартаваць са мной на гэтую тэму, я мог бы так адказаць на яе пытанне пра каханне, што яна б зжахнулася, мог бы расплюшчыць ёй вочы на гэтае іхняе «каханне». Але я магу яшчэ, паўтараю, з гэтым прымірыцца — яна ўсё ж мая пані і герцагскага роду. Але каб кожнае нікчэмнае стварэнне накшталт гэтай дзеўкі асмельвалася з мяне смяяцца! Не ўжо, выбачайце! Яна заўсёды паводзіла сябе са мной зусім недапушчальна, спрабавала фанабэрыцца і дасціпнічаць і дражніла мяне тым, што я не магу адчыніць некаторых дзвярэй у замку. Ёй ужо што да гэтага, каб хто спытаў! Нахабная, неачэсаная дзеравеншчына, якую варта было б проста адлупцаваць.

А Бакароса... Што ж тут дзіўнага, калі я ім захапляюся. Я і сам ваяўнічая натура.

Дні праходзяць у надакучлівым чаканні, і не ведаеш, чым сябе заняць.

Учора мяне паслалі ў Санта-Крочэ з даручэннем да маэстра Бернарда. Ён, як заўсёды, прападае там, зноў працуе над сваёй «Тайнай вячэрай». Я неаднойчы задаваў сабе пытанне, чаму ён не пабыў на вайне і не паглядзеў на свае машыны ў дзеянні — на ўласных сваіх дзяцей? Няўжо яму досыць таго, што ён спарадзіў іх на свет? Я думаў, яму захочацца паглядзець на іх у дзеянні. Вось ужо там ён мог бы колькі хочаш вывучаць трупы, мог бы дамагчыся вялікіх поспехаў у сваёй навуцы.

Ён быў цалкам захоплены сузіраннем свайго ўзвышанага твора — нават не заўважыў, як я зайшоў. Калі ж ён нарэшце падняў на мяне вочы, дык позірк у яго быў зусім невідушчы — дзе ён лунаў? На мае даспехі ён і ўвагі не звярнуў, хоць ніколі раней не бачыў мяне ў іх. Напэўна, ён усё ж іх заўважыў, аднак не вы-

явіў ні здзіўлення, ні асаблівай цікаўнасці. «Што табе ад мяне трэба, малы?» — сказаў ён, глядзячы на мяне зусім дружалюбна. Я перадаў сваё даручэнне, хоць і зазваў, што ён мяне так назваў. І тут жа павярнуўся і пайшоў прэч, затрымлівацца мне не было ніякай патрэбы. Я толькі глянуў мімаходзь на гэты ягоны шэдэўр, і мне падалося, што да заканчэння гэтак жа далёка, як і мінулы раз. Ён ніколі нічога не даводзіць да канца. Над чым ён, уласна, так неверагодна доўга думае?

Ён нічога не спытаў пра вайну, хоць мог бы здагадацца, што я проста адтуль. У мяне склалася ўражанне, што вайна яго ані не цікавіць.

Сіньёрыя адмовілася пазычыць нам грошай! Пасланец іхні заявіў, каб ніякай пазыкі больш не чакалі. Незразумела! Зусім незразумела. Яны лічаць, што вайна вялася кепска. Кепска! Якое нахабства! **КЕПСКА!** Калі мы толькі і рабілі, што перамагалі! Мы праніклі ў самую глыбіню краіны, дайшлі да самага іх разбойніцкага логавы і стаім цяпер ля яго сцен з цвёрдым намерам узяць яго, сабраць плён нашых слаўных перамог. І каб у такую хвіліну ўстаўляць палкі ў колы! Калі горад ужо асуджаны і будзе захоплены, разрабаваны, спалены, сцёрты з твару зямлі! Гэта абуральна! Проста не верыцца, каб нейкія брудныя гандляры перашкодзілі нам атрымаць канчатковую перамогу! І толькі таму, што ніяк не могуць расстацца са сваім нікчэмным металам! Не! Не можа таго быць! Гэта было б верхам бессаромнасці!

Герцаг проста абавязаны знайсці выйсце. І знойдзе, вядома. Хіба могуць нейкія паганяны грошы перашкодзіць перамоганоснаму завяршэнню такой слаўнай і вялікай вайны? Гэтага не можа быць.

У замку праходу няма ад ганцоў, чужаземных па-

слоў, саветнікаў і военачальнікаў. Ганцы так і бегаюць сюды-туды.

Я проста вар'яцею ад хвалявання.

Наёмнікі Бакаросы адмаўляюцца далей ваяваць! Яны патрабуюць, каб ім неадкладна заплацілі ўсё цалкам, колькі было дамоўлена, а надалей каб плацілі ўдвая больш. Пакуль, маўляў, сваё не атрымаюць, яны і пальцам не варухнуць. Герцаг грошай дастаць не можа і спрабуе спакусіць іх абяцаннем, што, калі горад будзе ўзяты, ён аддасць ім яго на рабаванне, а здабыча, маўляў, там чакаецца нечувана багатая. Яны адказваюць, што яшчэ невядома, ці будзе горад узяты, дагэтуль з ім такога не здаралася. І спачатку трэба яшчэ разграміць войска Быка і весці доўгачасовую асаду, а яны не любяць асад, ім гэта нудна. Пакуль тырчыш у асадзе, няма ніякай магчымасці парабаваць. У іх і без таго немалыя страты, яны страцілі людзей больш, чым маглі падумаць. Ім гэта зусім не падабаецца. Ім даспадобы забіваць, але зусім не даспадобы здыхаць самім, так, маўляў, і перадайце, і ўжо, прынамсі, не за такую мізэрную плату. Іхняя манера весці перагаворы зусім не вылучаецца дыпламатычнай вытанчанасцю.

Што цяпер будзе? Да чаго ўсё гэта прывядзе?

Зрэшты, герцаг напэўна знойдзе якое-небудзь рашэнне. Ён як д'ябал выкрутлівы. Ён любіць перашкоды, тут якраз і выяўляецца на ўсю сілу яго геній! І наша ж непераможнае войска як стаяла, так і стаіць ля самых сцен горада Мантанца. Не будзем на гэта забывацца!

Вайна СКОНЧАНА! Войскі адвядуць назад, цераз граніцу, і ўсяму КАНЕЦ. Канец!

Ці не сплю я гэта! Ці не ў сне ўсё гэта адбываецца!

Зараз, напэўна, прачнуся і зразумею, што ўсё гэта толькі сон, страшны, кашмарны сон.

Але не, гэта не сон! Усё гэта адбываецца наава. Кашмарная ява! У адчай хапаешся за галаву, адмаўляючыся што-небудзь разумець.

Сквапнасць, несумленнасць, здрадніцтва — усе людскія заганы, разам узятыя, адолелі наша гераічнае войска, вырваўшы ў яго з рук зброю. Нашы ўвянчаныя славай, непераможныя дасюль воіны, якія грознай сілай стаяць цяпер ля варот непрыяцеля, павінны пакарліва адступіць, падманутыя, прададзеныя, усімі пакінутыя, павінны вярнуцца дадому. **ДАДОМУ!** Калі яны прагнуць перамагчы ці памерці! Якое злачынства, якая трагедыя!

Наша вялікая вайна, самая слаўная ў гісторыі краіны,— і такі канец!

Я быццам паралізаваны. Ніколі ў жыцці не быў я так абураны, не зведваў такога сораму. Уся істота мая пратэстуе жорстка і люта. І ў той жа час я быццам паралізаваны, я адчуваю сваё абсалютнае бяссілле. Якім чынам мог бы я ўмяшацца ў ход падзей і змяніць яго? Прыпыніць гэты змрочны спектакль? Я нічога не магу зрабіць. Нічога.

Гэта канец. Усё скончана. **КАНЕЦ.**

Калі я пра гэта пачуў і калі да мяне дайшоў сэнс пачутага, я непрыкметна ўцёк ад іх усіх, уцёк да сябе наверх, каб застацца аднаму, сам-насам. Я баяўся, што мае пачуцці будуць мацнейшымі за мяне, баяўся, што не здолею з імі саўладаць, як належыць мужчыне. І, ледзве зайшоўшы ў сваю каморку, я нястрымна заплакаў. Я гэтага не хаваю. У мяне не было сілы болей стрымлівацца. У лютай злосці я прыціскаў кулакі да вачэй і плакаў. **ПЛАКАЎ.**

Герцаг не пакідае сваіх пакояў і нікога не прымае. І абедае ён там жа, у поўнай адзіноце. Я прыслугоў-

ваю яму за сталом, і, акрамя мяне ды яшчэ слугі, які прыносіць яду, ніхто яго не бачыць. Вонкава ён зусім спакойны. Але што хаваецца за гэтай бледнай маскай — цяжка сказаць. Твар яго, у акаймоўцы чорнай барады, белы, як крэйда, а вочы глядзяць нерухомым, невідучым позіркам. Наўрад ці заўважае ён маю прысутнасць, і ніводнага слова не сарвецца ніколі з гэтых тонкіх, бяскроўных вуснаў. Бедалага слуга страшэнна яго баіцца. Але ён проста палахлівец.

Калі прыйшло паведамленне аб адмове Венецыі, аб тым, што гэтая праклятая гандлярская рэспубліка ўздумала перашкодзіць яму ваяваць, з ім здарыўся прыступ лютасці. Я ніколі яго такім не бачыў. Ён увесь кіпеў ад злосці, на яго страшна было глядзець. Не помнячы, што робіць, ён выхапіў з ножнаў кінжал і ўсадзіў яго ў стол ледзь не па самыя тронкі. Калі б нікчэмныя гандляры бачылі яго ў тую хвіліну, яны, я ўпэўнены, умомант бы выклалі грошы на стол.

Гавораць, ён больш за ўсё перажывае, што так і не давялося па-сапраўднаму выкарыстаць геніяльныя вынаходніцтвы месіра Бернарда. Якраз цяпер яны б вельмі яму прыдаліся. Ён упэўнены, што з іх дапамогай мы абавязкова ўзялі б горад і што перамога, можна лічыць, была б у нас у руках. Дык чаму ж было не зрабіць гэтага?

Я з задавальненнем назіраў, як ён шалее. Дзікая злосць рабіла яго яшчэ прыгажэйшым. Але потым я падумаў, што, можа, не такі ўжо ён моцны чалавек. Чаму ён так залежыць ад іншых? І нават ад нейкіх паганых грошай? Чаму ён не кінуў на горад наша ўласнае непераможнае войска і не сцёр яго на парашок? Дзеля чаго тады і войска?

Я проста пытаюся. Я не военачальнік і, магчыма, зусім не разбіраюся ў ваеннай справе. Але і мая душа баліць і пакутуе, намагаючыся зразумець лёс, што напаткаў нас.

Я зняў з сябе даспехі. З горкім пачуццём павесіў я іх на сцяне ў пакоях для карлікаў. Так яны там і вісяць, нікчэмныя і бяссільныя, як лялька з аначак на вярвачцы. Зганьбаваныя. Абняслаўленыя.

Хутка ўжо месяц, як у нас мір. Настрой цяжкі — у замку, у горадзе, ва ўсёй краіне. Дзіўна, як распаўсюджваецца ў час больш ці менш працяглага міру ўсеагульная незадаволенасць і нуда, вось і цяпер пачынаецца тое ж самае, атмасфера робіцца ўсё больш удушлівай, набывае тую затхлую прэснасць, якая наганяе на чалавека нуду. Салдаты, што вярнуліся дадому, ходзяць незадаволеныя, усё ім не так, а тыя, што адседжваліся дома, здзекуюцца і пасміхваюцца з іх, праз тое, відаць, што вайна не прынесла жаданых вынікаў. Будзённае жыццё вяла і аднастайна цячэ па даўно пракладзеным рэчышчы, без радасці і без мэт наперадзе. Уся натхнёнасць, уся бадзёрасць, што прынесла з сабой вайна, знікла бяследна.

Замак як вымер. Ніхто амаль не ўваходзіць, не выходзіць праз парадныя дзверы, акрамя нас жа саміх, ды і мы ў большасці выпадкаў карыстаемся іншымі ўваходамі. Дакладваць няма аб кім, частаваць няма каго. Парадныя залы пустуюць, нават прыдворныя сядзяць па сваіх кутках і не высоўваюцца. У замкавых пераходах не сустрэнеш ні душы, а на лесвіцах пачуеш хіба толькі рэха сваіх крокаў. Нават вусцішна робіцца, быццам трапіў у царства зданяў. А ва ўнутраных, далёкіх пакоях усё ходзіць з кута ў кут герцаг ці сядзіць у роздуме за сталом, дзе аголенай ранай зеўрае зробленая ягоным кінжалам дзірка. Змрочна і грозна глядзіць ён у адно месца, штосьці задумваючы, а што — невядома.

Тужлівы, журботны час. Дзень ледзьве пляецца, і ніяк не дачакаешся вечара.

Вольнага часу ў мяне цяпер хоць адбаўляй, я магу

колькі хачу займацца апісаннем свайго жыцця і занатоўваць свае думкі, але жадання ў мяне няма ніякага. Часцей за ўсё я проста сяджу ля акна і гляджу, як пад сцяной замка, выгінаючыся брудна-жоўтай яшчаркай, ляютна цячэ рака, злізваючы са сцяны зялёнку.

Тая ж самая рака, што на зямлі Ладавіка была сведкай нашай бліскачай перамогі!

Не, гэта нечувана! Гэта самае абуральнае з усяго, што адбылося за апошні, жахлівы час! Зямля ўцякае ў мяне з-пад ног — каму і чаму можна пасля гэтага верыць?!

Ці можна гэта ўявіць: герцаг лічыць, што ён і дом Мантанца павінны прымірыцца і заключыць дагавор аб тым, каб ніколі больш не ваяваць адзін супраць аднаго! Што трэба, маўляў, скончыць гэтыя бясконцыя войны, што абодва бакі павінны ўрачыста ўзяць абавязацельства раз і назаўсёды з імі скончыць — ніколі больш не падымаць адзін на аднаго зброю! Бык нібы спачатку не згаджаўся, раззлаваны, відаць, апошнім нападам. Аднак герцаг усё гарачэй настойваў на сваёй прапанове. Навошта, маўляў, нашым народам знішчаць адзін аднаго, дзеля чаго гэтыя бязглуздыя войны? Яны доўжацца, з невялікімі перапынкамі, вось ужо некалькі стагоддзяў, не прыносячы нікому канчатковай перамогі, абодва бакі церпяць ад іх адны толькі страты. Колькі няшчасця яны нам прынеслі! Куды лепш было б жыць у міры і згодзе, каб краіны нашы маглі квітнець і жыць у шчасці, як яно і павінна быць! Паступова Ладавіка пачаў быццам прыслухоўвацца да таго, што гаварыў яму герцаг у сваіх пасланнях, і пагадзіўся, што яго довады больш ці менш разумныя. І цяпер вось адказаў, што згодны на яго прапанову і прымае запрашэнне прыбыць на перагаворы з выпадку «вечнага міру» і падпісання «ўрачыстага дагавора».

Усе, відаць, павар'яцелі! Вечны мір? Ніякіх войнаў? Якое глупства, якое дзяцінства! Няўжо яны думаюць, што ў іхняй уладзе змяніць існуючы светапарадак? Якое самалюбства і якое зазнайства! І якая здрада мінуламу, усім вялікім традыцыям! Ніякіх войнаў? Дык што ж, выходзіць, і кроў ужо ніколі не пральцеца, і гонар і геройства не будуць больш у пашане? І ніколі ўжо больш не прагучаць фанфары, і конніца не кінецца ў атаку з дзідамі наперавес, і ворагі не сыдуцца ў паядынку, гінучы смерцю храбрых на полі бітвы? І не будзе ўжо больш нічога, што змагло б суцішыць бязмежную гардыню роду чалавечага? Не ўзмахне ўжо сваім шырокім мячом ніякі Бакароса, няўмольны і спакойны, нагадваючы ганарліваму племені, хто і што правіць ім? І нізрынуцца самыя асновы жыцця?

Прымірэнне! Ці можна ўявіць сабе нешта больш ганебнае? Прымірэнне з заклітым ворагам! Якое кашчунства, якое агіднае скажэнне законаў прыроды! І якая ганьба, якая знявага нам! Нашым воінам! Нашым мёртвым! Які здзек з нашых паўшых герояў, якія, выходзіць, дарэмна прынеслі сябе ў ахвяру! Мяне проста пераварочвае ад гэтай гнюснасці.

Дык вось, значыцца, пра што думаў ён. А я, дурань, ніяк не мог зразумець. Дык ВОСЬ ЯНО ШТО! І настрой у яго цяпер прыкметна палепшаў, ён зноў размаўляе з людзьмі і зноў бадзёры і задаволены сабою. Ён, пэўна, думае, што прыдумаў нешта незвычайна разумнае, напаў на «вялікую ідэю».

Няма слоў, каб выказаць маю бязмежную пагарду! Маёй веры ў герцага, у майго валадара, нанесены ўдар, ад якога ёй ужо не ачуняць. Ён упаў так нізка, як толькі можа ўпасці правіцель. Вечны мір! Вечнае перамір'е! На векі вечныя ніякіх войнаў! Усё толькі мір ды мір!

Сапраўды нялёгка быць карлікам такога валадара.

У замку праз гэтую самую ідыёцкую падзею ўсё ўверх дном. На кожным кроку спатыкаешся аб ражкі і мётлы, паўсюль кучы ануч, і, калі іх вытрасаюць у вокны, пыл стаіць такі, што горла дзярэ. З гарышчаў нанеслі старадаўніх габеленаў, разаслалі іх усюды і топчуць нагамі бязглуздыя любоўныя сцэны, якія пасля павесяць на сцены, каб аздобіць гэтае ганебнае «свята міру і згоды». Пакоі для гасцей, якія гадамі пуставалі, спешна прыводзяцца ў парадак, і слугі носяцца сюды-туды як ашаленыя, не чуючы пад сабой ног. Усе злосныя, усе замучаныя і праклінаюць у душы недарэчную выдумку герцага. Палац Джэральдзі таксама чысцяць і мыюць, там будзе, відаць, раскватараваны эскорт Ладавіка. Бакароса і яго наёмнікі пакінулі, кажуць, пасля сябе самы што ні ёсць свінушнік. Кладаўкі набіваюцца харчамі — сотні быкоў, цялят, барановых туш, якія, па распараджэнні дварэцкага, пасылае ў замак бедны люд; вязуць цэлыя горы збожжа, у тым ліку на корм коням. Сяляне таксама, вядома, злосныя, па ўсёй краіне незадаволенасць. Думаю, калі б толькі маглі, яны б разбунтаваліся супраць герцага праз гэтае ідыёцкае «свята міру». Адстрэльваюць аленяў у лясах, ловяць і страляюць фазанаў і зайцоў, палююць у гарах на дзікоў. Прыдворныя егеры нясуць на кухню перапёлак, курапатак і чапляў, слугі рэжуць галубоў, выбіраюць на птушніках тлусцейшых каплуноў, адбіраюць паўлінаў на парадны пір. Краўцы шуюць багатыя строі герцагу і герцагіні з дарагіх венецыянскіх тканін — на ГЭТА нябось крэдыт у іх адкрыты, не тое што на вайну! — а таксама ўсім патрыцыям горада, без канца прымерваюць, бегаюць узад-уперад. Перад вокнамі замка і далей па ўсёй вуліцы ставяцца трыумфальныя аркі, пад якімі навінен будзе праехаць Ладавіка са світай. Усюды ладзяцца балдахіны, служанкі выбіваюць дываны і ўсялякія там вышыўкі, якія будуць вывешаны ў вокнах. Музыкі

практыкуюцца з ранку да вечара, так што галава ідзе кругам, а прыдворныя паэты складаюць нейкае чарговае глупства, якое камедыянты будуць разыгрываць у троннай зале. Усе толькі і робяць, што рыхтуюцца да гэтага ідыёцкага свята! Толькі пра тое і гавораць, толькі пра тое і думаюць. Мы як кіпім у катле, і ніводнага спакойнага куточка не знойдзеш — кроку нельга ступіць, каб на каго-небудзь не наткнуцца ці аб што не спатыкнуцца, беганіна і мітусня страшэнныя.

Я проста лопнуць гатовы ад злосці.

Вораг урачыста ўступіў у нашу сталіцу, якая як ніколі прыхарашылася і прыбралася ў яго гонар. З трыццацю трубачамі і флейтыстамі на конях паперадзе, акружаны коннікамі-целаахоўнікамі ў зялёных і чорных апратках з бердышамі ў руках, Ладавіка Мантанца праскакаў разам са сваім малакасосам сынам Джаванні па вуліцах, а за імі — знатныя рыцары і сеньёры і дзве сотні арбалетчыкаў у ар'ергардзе. Ён імчаўся на вараным жарабку пад расшытым серабром цёмна-зялёным аксамітным чапраком, сам у сярэбраных даспехах, і сустрэты быў «народнай радасцю» — народ заўсёды радуецца, калі яму загадаюць, а з якой прычыны, яму ўсё роўна. Цяпер, напрыклад, яны ўяўляюць сябе шчаслівымі таму, што мір будзе навакі. Тры герольды, высланыя герцагам насустрач, абвясцілі аб прыбыцці Ладавіка і аб прычыне яго візіту, і ва ўсіх цэрквах горада ўдарылі ў званы. Цудоўная уверцюра да нашай ганьбы. Дадзены быў таксама нават салют з пастаўленых на замкавым вале бамбард, накіраваных стваламі ў неба — трэба было б, па-мойму, скіраваць іх на працэсію ды зарадзіць як след. Конь пад сынам Мантанцы спалохаўся салюту, а можа, і чаго другога і так кінуўся ўбок, што коннік ледзь не вылецеў з сядла, аднак ён хутка супакоіў каня і памчаўся далей, чырвоны да вухэй. Ён выглядае зусім

дзіцем, яму, пэўна, не болей як семнаццаць. Хоць усё абышлося, вакол тут жа пачалі гаварыць, ці не кепскі ўжо гэта знак. Яны вечна вышукваюць пры «ўрачыстых выпадках» усялякія знакі і прыкметы, а больш у іх і прычыны не было б пусціць у ход сваю пранікліваць.

Ля варот замка Ладавіка спешыўся і быў прывітаным ў напышлівых, узнёслых выразах герцагам. Ён аказаўся прыземістым мацаком з тоўстымі шчокамі спрэс у барвовых пражылках і з кароткай бычынай шыяй. Барада ў яго расце толькі па краях падбародка, ды і то рэдзенькая, і зусім не аздабляе яго і без таго не надта прыгожую фізіяномію. Вострыя шэрыя вочкі прыкідваюцца прыветлівымі, але ім не варта давяраць, усім жа вядома, што ён за хітрун. Ён пакідае ўражанне чалавека запальчывага, і, пры яго паўнакроўі, яго, па-мойму, у любую хвіліну можа хапіць удар.

Дзень прайшоў у цырымоніях, трапезах і перагаворах наконт славутага пагаднення паміж дзвюма нашымі дзяржавамі. Вечарам разыгрывалася страшэнна сумнае прадстаўленне на латыні, і я не зразумеў ні слова, ды і іншыя, па-мойму, таксама. Затое пасля сталі прадстаўляць на звычайнай мове непрыстойную камедыю, якую ўсе зразумелі ўжо куды лепей — і смакавалі грубыя жарцікі і ўсялякія брыдкасці.

Мне яна здалася моташлівай.

На сённяшні дзень усё скончылася, і я сяджу нарэшце ў сваёй каморцы і радуся адзіноце. Што можа быць больш прыемнае! Добра, што столі ў пакоях карлікаў такія нізкія, а то яшчэ і сюды пасялілі б гасцей. Гэта было б невыносна.

Гэты герцагскі сыноч, відаць, тое, што людзі называюць «пісаны красунчык»; значыць, ён не ў бацьку. Калі ён імчаўся побач з бацькам на сваім жарэбчыку пад блакітным аксамітавым чапраком і сам у строях таго ж колеру, усе вакол называлі яго красунчыкам.

Магчыма. Але на мой асабісты густ, у ім занадта мала мужчынскага — гэтыя яго аленевыя вочы, доўгія чорныя валасы і дзявочая скура... Чырванее, як дзеўка, з усялякага глупства... Магчыма, у мяне кепскі густ, але я царпець не магу такіх. Па-мойму, мужчына павінен выглядаць мужчынам. Кажуць, ён падобны на сваю маці, вялікую праведніцу і пісаную красуню Батрычэ, якая, ёсць чуткі, перанеслася ўжо з чыстца ў рай, хоць памерла ўсяго дзесяць гадоў назад.

Пасля абеду я бачыў, як ён прагульваўся з Анджэлікай па ружоўніку. А пазней я бачыў, як яны гулялі ля ракі і кармілі крошкамі лебедзяў. І той і другі раз яны, я заўважыў, увесь час аб чымсьці размаўлялі. Не разумею, аб чым ён можа гаварыць з гэтым дзіцем, зусім дурненькім. І ён, пэўна, нават не заўважае, якая яна непрыгожая, інакш, вядома, не хадзіў бы з ёю. Можа, ён і сам не разумнейшы, такое ж прымітыўнае стварэнне.

Дон Рыкарда, зразумела, тут як тут, удзельнічае ва ўсіх цырымоніях, лезе, як заўсёды, наперад пры кожным зручным выпадку. Раны яго ўжо зажылі. Хоць што я кажу? Якія раны? Па ім нічога і не прыкметна. Хіба што адна рука трохі горш згінаецца. Вось вам і ўсё геройства.

Вось ужо трэці дзень, як вораг у нас у горадзе. Святы ў яго гонар ідуць адно за адным, і няма ні хвіліны спакою. Я занадта стаміўся ўчора да вечара, каб штосьці запісваць, і вось цяпер, ужо раніцай, спяшаюся навярстаць упушчанае. Раскажу кораценька, як прайшоў учарашні дзень і якія ў мяне былі ўражанні.

Абодва герцагі выехалі яшчэ да світання з замка і прысвяцілі некалькі гадзін сакалінаму паляванню на лугах, што на захад ад горада. Ладавіка — вялікі аматар сакалінага палявання, а наш герцаг трымае цудоўных сокалаў, сярод іх некалькі вельмі рэдкіх, па-

дараваных каралём Францыі, і яму, вядома, не цярпелася пахваліцца імі. Вярнуўшыся з палявання, селі за стол, елі і пілі, пілі і елі да бясконцасці, а пасля была музыка, і хочаш не хочаш, а давялося слухаць, хоць, па-мойму, нічога няма на свеце горшага за музыку, пасля гэтага паказвалі нейкае глупства з песнямі і скакамі, а потым выступалі жанглёры, ад якіх усе прыйшлі ў захапленне, і гэта было сапраўды адзінае, на што варта было глядзець. Адразу ж услед за гэтым зноў селі за стол, елі і пілі да позняй ночы, і тут была разыграная страшэнная непрыстойная пантаміма, у якой мужчыны і жанчыны апрануты былі ў такія шчыльныя касцюмы, што выдавалі ледзьве не голымі. Большасць да таго часу былі п'яныя, як свінні. Праграма дня была вычарпаная, і я змог нарэшце пайсці спаць і заснуў як забіты.

Герцаг увесь гэты час вельмі ажыўлены, ласкавы і добры, як ніколі. Здаецца, ён проста не ведае, як дагadzіць сваім гасцям, і так перад імі выдыгае, што моташна робіцца. Я глядзець не магу на яго без агіды. Можна падумаць, яны з Быком неразлучныя сябры. Наш герцаг, прынамсі, з усяе сілы выдае сябе за шчырага сябра. Ладавіка паводзіў сябе спачатку стрымана, нават быццам як насцярожана, але паступова гэта мінулася. Ды і паявіўся ён тут з целаахоўнікамі і не з адной сотняй салдат — навошта, здавалася б, столькі воінаў, калі едзеш заключаць вечны мір? Хоць, вядома, яго проста становішча абавязвае. Герцаг, натуральна, не можа прыехаць у чужы двор без належнай світы. Я і сам цудоўна ведаю, што такі звычай. Але ўсё роўна я проста бачыць іх спакойна не магу, усіх гэтых ворагаў, так і хочацца на іх кінуцца, а няможна і пальцам крануць. Паганая становішча.

Паводзіны майго гаспадара — для мяне загадка; як ён можа так ганебна паводзіць сябе з нашымі заклятымі ворагамі? Я нічога не разумею. Зрэшты, невя-

лікая навіна. Ніколі я не магу яго зразумець. Гэта проста нейкая планіда. Але хопіць пра гэта, хачу толькі яшчэ раз паўтарыць, што ўжо гаварыў: мая пагарда да яго сапраўды не ведае межаў.

Джаванні і Анджэліку я зноў бачыў учора разам, і неаднойчы. Ім, напэўна, сумна. Ужо надвечоркам яны сядзелі, я бачыў, ля ракі, але на гэты раз не кармілі лебедзяў і не размаўлялі, а проста сядзелі моўчкі поруч і глядзелі на ваду. Ім, мусіць, няма пра што больш гаварыць адно з адным.

Што яшчэ варта адзначыць? Бадай, больш нічога. Сёння дагавор аб «вечным міры» будзе падпісаны, і пасля гэтага наладжаны будзе парадны баль, які, разам з усялякімі там забавамі, прадоўжыцца, напэўна, да раніцы. Настрой у мяне жахлівы, і ўсё на свеце мне абрыдла.

Герцаг аказаў мне вялікі давер! Проста галава ідзе кругам! Я не магу сказаць, што менавіта ён мне даручыў. Ні паўслова. Гэта наша з ім тайна. Я не разумеў дагэтуль, якія мы блізкія.

Я бясконца шчаслівы. Вось усё, што я магу сказаць.

Сёння ў шэсць гадзін вечара пачнецца вялікі парадны баль. Гэта галоўнае з усіх свят, і да яго столькі ўсяго прыдуманна цудоўнага, што ўдасца баль, без сумнення, на славу. Я чакаю яго не дачакаюся.

Ён сапраўды вялікі правіцель!

Я раскажу ўсё, як прайшоў апошні дзень, і, галоўнае, пра баль, якім скончыліся ўрачыстасці ў гонар падпісання дагавора паміж нашым герцагскім домам і домам Мантанца, а таксама пра некаторыя звязаныя з ім падзеі.

Значыць, так. Спачатку мы сабраліся ў троннай зале, дзе зачитаны быў дагавор аб непарушным міры

паміж нашымі дзвюма дзяржавамі. Ён быў складзены ў вельмі прыгожых і ўрачыстых выразях, і гаварылася там між іншым аб ліквідацыі пагранічных крапасных збудаванняў, і вольным гандлі паміж нашымі краінамі, і аб тым, што менавіта трэба зрабіць, каб аблегчыць гандаль. Потым пачалася цырымонія падпісання. Або два герцагі, у суправаджэнні самых знатных прыбліжаных, падышлі да стала і напісалі свае імёны на двух раскладзеных там вялікіх лістах паперы. Усё адбывалася вельмі ўрачыста. І тут жа грывнулі фанфары: шэсцьдзсят трубачоў былі расстаўлены ўздоўж сцен за тры крокі адзін ад аднаго і апрануты, праз аднаго, у адзенне колераў нашага герцага і Мантанцы. Потым пад гукі спецыяльна да такога выпадку напісанай урачыстай мелодыі ўся працэсія на чале з гофмайстрам рушыла ў трапезную. Велізарную залу залівала святло пяцідзсяці сярэбраных кандэлябраў і двухсот факелаў, якія трымалі лёкаі ў вышытых золатам ліўрэх, ды, акрамя лёкаяў, яшчэ і падабраныя з вуліцы хлапчукі ў жабрачых лахманах з бруднымі босымі нагамі, ад іх, калі падысці бліжэй, досыць брыдка пахла. Было накрыта пяць сталоў на ўсю даўжыню залы, якія ламаліся ад сталавага посуду з серабра і маёлікі, рознакаляровых гор усялякіх страў і садавіны і вялізных, спечаных з салодкага цеста фігур, што паказвалі, як мне казалі, сцэны з грэчаскай міфалогіі — гэта нейкая язычніцкая рэлігія, з якой я незнаёмы. Пасярод галоўнага стала ўсё было з золата: кандэлябры, вазы для садавіны, талеркі, збаны для віна, кубкі, — і там селі абодва герцагі і члены герцагскіх родаў, а таксама самыя знатныя прыбліжаныя. Герцаг сядзеў проста насупраць Быка, а праваруч ад яго сядзела герцагіня ў пунсвай сукенцы з разразнымі рукавамі з белай камкі, вышытымі каштоўнымі камянямі, і з залатой вышыўкай на пышных грудзях. На галаве ў яе была ўнізаная брыльянтамі сярэбраная сетачка, якая трохі

аздабляла яе брыдкія каштанавыя валасы, і, паколькі яна, несумненна, не адну гадзіну бялілася і румянілася, лепш чым звычайна было відаць, што гэтыя занадта мяккі і поўны твар калісьці, і праўда, быў вельмі прыгожы. Яна ўсміхалася звычайнай сваёй няўлоўнай усмешкай. На герцагу быў шчыльны аксамітавы касцюм, зусім прасты, з прарэзамі ў рукавах, з якіх выбіваўся пышны жоўты шоўк. Ён быў зграбны і падобны на юнака, гнуткі, як клінок. Трымаўся ён трохі замкнёна, але быў, як відаць, у настроі: раз-пораз прыгладжваў, па добра знаёмай мне звычцы, свае кароткія чорныя валасы. І я раптам адчуў, як бязмежна я яму адданы. На Быку была кароткая, шырокая накідка з цудоўнай цёмна-зялёнай тканіны, аздобленая собалем, а пад ёй ярка-чырвоны камзол, аздоблены масіўнымі залатымі ланцужкамі, што звісалі на грудзі. У гэтым уборы ён выглядаў яшчэ таўсцейшым і больш прыземістым, а схаваная ў сабаліны мех барвовая бычыная шыя выдавала яшчэ больш тоўстай і кароткай. Твар у яго так і свяціўся сардэчнасцю і дружалюбствам, але чалавечы твар мала што азначае, чалавека выдае цела.

Дон Рыкарда таксама, зразумела, займаў месца паблізу, і адно з самых ганаровых, хоць яму належала б сядзець дзе-небудзь далей, зусім за другім сталом. Але ён вечна лезе ўперад, а герцаг, вядома, не можа без яго абысціся, а ўжо герцагіня тым больш. Ён адразу ж пачаў балбатаць і надакучаць усім, з самазадаволеным выглядам круцячы ў пальцах сваю чорную кучаравую бародку. Я глядзеў на яго ледзяным поглядам, аб сапраўдным сэнсе якога ніхто нават і не здагадваўся. Зрэшты, пакуль што памаўчу.

Быццам самі па сабе — хоць месцы іх, вядома, былі ў агульным радзе, — сядзелі адно ля аднаго Джаванні і Анджэліка. Паколькі яны амаль аднаго ўзросту, зусім натуральна, што іх і пасадзілі поруч. Да таго ж

абодва яны герцагскага роду — ён прынамсі. Яна дык вельмі верагодна, што і байстручка. Яны былі самыя юныя сярод гасцей і выглядалі хутчэй дзецьмі, чым дарослымі, і таму, паўтараю, былі тут быццам самі па сабе. Здавалася, што яны апынуліся тут проста выпадкова. Нябога Анджэліка першы раз выйшла ў вялікі свет, і яе ўбралі ў белую шаўковую сукенку з доўгімі вузкімі рукавамі з залатой парчы, а на галаве, ледзь прыкрываючы светлыя, амаль бясколерныя валасы, у яе была надзета вышытая жэмчугам і золатам шапачка. Выглядала яна, само сабою, жахліва. А кожнаму, хто прывык яе бачыць не інакш як у звычайным, ледзь не бедным адзенні, яна павінна была здавацца ў гэтым убранстве асабліва пацешнай. Рот у яе, як заўсёды, быў паўадкрыты, і дзіцячыя шчокі палалі ад збянтэжанасці. Яе вялікія круглыя блакітныя вочы ззялі ад захаплення, нібы яна немаведама які чуд убачыла. Зрэшты, і Джаванні, здаецца, бянтэжыўся, апынуўшыся сярод усіх гэтых знатных людзей, і час ад часу кідаў на іх нясмелыя позірккі. Але ён, відаць, усё ж больш прывычны да свету, збянтэжанасць у яго хутчэй у натуре. На ім быў блакітны аксамітавы ўбор з залатой вышыўкай на каўняры, а на тонкім ланцужку вісеў авальны залаты медальён, у якім, гавораць, партрэт яго маці, той самай, што, як усе кажучь, раскашуецца цяпер у раі — адкуль ім пра гэта ведаць, яна, можа, спакойненька мэнчыцца ў чыстцы. Гасцям ён, вядома, здаваўся пісаным красунчыкам, я чуў, яны пра гэта шапталіся, аднак, пачуўшы «аб прыгожай парачцы», я зразумеў, што ўяўленне аб прыгажосці ў сяго-таго з іх досыць дзіўнае. Увогуле, ён не ў маім гусце. Па-мойму, мужчына павінен выглядаць мужчынам. Нават не верыцца, што ён герцагскі сын і з роду Мантанцаў. Як ён будзе кіраваць народамі і сядзець на троне? Зрэшты, наколькі я разумею, да гэтага справа не дойдзе — на троне яму ўсё роўна не сядзець.

Гэтыя дзеці не ўдзельнічалі ў агульнай гаворцы, і любая ўвага іх, відаць, прыгнятала. Яны, папраўдзе, і адно з адным не надта каб гаварылі, але я заўважыў, што яны ўвесь час неяк дзіўна пазіралі адно на аднаго і, страчаючыся позіркамі, крадком усміхаліся. Мне дзіўна было бачыць, як гэта дзеўка ўсміхаецца — штосьці не прыгадваю, каб яна хоць разок усміхнулася з той самай пары, як выйшла з малалецтва. Праўда, усміхалася яна неяк няўпэўнена, быццам спрабуючы ўсміхнуцца. Магчыма, разумела, што ўсмешка ў яе непрыгожая. Зрэшты, чалавечая ўсмешка заўсёды, памойму, непрыгожая.

Чым даўжэй я за імі назіраў, тым больш здзіўляўся: што гэта такое з імі робіцца? Яны ледзьве дакраналіся да яды, а то і проста сядзелі, утаропіўшыся кожны ў сваю талерку. Пры гэтым я заўважыў, што яны трымаліся пад сталом за рукі. Калі хто ў гэты час, пераміргнуўшыся з суседам, пачынаў іх разглядаць, яны страшэнна бянтэжыліся, чырванелі і пачыналі празмерна ажыўлена размаўляць. Урэшце я зразумеў, што між імі зусім асаблівых адносін — каханне. Жажлівае адкрыццё! Я і сам толкам не разумею, чаму мяне гэтак так абурыла. Чаму мне зрабілася так невыказна агідна.

Каханне між людзьмі заўсёды паскуднае. Але каханне між гэтымі дзецьмі, такімі вонкава цнатлівымі, выглядала ўдвая гнюсна. Мяне нават гарачынёй абліло, гэтак я раззлаваўся і абурыўся, што даводзіцца быць сведкам такой брыдоты.

Зрэшты, хопіць пакуль што пра іх. Я занадта ўхіліўся праз гэтых малалетак, пры тым не самых важных асоб на ўрачыстай трапезе. Прадоўжу апісанне.

Пасля таго як госці скончылі з халоднымі стравамі, якіх, як я гаварыў ужо, мелася на стале ў дастатку, у расчыненых дзвярах паявіўся гофмаршал верхам на бела-кабыле пад пурпуровым сядлом і зычным голасам

абвясціў назвы першых дванаццаці гарачых страў, якія тут жа былі ўнесены безліччу слуг і стольнікаў. І два трубачы, што трымалі пад вуздэчку каня, дружна затрубілі. Ад страў, якія дыміліся парай, ішлі пахі мяса, прыпраў і тлушчу, і мяне, пры маёй гідлівасці наогул да пахаў ежы, ледзь не званітавала. Старэйшы стольнік, са звычайным сваім ідыёцкім выглядам, выгнуўшы па-петушынаму шыю, падышоў да герцагскага стала і пачаў разразаць мяса, качак і каплуноў, пры гэтым з пальцаў левай рукі, якой ён прытрымліваў стравы, у яго капаў тлушч, а нажом ён арудаваў нібы славуты фехтавальшчык, што дэманструе сваё смяртэльна небяспечнае ўмельства. Госці накінуліся на ежу, і я адчуў, як мне робіцца блага: ува мне расло тое падобнае на гідлівасць пачуццё, якое заўсёды ахоплівае мяне, калі я бачу, як людзі ядуць, асабліва такія вось пражэрлівыя. Каб запхнуць кавалак як мага большы, яны брыдка разяўлялі раты, і сківіцы ў іх працавалі несупынна, а ў глыбіні варушыўся язык. Сярод тых, што сядзелі за герцагскім сталом, сама брыдка было глядзець на Быка: ён еў, як хамула, каўтаючы кавалак за кавалкам са страшнай пражэрлівасцю. І язык у яго быў агідны, ярка-чырвоны, шырокі, самы што ні ёсць бычыны язык. Герцаг, наадварот, еў без прагавітасці. Ён з'еў за гэты вечар нават менш, чым звычайна, а піць амаль не піў. Адзін раз я прыкмеціў, як ён падняў бакал і задумаўся, гледзячы на зеленаватае шкло, нібы разглядаючы праз яго свет. Астатнія пілі вельмі шмат. Слугі нястомна бегалі сюды-туды, падліваючы ў бакалы і кубкі.

На велізарных маёлікавых блюдах унеслі раззалочаных асятроў, карпаў і шчупакоў, якімі ўсе доўга захапляліся, так адмыслова яны былі прыгатаваны, пасля вялізныя блюда заліўнога, настолькі аздобленыя дзівосным васковым арнамантам, што і не разабраць было, што гэта, уласна кажучы, такое, потым

былі пададзены паштэты ў форме аленевых і дзіковых галоў, засмажаныя цалкам парасяты-сысункі, таксама раззалочаныя, куры ў салодкай пахучай прыправе і розныя іншыя пахучыя стравы, прыгатаваныя з перапёлак, фазанаў і чапляў. І нарэшце апранутыя ў егераў пажы ўнеслі спрэс пазалочанага дзіка-вепра, з разяўленай пашчы якога вырываліся языкі полымя, бо туды было закладзена нейкае гаручае рэчыва, да агіднасці смярдзючае. Тут выскачылі пераапранутыя німфамі дзеўкі — хутчэй голяя, чым апранутыя, — і пачалі пасыпаць падлогу араматычнымі парашкамі, ад чаго зрабілася толькі горай: зусім не стала чым дыхаць. Я проста задыхаўся.

Бык прагавіта накінуўся на смажаную дзічыну, нібы нічога перад тым не еў. Астатнія таксама паклалі сабе па велізарным кавалку цёмна-чырвонага недасмажанага мяса дзіка, якое лічыцца ў іх ласункам. Я з агідаю глядзеў, як яны зноў пачалі варушыць сківіцамі, вымазваючы вусны і бароды тлустым мясным сокам, у мяне было такое адчуванне, быццам я прысутнічаю пры нейкай непрыстойнасці, — наогул дык я пазбягаю есці разам з усімі, задавальняючыся толькі самым неабходным, — і мне ўсё брыдчэй рабілася глядзець на гэтых барвова-чырвоных, азызлых ад ежы і пітва, занадта вялізных, грузных людзей, якія складаліся, здавалася, з адных страўнікаў і жыватоў. І невыносна было глядзець, як старэйшы стольнік успорваў дзіка, выразаючы з сярэдзіны крываваыя кавалкі, пакуль нарэшце не застаўся адзін шкілет са шматкамі мяса на ім.

Дон Рыкарда, які еў левай рукой з дапамогай служгі, спецыяльна прыстаўленага наразаць яму мяса, кідаў сабе ў рот кавалак за кавалкам, запіваючы іх велізарнай колькасцю віна. Твар ягоны ўяўляў сабой суцэльную дурнаватую ўсмешку, і здаровай рукой ён бесперапынна падносіў да рота кубак. На ім быў акса-

мітавы камзол цёмна-чырвонага колеру, які павінен быў, напэўна, азначаць страсць — ён заўсёды апранаўся ў гонар сваёй дамы сэрца. Пагляд яго палымнеў, як ніколі, і ён раптам без дай прычыны ўзмахваў рукой і пачынаў чытаць якія-небудзь бязглуздыя вершыкі, звяртаючыся да любога, хто толькі выказваў жаданне яго слухаць,— акрамя герцагіні. Напышлівыя словы аб каханні да жанчыны і аб любові да гэтага жыцця выліваліся з яго такім жа ручаём, якім улівалася ў яго горла віно. Вочы герцагіні ўспыхвалі, калі ён зрэдку пазіраў на яе, і яна адорвала яго сваёй загадкавай усмешкай, хоць увесь астатні час сядзела з нападсутным выглядам, як звычайна на святах. Акрамя таго, яны зрэдку падоўгу глядзелі адно на аднаго, калі думалі, што ніхто іх не бачыць, і тады ў яе ў вачах паяўляўся вільготны, амаль што хваравіты бляск. Я ж усё бачыў. Я ні на хвіліну не выпускаў іх з-пад увагі, хоць яны і не здагадваліся аб гэтым. Не здагадваліся яны і аб тым, што таілася ў глыбінях маёй душы. Хто можа пра гэта ведаць? Хто можа ведаць, што за невядомае зелле гатую я, карлік, у тайніках маёй душы, куды нікому ніколі не пранікнуць? Хто ведае што-небудзь пра душу карліка, у патаемных сховах якой вырашаецца іх лёс? Ніхто і не здагадваецца, што я сабой уяўляю. Іх шчасце, што не здагадваюцца. Калі б уведалі, яны б зжахнуліся. Калі б уведалі, усмешка згасла б у іх на вуснах і вусны завялі б і высахлі на векі вечныя. І ўсё віно ў свеце не змагло б зноў напоўніць іх сокам і ажывіць.

Паглядзім, ці знойдзецца ў свеце віно, здольнае вярнуць ім свежасць і ўсмешку!

Я глядзеў таксама на даміджэлу герцагіні Ф'ямету, якая сядзела хоць і не за герцагскім сталом, але на добрым, увогуле, месцы, на лепшым, чым мела права па сваім становішчы. Пры двары яна паявілася нядаўна, і да гэтага часу я яе неяк не заўважаў. Цяпер мне

гэта цяжка нават зразумець. Яна ж вельмі, кідка прыгожая, рослая і прамая, юная і ў той жа час дарослая, зусім сталая для гэтага свету. У яе смуглявы, вельмі горды і цвёрды твар з правільнымі рысамі і вугальна-чорныя вочы, у самай глыбіні якіх мігціць адна-адзіная іскрынка. Я заўважыў, як герцаг кідаў на яе час ад часу неспакойныя позіркi, нібы хацеў па гэтым скрытым твары прачытаць яе думкі і ўведаць яе настрой. Яна на яго зусім не глядзела.

Але вось у зале патушылі амаль усе свечкі і невядома адкуль загучала хуткая музыка. У цемру імкліва ўварваліся дванаццаць маўрытанскіх танцоўшчыц з запаленымі факеламі ў зубах і пачалі свой шалёны танец.

Усе глядзелі стаіўшы дыханне. Яны то круціліся віхурай у вогненых арэолах, што акружалі іх чорныя галовы, то перакідваліся факеламі, то шпурлялі іх высока ўгору і лавілі потым бліскучымі ў цемры драпежнымі зубамі. Яны гулялі з полымем, быццам з неба-спечным ворагам, і ўсе зачаравана і спалохана глядзелі на злавесныя скокі гэтых дзіўных істот. Яны круціліся болей каля таго месца, дзе сядзелі абодва герцагі, і, калі яны шпурлялі факелы, іскры віхурай ляталі над сталом. Калі яны рыхтаваліся злавіць зубамі факел, іх чорныя твары крывіліся ў жахлівых грывах, быццам гэта былі злыя духі, што вырваліся з апраметнай, прыхапіўшы адтуль пякельнае полымя. А чаму б і не? Хто сказаў, што не ў геене вогненнай запалілі яны свае факелы? Я стаяў, схаваны цемрай, якая рабіла невідочным мой старажытны твар карліка, і глядзеў на гэтых дзіўных духаў і на іх незвычайны, злавесны танец, запазычаны, здавалася, у самога д'ябла.

І нібы ў пацвярджэнне сваёй д'ябальскай сутнасці і ў напамінак аб царстве мёртвых, што чакае ўсіх жывых, яны перавярнулі пад канец факелы ўніз, хутка

патушылі іх аб падлогу і зніклі, быццам скрозь зямлю праваліліся.

Да таго, як зноў запалілі свечкі, я паспеў угледзець сваімі вачамі карліка, якія бачаць у цемры лепш, чым чалавечыя, што некаторыя з гасцей сутаргава сціскалі ручкі кінжалаў, быццам гатовыя да любых нечаканасцей.

З якой прычыны? Гэта ж былі ўсяго толькі танцоўшчыцы, якіх герцаг наняў у Венецыі забаўляць гасцей.

Як толькі зала зноў была асветлена, у дзвярах зноў паявіўся гофмаршал на сваёй белай кабыле і зычна абвясціў аб «падзеі» вечара, дзівоснай, далікатнай страве, і ў тое ж імгненне з усіх бакоў да сталоў пачалі сцякацца слугі — іх было, напэўна, больш за пяцьдзесят, — яны неслі над галовамі велізарныя, аздобленыя каштоўнымі камянямі срэбныя блюда, на якіх узвышаліся, як на тронах, паўліны, пазалочаныя, з распушчанымі хвастамі, што пераліваліся ўсімі колерамі вясёлкі. Іх паяўленне выклікала сапраўднае ідыёцкае захапленне. І нядаўні страх, і перавернутыя факелы, якія нагадалі аб смерці, — усё знікла, як і не было. Людзі, што дзеці: адну забаву тут жа забываюць дзеля другой. Толькі той гульні, у якую я з імі згуляю, ім не ўдасца забыць.

Павытрэшчваўшыся на нябачаны пачастунак, яны накінуліся на яго з той жа прагавітасцю, з якой накідваліся на любую страву. І ўсё пачалося нанова з ласкі гэтых ганарлівых птушак, якімі я заўсёды пагарджаў і якія нагадваюць мне людзей, — відаць, таму людзі іх так і любяць, лічачы ласункам. Калі з паўлінамі было скончана, на стале зноў паявіліся фазаны, каплуны, перапёлкі, качкі, асятры, карпы і сакавітая, з крывёю, смажаная дзічына — зноў цэлыя горы ежы, якую яны глыталі з такой прагнасцю, што мяне ледзь не вырвала ад агіды. А затым паявіліся горы пячэння, цукерак і рознага іншага салодкага, з вострым пахам мускусу

печыва, якое з'ядалася з такой жа хуткасцю, быццам госці ўвесь вечар прасядзелі галодныя. А пад канец яны накінуліся на адмыслова спечаныя і цудоўныя, як яны самі гаварылі, фігуры багоў з грэчаскай міфалогіі, рэзалі іх на кавалкі і запіхвалі ў рот да таго часу, пакуль не засталіся адны крошкі. Сталы выглядалі быццам пасля набегу варвараў. Я глядзеў на гэтае спусташэнне і на гэтых разгарачаных, потных людзей з найвялікшай агідай.

Тут выступіў уперад гофмайстар і папрасіў цішыні. Ён аб'явіў, што цяпер будзе паказана выдатнейшая сцэна-алегорыя, напісаная па найвышэйшым загадзе герцага яго прыдворнымі паэтамі на забаву і асалоду высокашаноўным гасцям. Худыя, змарнелыя паэты, якія сядзелі ў самым далёкім кутку за бедным сталом, навастрылі вушы — гэтыя прымітыўныя, самазадаволеныя стварэнні з нецярпеннем чакалі выканання свайго хітрамудрага твора, які з прычыны глыбакадумнага і іншасказальнага зместу павінен быў стаць аздобаю свята.

На збудаваных ля сцяны падмостках паявіўся, ззяючы даспехамі, бог вайны Марс і заявіў, што ён парашыў звесці двух маладых дужых воінаў, Цаляфона і Калікста, у бойцы, якая праславіцца на ўвесь свет і ўвекавечыць іх імёны, а галоўнае — пераканае людзей у ЯГО, бога вайны, усемагутнасці і велічы: хай усе бачаць, як два высакародныя мужы, пакорлівыя ягонай волі, уступілі ў гераічную схватку, праліўшы ў яго гонар сваю кроў. Пакуль адвага і рыцарства будучы жыць на зямлі, гэтыя неацэнныя дабрачыннасці стануць службыць ЯМУ і нікому іншаму, сказаў ён і з гэтымі словамі знік.

Тут на падмосткі выйшлі абодва воіны, ледзьве ўгледаўшы адзін аднаго, рынуліся ў бойку і паказалі ў гэтай досыць працяглай сцэне такое майстэрства валодання мячом, што тыя з гасцей, што ведалі ў гэтым

толк і маглі па вартасці ацаніць паядынак, прыйшлі ў захапленне. Я таксама павінен прызнаць, што змагаліся яны слаўна і што я атрымаў вялікую асалоду ад гэтай сцэны. Яны рабілі выгляд, быццам наносяць адзін аднаму страшныя раны, пакуль нарэшце, абяссіленыя ад страты крыві і калецтваў, не грывнуліся абодва, мёртвыя, долу.

Тут зноў выступіў уперад бог вайны і стаў гаварыць, надзвычай прыгожа, пра іх слаўную бітву, якая ўгатавала ім смерць герояў, пра сваю неадольную ўладу над людскімі душама і пра самога сябе, што пераўзыходзіць сваёй магутнасцю на зямлі ўсіх багоў Алімпа.

Пасля ён сышоў з падмосткаў. Пачулася задушэўная, ціхая музыка, і праз нейкі час на падмосткі выплыла багіня Венера ў суправаджэнні траіх сваіх сябровак па імені «грацыі» і ўбачыла двух забітых воінаў, якія ляжалі, страшна знявечаныя, і купаліся, як яна сказала, ва ўласнай крыві. Тры грацыі схіліліся над імі і пачалі галасіць, маўляў, як гэта жахліва, што два такія прыгожыя, цудоўныя мужчыны ні за што ні пра што пазбавіліся сваёй мужчынскай сілы і аддалі духі, а іх валадарка, пакуль яны аплакавалі горкі лёс воінаў, абвясціла, што, без сумнення, гэта жорсткі Марс звёў іх і вымусіў кінуцца ў недарэчную бітву. Грацыі з гэтым пагадзіліся, але не прамінулі разам з тым напаміць ёй, што Марс яе каханак, якога яна, нягледзячы на ўсю сваю нябесную цнатлівасць, абдымае і мілуе. Але яна заявіла, што гэта подлая хлусня. Хіба магла б багіня любові пакахаць гэтага крыважэрнага, варварскага бога, якога ўсе ненавідзяць і які ўсім агідны, нават яго роднаму бацьку, вялікаму Юпітэру? З гэтымі словамі яна падышла і дакранулася да забітых сваім чароўным жазлом, і яны тут жа падняліся, жывыя і здаровыя, і падалі адзін аднаму рукі ў знак вечнага міру і дружбы, абяцаючы ніколі больш не падавацца

спакусам жорсткага Марса, які ўцягнуў іх у гэтую крываваю, смяротную бітву.

Пасля багіня сказала доўгую і кранальную прамову аб любові, у якой услаўляла яе як самую магутную і самую лагодную з усіх сіл, што пануюць над намі, як крыніцу жыцця і пачатак усіх пачаткаў. Яна доўга гаварыла аб дабратворнай уладзе любові, якая, маўляў, самой сіле даруе пяшчоту і якая дыктуе зямным істотам нябесныя законы і здольная прымусіць схіліцца пакорліва перад сабою ўсё жывое, здольная выпраўляць і рабіць высакародным грубае і подлае ў людзях, кіраваць паводзінамі правіцеляў і звычаямі народаў, і што, маўляў, чалавечая любоў і чалавечая міласэрнасць пачалі ўжо сваё трыумфальнае шэсце па разрабаваным, апаганеным крывёю свеце, маючы ў сябе на паслугах высакародства і рыцарства і адорваючы род людскі дабрачыннасцямі іншымі, чым воінскі гонар і баявая слава. І, падняўшы ўгору сваё чароўнае жазло, яна абвясціла, што менавіта яна, усемагутная багіня любові, заваюе, запалоніць грэшную зямлю і ператворыць яе ў прыстанак любові і вечнага міру.

Калі б у мяне быў твар, які мог усміхацца, я абавязкова ўсміхнуўся б, пачуўшы гэтае найўнае заключэнне. Чулівыя выказванні багіні знайшлі, аднак, жывы водгук у гледачоў і многіх усхвалявалі і расчулілі, заключныя прыгожыя словы ўсе слухалі, можна сказаць, стаіўшы дыханне. Пісакі, што спарадзілі на свет гэты твор, прыпісалі, мяркуючы па іх задаволеных фізіяноміях, увесь поспех прадстаўлення сабе, хоць пра іх і думаць забыліся. Яны, я ўпэўнены, разглядалі гэтую сваю поўную намёкаў і прыгожых слоў алегорыю як самае значнае з усяго, што адбывалася на ўрачыстасцях у гонар заключэння дагавора аб вечным міры паміж нашым герцагскім домам і домам Мантанца. Я ж адважваюся думаць, што самым значным было тое, што адбылося потым.

Маё месца было, як звычайна, за спіной майго високага ўладара, таму што, цудоўна вывучыўшы яго, я магу ўгадваць яго жаданні раней, чым ён скажа ці нават падумае, і выконваць яго загады так, быццам я частка яго самога. Ён зрабіў мне знак, нікім, акрамя мяне, не заўважаны, каб я наліў Ладавіка, яго сыну і яго прыбліжаным таго самага каштоўнага віна, якім я распараджаюся і рэцэпт якога вядомы толькі мне. Я ўзяў свой залаты збан і наліў з яго спачатку Быку. Ён даўно ўжо скінуў аблямаваную футрам накідку, разagrэўшыся ад усяго выпітага, і сядзеў у сваім яркачырвоным камзоле, каржакаваты, мясісты і зусім барвовы ад празмернага прыліву крыві да галавы. Залатыя ланцужкі, якія абвівалі яго бычыную шыю, настолькі пераблыталіся, што ён выглядаў у іх як закаваны. Паветра вакол гэтай напхнутае ежаю тушы было атручана газамі, потам і віннай парай, і стаяць побач з гэтай зверападобнай істотай было агідна да моташнасці. Ці ёсць на свеце больш гнюснае за чалавека стварэнне, падумаў я, адыходзячыся, і пачаў наліваць па чарзе самым знатным яго прыбліжаным, тым, хто сядзеў за герцагскім сталом. Потым я напоўніў залаты кубак Джаванні, заўважыўшы пры гэтым, што Анджэліка ўтаропілася ў мяне сваімі круглымі блакітнымі вачамі з такім самым выразам наіўнага здзіўлення, як і тады, калі, будучы яшчэ дзіцем, зразумела па маім акамянелым старажытным твары, што я не хачу з ёй гуляць. Калі я падыходзіў, яна, я заўважыў, выпусціла яго руку і раптам пабялела, спалохаўшыся, відаць, ці не пранік я ў іхнюю ганебную тайну. І яна не памылілася. Мне брыдка было глядзець на іх збліжэнне, тым больш злачыннае, што яны належаць да двух варожых дамоў і што яны зусім яшчэ дзеці, а ўжо гразнуць у бруднай дрыгве каханья. Я бачыў чырвань на іх тварах, чырвань, якая выступае тады, калі кроў узбударажана юрлівымі жаданнямі, што, вырываючы-

ся напаверх, уяўляюць сабой такое моташнае відовішча. Брыдка было бачыць гэтую сумесь цнатлівасці і пошасці, асабліва паскудную таму, што яна ператварае каханне паміж людзьмі ў гэтым узросце ў штосьці зусім ужо гнюснае. Я з задавальненнем падліў яму ў кубак, які быў пусты толькі напалову — яно і няважна, майго пітва досыць толькі капнуць.

Потым я падышоў да дона Рыкарда і наліў яму па беражок. Гэта не ўваходзіла ў маю задачу. Але ў мяне ёсць свае ўласныя задачы. Я і сам магу даваць сабе заданні. І, убачыўшы, што герцаг на мяне глядзіць, я спакойна вытрымаў яго позірк. Дзіўны позірк. У людзей бывае такі позірк. У карлікаў ніколі. Быццам нешта патаемнае, што жыве на дне яго души, усплыло раптам на паверхню і з жахам і радасцю назірала за мной. Нейкае патаемнае жаданне вынырнула на хвілінку з цёмных глыбінь, нібы нейкая вадзяная, з гнуткай слізкай спіной пачвара, што баіцца святла. У старажытнай, накшталт мяне, істоты ніколі не бывае такога позірку. Я цвёрда глядзеў яму ў вочы, і, спадзяюся, ён заўважыў, што рука мая не затрымцела.

Я ведаю, чаго яму хочацца. Але я ведаю таксама, што ён рыцар. Я не рыцар. Я ўсяго толькі карлік рыцара. Я ўгадваю яго жаданні раней, чым ён скажа ці нават падумае, і, будучы нібы часткай яго самога, выконваю нават самыя нячутныя яго загады. Добра мець пры сабе такога вось маленькага брва¹, які робіць за цябе частку тваёй работы.

Якраз калі я напаўняў дону Рыкарда кубак, які, зразумела, зноў быў пусты, ён зарагатаў, адкінуўшыся назад, так што барада ў яго стала потырч, а рот з двума радамі белых зубоў разявіўся на ўсю шырыню, зазьяўшы велізарнай дзіркай. Я мог зазірнуць яму ў самае горла. Я ўжо казаў, як непрыемна, па-мойму,

¹ Bravo — наёмны забойца (*італ.*).

бачыць чалавека, які смяецца. Але бачыць, як рагоча сваім вульгарным рогатам гэты блазен, «улюбёны ў жыццё» і які лічыць яго такім надзвычай прыемным, было агідна да немагчымасці. Дзясны і вусны ў яго былі зусім мокрыя, а ў куточках вачэй, адкуль да расшыраных бліскучых зрэнак ішлі тонкія крывяныя прожылкі, увесь час збіраліся слёзы. Ніжэй кароткай чорнай шчэці пад барадой скакаў на шыі кадык. На левай руцэ ў яго я ўбачыў той самы пярсцёнак з рубінамі, які герцагіня падаравала яму аднойчы, калі ён захварэў, і які я хаваў у сябе на грудзях, загорнуты ў адно з яе юрлівых любоўных пісем.

Чаго ён смяяўся, я не ведаю, ды мне гэта і нецікава, я ўпэўнены, што сам я ўсё роўна не знайшоў бы ў гэтым нічога смешнага ці забаўнага. Смяяўся ён, ва ўсякім разе, напаследак.

Я сваю справу зрабіў. І чакаў цяпер вынікаў, стоячы каля гэтага жыццярадаснага блазна і распусніка і ўдыхаючы яго пах і пах аксаміту ад яго цёмна-чырвонага камзола, колер якога павінен быў сімвалізаваць страсць.

І вось герцаг, мой высокі ўладар, падняў свой зеленаваты бакал і з самай чароўнай усмешкай звярнуўся да сваіх ганаровых гасцей, да Ладавіка Мантанцы з усёй яго бліскучай світай, — у першую чаргу, зразумела, да Ладавіка, які сядзеў насупраць. Бледны, пародзісты твар герцага рабіў уражанне высакародства і вытанчанасці і моцна адрозніваўся ад усіх астатніх, чырвоных і апухлых. Сваім прыемным мяккім і ў той жа час нізкім і моцным, сапраўдным мужчынскім голасам ён абвясціў здравіцу ў гонар вечнага міру, што запануе ад гэтага часу між дзвюма дзяржавамі, між герцагскімі дамамі і між народамі. З бясконцымі, бязглуздымі войнамі ад гэтай пары скончана, надышоў новы час, які ўсім нам прынясе шчасце і радасць. Нарэшце-такі збудзецца слова Пі-

сання аб міры на зямлі. З гэтымі словамі ён асушыў свой бакал, і адначасова з ім асушылі ва ўрачыстым маўчанні свае залатыя кубкі і высокія госці.

Мой уладар сеў і доўга сядзеў задумаўшыся, з бакалам у руцэ, бы разглядваючы праз шкло свет.

Свята зноў зашумела, і мне цяжка сказаць, як доўга гэта працягвалася: бываюць выпадкі, калі ўяўленне аб часе быццам страчваецца. Да таго ж занадта вялікая была ўва мне ўнутраная напружанасць, амаль няцерпная, і занадта вялікая была мая злосць на Джаванні, які нават не дакрануўся да свайго кубка. Ахоплены гневамі, я глядзеў, як Анджэліка з бледнай усмешкай перасунула кубак да сябе, зрабіўшы выгляд, быццам хоча выпіць яго сама. Я спадзяваўся, што яны абое пакаштуюць майго пітва, што, будучы закаханымі, яны захочуць выпіць з адной крыніцы. Але ні ён, ні яна не дакрануліся нават. Ці то праклятая дзеўчынёха штосьці запоздзрыла, ці то і без віна яны былі п'яныя ад сваёй страсці. Злосць віравала ўва мне. Нашто ім жыць! Чорт бы іх пабраў!

Затое дон Рыкарда кульнуў, зразумела, свой кубак нагбом. Гэты апошні ў сваім жыцці кубак ён асушыў, дарэчы, за здароўе герцагіні, нязменна галантны да дамы сэрца. Ён блазнаваў нават на краі магілы. Паказаўшы камічным жэстам на сваю няздатную да ўжытку правую руку, ён падняў левай дарагі напітак, якім я яго пачаставаў, і ўсміхаўся пры гэтым на ўвесь рот сваёй абаяльнай, а на самай справе проста дурнаватай усмешкай. Яна яму таксама ўсміхалася, спачатку ледзь хітравата, а пасля з тым жа вільготным, юрлівым бляскам у вачах, які я не магу бачыць без агіды. Не разумею, як не сорамна так глядзець.

Раптам Бык дзіка зароў, і вочы яго дзіўна ашклянелі. Некалькі чалавек з яго світы, што сядзелі па

той жа бок стала, ускочылі былі, але не змаглі нават устаяць на нагах, хапіліся рукамі за край стала і грузна асунуліся зноў у крэслы, курчачыся ад болю, войкаючы і мармычучы штосьці наконт атруты. Пачуць іх было цяжка. Але хтосьці з тых, каму не было яшчэ вельмі кепска, крыкнуў на ўсю залу: «Нас атруцілі!» Усе паўскоквалі са сваіх месц, падняўся страшэнны перапалох. Людзі Мантанцы, выхапіўшы кінжалы і іншую зброю, кінуліся з усіх канцоў залы да галоўнага стала і пачалі калоць і сячы нашых, спрабуючы прабіцца да свайго ўладара. Але нашы таксама паўскоквалі з месц, абараняючы сябе і герцага, і ўсчалася нечуваная калатнеча. І ў іх і ў нас падалі забітыя і параненыя, і кроў лілася ракой. Быццам на полі бітвы, змагаліся ў чатырох сценах між накрытымі сталамі п'яныя, чырванатварыя воіны, якія толькі што мірна сядзелі адзін ля аднаго і вось раптам сышліся твар у твар у смяротнай схватцы. Адусюль чуліся крыкі і энкі, якія заглушалі стогны і хрыпы тых, што паміралі. Жажлівыя праклёны клікалі ўсіх духаў апраметнай з'явіцца на месца страшнага злачынства. Я ўзлез з нагамі на крэсла, каб лепш бачыць тое, што адбываецца. Сам не свой ад узбуджэння, глядзеў я на справу рук сваіх, глядзеў, як я выкошваю пад корань гэтае брыдкае племя, якое і не варта лепшай долі. Як гуляе па іх галовах мой магутны меч, бязлітасны і знішчальны, меч, што прагне кары і помсты. Як я адпраўляю іх на вечныя пакуты ў геену вогненную. Хай усе яны згараць у пякельным полымі! Усе гэтыя стварэнні, што называюць сябе людзьмі і выклікаюць ва мне адну толькі агіду і гідлівасць! Дзеся чаго ім жыць! Дзеся чаго жэрці, рагатаць, кахаць і пладзіцца па ўсёй зямлі! Дзеся чаго патрэбны гэтыя лжывыя камедыянты і самалюбцы, гэтыя распусныя, бессаромныя стварэнні, чые дабрачыннасці яшчэ больш злачын-

ныя, чым грахі! Згары яны ўсе ў пякельным вогнішчы! Я здаваўся сам сабе Сатаной, самім Сатаной, акружаным усімі духамі цемры, якіх яны ж самі і паклікалі з апраметнай і якія тоўпіліся цяпер вакол іх, злосна грымаснічаючы і цягаючы за сабою ў царства мёртвых іх свежанькія душы, што яшчэ смярдзяць плоцю. З нязведанай мною дагэтуль асалодаю, вострай амаль да страты прытомнасці, адчуваў я сваю ўладу на зямлі. Гэта дзякуючы мне свет поўніўся жахам і гібеллю і з бліскучага свята ператвараўся ў царства смерці і страху. Я змешваю сваё зелле — і герцагі і сеньёры стогнуць у перадсмяротных муках і курчацца на падлозе ва ўласнай крыві. Я частую сваім пітвом — і знатныя госці за багата накрытымі сталамі палатнеюць, і ніхто ўжо больш нікому не ўсміхаецца, і не падымае бакала, і не балабоніць аб каханні да жанчыны і аб любові да гэтага жыцця. Таму што маё пітво прымушае забыць, што жыццё дзівоснае і цудоўнае, і густы туман ахутвае ўсё навокал, і вочы слепнуць, і надыходзіць цемра. Я пераварочваю іхнія факелы і тушу іх, і надыходзіць цемь. Гэта я тут гаспадар, я збіраю іх на сваю злавесную Вячэру, дзе яны слепнуць, пакаштаваўшы маёй атручанай крыві, той самай, што з дня ў дзень жыць маё сэрца, а для іх азначае смерць.

Бык сядзеў нерухома, твар яго пасінеў, а парослая рэдкай бародкай ніжняя сківіца злосна адвісла, быццам ён збіраўся ўкусіць некага сваімі гнілымі зубамі. Вочы вылезлі з вачніц, пажайцеўшы і наліўшыся крывёю, на яго было страшна глядзець. Раптам ён рэзка таргануў сціснутай ланцужкамі шыяй, з такой лютасцю, нібы хацеў яе вывіхнуць, і цяжкая галава яго звісла набок. Яго кароткае бычынае тулава сагнулася дугой, здрыганулася, быццам у яго ўсадзілі нож,— ён быў мёртвы. Тыя з яго прыбліжальных, што сядзелі за герцагскім сталом, курчыліся

між тым у пякельных муках, але неўзабаве і яны аціхлі і не падавалі больш адзнак жыцця. Што ж да тычыцца дона Рыкарда, дык ён паміраў, адкінуўшыся назад і напаўзаплюшчыўшы вочы, быццам смакуючы маё пітво (гэта была яго ўлюбёная поза, калі ён смакаваў віно), потым раптам раскінуў рукі, нібы хацеў абняць увесь свет, грымнуўся патыліцай аб падлогу — і канец.

У лютай бойцы, што ўсчалася, ва ўсеагульнай сумятні ўсім было не да іх, ім давялося паміраць самім, ужо як хто змог. Адзін толькі Джаванні, які сядзеў па той жа бок стала, што і Бык, і не дакрануўся з ласкі праклятай дзеўкі да майго зелля, кінуўся да бацькі і схіліўся над яго агідным целам, быццам мог яму памагчы. Але ў тое самае імгненне, як стары нягоднік аддаў канцы, да Джаванні прабіўся нейкі дзяцюк з кулачышчамі, нібы ў здаравеннага каваля, схпіў яго, як пёрка, у ахапкі і панёс да дзвярэй. Гэты баязлівец дазволіў сябе вынесці з бойкі. Такім вось чынам ён і ўратаваўся. Чорт бы яго пабраў!

Стол перакуліўся, і ўсё, што на ім было, тут жа ператварылася ў месіва пад нагамі тых, што біліся; яны, ашалеўшы ад лютасці, прагнулі пусціць адзін аднаму кроў. Жанчыны даўно ўжо з віскам разбегліся, але ў самы разгар схваткі я ўбачыў герцагіню, якая стаяла каменным ідалам сярод усеагульнага разгрому, памярцвела, з застылым тварам і ашклянелымі вачамі. Гэтая змярцвела-бледная маска з рэшткамі румян на звялай скуры была камічная. Нарэшце слугам удалося вывесці яе з гэтай залы жахаў, яна пайшла за імі бязвольна, нібы не разумеючы, дзе знаходзіцца і куды яе вядуць.

Людзі Мантанцы пад націскам нашых пераўзыходзячых сіл пачалі адступаць да дзвярэй, але ўсё яшчэ зацята абараняліся, хоць зброі ў іх яўна не ха-

пала. Бітва працягвалася на лесвіцах, іх праследавалі да самай плошчы. Тут, аднак, на падмогу непрыяцелю падаспела выкліканая з палаца Джэральдзі асабістая ахова Мантанцы, і пад яе прыкрыццём ворагу ўдалося ўцячы з горада. Інакш бы іх перабілі ўсіх да аднаго.

Я стаяў адзін сярод апусцелай залы, у паўзмроку, таму што ўсе кандэлябры пападалі на падлогу. Адны толькі абарваныя і галодныя вулічныя хлапчукі шнырылі наўкол са сваімі факеламі, адшукваючы сярод трупаў рэшткі ежы і запэцканыя ласункі, якія тут жа праглытвалі з неверагоднай прагнасцю, але пры гэтым яны не забываліся хапаць сталовае серабро, хаваючы яго пад лахманы. Пабаяўшыся надта доўга затрымлівацца, яны кінулі факелы і вышмыгнулі са сваёй здабычай, і я застаўся адзін ва ўсёй зале. Цяпер я мог спакойна агледзецца і падумаць.

Асветленыя палахлівым святлом дагараючых факелаў, на падлозе, сярод лужын крыві і затаптаных, загаджаных абрусаў і рэштак банкетных страў валяліся кучамі знявечаныя трупы, свае і ворагі ўперамешку. Іх парадныя касцюмы былі падзёртыя і запэцканыя, а бледныя твары яшчэ перакрыўлены злыснымі грымасамі, таму што памерлі яны ў жорсткай бітве, у запале шалёнай злосці. Я стаяў, глядзячы на ўсё гэта сваім старажытным позіркам.

Чалавечая любоў. Вечны мір.

Гаворачы пра сябе і пра сваё жыццё, гэтыя стварэнні ніяк не могуць абысціся без гучных, прыгожых слоў.

Калі назаўтра ўранку я заявіўся, як звычайна, у спальныя пакоі герцагіні, яна ляжала ў пасцелі да ўсяго абыякавая, з пустым поглядам вачэй і сасмяглымі вуснамі. Гэты рот, здавалася, ужо ніколі больш

не вымавіць ні гуку. Непрыбраныя, цьмяныя валасы злямчыліся ў каўтун на скамячаным узгалоўі. Рукі бяссьільна ляжалі паверх коўдры. Яна, па-мойму, нават не заўважала, што я тут, хоць я стаяў сярод пакоя і глядзеў проста на яе, чакаючы, ці не будзе якіх-небудзь распараджэнняў. Я мог разглядваць яе колькі хацеў. Румяны яшчэ не сцёрліся з яе шчок — адзінае сведчанне мінулых радасцей, скура на твары завяла і высахла, а шыя, хоць і поўная, была ўся ў зморшчынках. Такія выразныя раней вочы застылі ў нерухомасці. Увесь іх бляск прапаў. Ніхто б не паверыў, што яна калісьці магла быць прыгожай, што хтосьці мог кахаць і абдымаць яе. Сама думка пра што-небудзь такое здавалася бязглуздай. У пасцелі ляжала старая, выродлівая жанчына.

Нарэшце-такі.

Пры двары ў нас жалоба. Двор страціў свайго блазна. Сёння адбылося пахаванне. Увесь прыдворны штат, усе рыцары і ўсе патрыцыі горада праводзілі яго, і, вядома, уся яго чэлядзь, якая, я ўпэўнены, зусім шчыра яго аплаквае — прыемна, мусіць, служыць у такога бестурботнага, шчодрога гаспадара. Натойны простага люду высыпаі на вуліцы паглядзець на працэсію — гэтым беднякам падабалася, кажуць, яго легкадумная асоба. Яны, як гэта ні дзіўна, такіх любяць. Самі жывучы ў голадзе, яны рады паслухаць прыгожыя гісторыі пра чыёсьці бестурботнае, марнатраўнае жыццё. Яны ведаюць, кажуць, на памяць усе анекдоты, якія пра яго ходзяць — пра яго «подзвігі» і «выбрыкі», — і пераказваюць іх у сваіх вартых жалю халупах, што прытуліліся каля ягонага палаца. А цяпер ён яшчэ раз іх парадаваў, даўшы магчымасць падзівавацца на сваё багатае пахаванне.

Герцаг ішоў першы ў працэсіі, нізка апусціўшы галаву, і рабіў выгляд, што страшэнна прыгнечаны

жалобай. Калі трэба прытварыцца, ён умее гэта. Хоць асабліва здзіўляцца, бадай, няварта. Ён жа шматаблічны па сваёй прыродзе.

Ніхто не асмельваўся перашэптвацца. Што яны там пасля будучь гаварыць у сваіх халупах і палацах — не мае значэння. Тое, што здарылася, вытлумачылі ракавым непаразуменнем. Дон Рыкарда незнарок выпіў атручанага віна, якое было прыгатавана толькі высокім гасцям. Вядома ж усім, якая была ў яго неспатольная смага, ён сам, на жаль, вінаваты ў сваёй трагічнай гібелі. Зрэшты, кожны можа думаць, што яму ўзбрыдзе ў галаву. А што Ладавіка з яго світай атруцілі, дык усе толькі радыя, туды, маўляў, ім і дарога.

Герцагіні на пахаванні не было. Яна ляжыць, як і ляжала, нерухомая, да ўсяго абыякавая, і адмаўляецца ад ежы. Дакладней кажучы, не адмаўляецца, таму што яна наогул не гаворыць, але слугі не могуць нічога ў яе ўпіхнуць. Дурніца-камерыстка мітусіцца каля яе, разгубленая, з пачырванелымі вачамі, і размазвае па тоўстых шчоках слёзы.

Мяне ніхто не падазрае. Таму што ніхто не ведае, хто я такі на самай справе.

Вельмі можа быць, што герцаг сапраўды тужыць па ім. Пры такой натуры гэта зусім не выключана. Я схільны думаць, што яму падабаецца па ім смуткаваць, яму здаецца, што гэта прыгожа і высакародна. Рыцарская, бескарыслівая туга — пачуццё ўзвышанае і прыёмнае. Акрамя таго, ён жа і сапраўды меў да яго прыхільнасць, хоць і жадаў яго смерці. Цяпер, калі яго больш няма, ён стаў яму ўдвая даражэйшы. Раней заўсёды існавала штосьці, што стрымлівала яго пачуцці да сябра. Цяпер гэтага больш няма. Дамогшыся свайго, ён адчувае, як усё больш і больш пачынае любіць яго.

Вакол толькі і гаворкі, што пра дона Рыкарда. Гавораць аб тым, які ён быў, ды як жыў, ды як памёр, і што сказаў тым ці іншым разам, і якое велікадушша праявіў у тым ці іншым выпадку, і які ён быў бездакорны рыцар, які вясёлы і храбры мужчына. Ён нібы стаў цяпер яшчэ жывейшы, чым пры жыцці. Але так заўсёды бывае, калі чалавек толькі што памёр.

Гэта хутка мінаецца. Няма ісціны больш бяспрэчнай за тую, што цябе забудуць.

Яны ж гавораць, што ён ніколі не будзе забыты. І, выдумляючы ўсялякія небыліцы пра яго выключнасць і незвычайнасць, яны спадзяюцца зрабіць яго бессмяротным. Дзіўна, як жа яны ненавідзяць смерць, асабліва калі яна закране іх любімчыкаў. Дык вось, стварэнне міфа ў поўным разгары, і таму, хто ведаў усю праўду пра гэтага гуляку, гэтага ветрагона і блазна, застаецца толькі рукамі развесці, слухаючы іхнія выдумкі. Іх ані не бянтэжыць, што ўсё гэта не мае ніякага дачынення да праўды: з іхніх слоў, ён быў сама радасць, сама паэзія і бог ведае што яшчэ, і свет без яго ўжо не той, і ніколі ўжо ім, на жаль, не пачуць яго заразлівага смеху, і скончаны яго вясёлыя выбрыкі, і ўсе яны асірацелі і прыбіты горам. Усім страшэнна падабаецца тужыць па ім.

Герцаг велікадушна ўдзельнічае ў меладраме. Ён тужліва выслухоўвае хвалебныя прамовы, устаўляючы зрэдку рэплікі, якія здаюцца асабліва прыгожымі таму, што сказаны ім.

Але наогул ён, спадзяюся, цалкам задаволены сваім маленькім браво. Хоць, вядома, не падае выгляду. Ён ні слова не сказаў мне пра ўсё гэта, ні пахвалы, ні папроку. Герцаг можа і не заўважаць сваіх слуг, калі яму так зручней.

Ён мяне пазбягае. Як заўсёды ў такіх выпадках.

Смутаk герцагіні ні ў чым не выяўляецца. Не ведаю, як гэта вытлумачыць, — магчыма, гэта азначае, што яна вельмі моцна гаруе. Яна проста ляжыць у пасцелі, утаропіўшыся ў адно месца, і ўсё.

Я, і ніхто іншы, прычына яе гора. Калі яна ў адчаі, дык толькі праз мяне. Калі яна змянілася да непазнавальнасці і ніколі не стане ранейшай, дык толькі праз мяне. І калі яна злягла і ляжыць увесь час у пасцелі, старая і брыдка, і не дбае больш пра свой выгляд, дык усё гэта таксама толькі праз мяне.

Я і не здагадваўся, што маю над ёй такую ўладу.

Забойства прынесла герцагу папулярнасць. Усе гавораць у адзін голас, што ён выдатнейшы правіцель. Ніколі яшчэ яго перамога над ворагам не была такая поўная і не выклікала такога захаплення ягонай асобай. Ім ганарацца, лічачы, што ён праявіў незвычайную вынаходлівасць і рашучасць.

Некаторыя сумняваюцца, ці прывядзе ўсё гэта да добра. Яны, маўляў, прадчуваюць нядобрае. Але такія заўсёды знойдуцца. Большасць жа настроена аптымістычна, і варта герцагу паявіцца, як яго сустракаюць з захапленнем. Хто з людзей выстаіць перад абаяльнасцю правіцеля, для якога не існуе перашкод на шляху да мэты!

Народ спадзяецца, што нарэшце-такі надыдзе спакойнае і шчаслівае жыццё. Людзі рады, што суседні народ абезгалоўлены: цяпер ён ужо іх больш не павявае і не зможа перашкодзіць іхняму шчасцю.

У іх толькі і клопату што пра шчасце.

Цікава было б ведаць, якія новыя далёкасяжныя планы ён цяпер выношвае. Ці думае ён зноў на іх напасці, пайсці проста на іх горад і авалодаць ім і ўсёй краінай? Гэта было б прасцей за ўсё пасля таго, як усе іхнія важакі, усе больш-менш значныя асобы зме-

цены з дарогі. Хлапчука Джаванні не варта браць у разлік, з ім нам не будзе аніякіх турбот, з гэтым ба-язлівым смаркачом, які ледзь што — адразу ўцякае. Не шкодзіла б павучыць яго, як належыць паводзіць сябе мужчыне.

Я не сумняваюся, што мой валадар мае намер сабраць плён з забойства. Гэта было б толькі разумна. Ён жа не задаволіцца тым, што ёсць. Калі пасеяў ужо, дык трэба, зразумела, і зжаць.

Ходзяць недарэчныя чуткі, быццам народ Мантанцы ў злосці ўзяўся за зброю, пакляўшыся адпомсціць за свайго герцага і яго прыбліжаных. Адна балбатня, напэўна. Можна паверыць, што яны і праўда злуюцца. Гэтага мы, уласна, і дамагаліся. Але што яны ўзяліся за зброю, каб помсціць за такога правіцеля, штосьці не верыцца. А калі нават і праўда, не варта надаваць гэтаму значэння. Народ без правіцеля ўсё роўна што статак бараноў без важака.

Я чуў, быццам на чале стаў дзядзька юнага Джаванні, брат Ладавіка. Быццам менавіта ён і пакляўся адпомсціць. Вось гэта ўжо больш падобна на праўду. Народ не помсціць за сваіх правіцеляў, дзеля чаго, каб хто спытаўся. Яму пры ўсіх пры іх жывецца аднолькава кепска, і ён толькі рады пазбавіцца хоць бы ад аднаго са сваіх крыўдзіцеляў.

Гавораць, ён чалавек таго ж складу, што і нябожчык Ладавіка, але дагэтуль яго заціралі, не даючы магчымасці сыграць хоць крыху значную ролю. Завуць яго Эрколе Мантанца, і, мяркуючы па ўсім, ён небяспечная асоба, хоць і не воін. Гавораць, быццам ён узяў цяпер лейцы ў свае рукі, каб, як ён сказаў, уратаваць краіну ў хвіліну смяротнай небяспекі і разам з тым паспрабаваць адціснуць убок юнага наследніка прастола, занадта, на яго думку, слабаха-

рактарнага на ролю герцага, у той час як ён сам — варты прадаўжальнік роду Мантанца і цалкам, на яго думку, падыходзіць на ролю валадара. Ну што ж, вельмі можа быць. Так яно звычайна і робіцца на свеце.

Пачынае, здаецца, усё ж збывацца маё прадказанне, што гэтаму юнаку з яго аленевымі вачамі і медальёнам на грудзях ніколі не сядзець на троне.

Сцягнуты ўжо, гавораць, значныя сілы на ажыццяўленне гэтай самай помсты, і непрыяцель нібы ўжо лаваліў у краіну, прасоўваючыся па даліне ўздоўж ракі. На чале іх стаіць Бакароса, які за двайную ў параўнанні з нашай плату згадзіўся памерці са сваімі наёмнікамі за новага Мантанцу. Яны лютуюць, паляць і знішчаюць усё жывое на сваім шляху — як відаць, яны зусім не збіраюцца паміраць, а аддаюць перавагу таму, каб паміралі іншыя.

Нашы военачальнікі спешна збіраюць войска, каб затрымаць іх. У горадзе зноў поўна салдат, якія выпраўляюцца на поле бою, каб узяцца нарэшце зноў за сваю работу.

Герцаг нічога, па сутнасці, не робіць.

З людзьмі ў нас, гавораць, цяжкавата, яно і зразумела, бо колькі ж было забіта на папярэдняй вайне. Не так яно і лёгка набраць патрэбную колькасць здатных мужчын, якія ўмеюць хоць трымаць у руках зброю. Стараюцца, аднак, наскрэбці з апошняга, каб было не меней, чым у Мантанцы, у іх жа таксама былі вялікія страты, і яны досыць абяскроўленыя. Бадзёрасці ранейшай не відаць, але ўсе з гатоўнасцю скараюцца, разумеючы, што гэта непазбежна. Усе разумеюць, што трэба прымірыцца са сваім лёсам і што нельга жыць дзеля аднаго толькі шчасця.

Захопнікі рвуцца да горада, і запыніць іх можа хіба толькі выпадак. Нашым войскам не пад сілу доўга ўтрымліваць пазіцыі і кожны раз яны вымушаны бываюць адступіць. З тэатра вайны прыходзяць усё тыя ж надакучлівыя, сумныя данясенні пра адступленні і страты.

Там, дзе пабывае непрыяцель, ён вынішчае ўсё датла. Паселішчы рабуюць і спальваюць, жыхароў тут жа забіваюць. Жывёлу адбіраюць, рэжуць і жаруць ля лагерных вогнішчаў, рэшту жывёлы вядуць з сабою, прывязваючы да абоза,— у запас! Хлеб на полі спальваюць. Наёмнікі Бакаросы вытвараюць на сваім шляху усё, што хочуць. Яны не пакідаюць пасля сябе нічога жывога.

У горад пацягнуліся натоўпы бежанцаў, ідуць і ідуць праз гарадскія вароты з тачкамі, нагружанымі ліха ведае чым: гаршкамі, коўдрамі, бруднымі лахманамі, усялякім старым хламам, такім нікчэмным, што ўсе з іх смяюцца. Сёй-той вядзе за рогі казу ці схуднелую кароўку, і выгляд у іх ва ўсіх баязлівы. Гараджане бурчаць. І што ім, маўляў, тут трэба, чаго яны прывалакліся. Толькі ўсім замінаюць. Бежанцы спяць на плошчах ля сваёй жывёлы, і горад усё больш робіцца падобны на брудную вёску, і пах там, дзе яны атабарваюцца, стаіць жахлівы.

Нашы войскі толькі тое і робяць, што адступаюць. Ёсць чуткі, непрыяцель ужо недалёка ад горада, але дзе менавіта, я не ведаю, звесткі самыя супярэчлівыя, і веры ім няма. І бясконца адны і тыя ж надакучлівыя, панылыя данясенні, што, маўляў, аказалі супраціўленне, але вымушаны былі адступіць, што, маўляў, цяпер спадзяюцца затрымацца, а потым зноў — што, маўляў, давялося пакінуць пазіцыі. Па-

ток бежанцаў не перапыняецца, яны напаўняюць горад сваёй жывёлай, сваімі лахманамі і сваім ныццём.
Дзіўная вайна.

Я, шчыра скажу, разумею абыякавасць герцага і чаму ён перадаў усю справу сваім военачальнікам. Ён не мае цікавасці да абароны, яна яго не натхняе. Ён як я, ён не любіць абараняцца, ён любіць наступаць. Дух атакі — вось наш дух. Якое задавальненне абараняцца, усё адно і тое ж, адно і тое ж, ні бляску, ні ўзбуджанасці бітвы. Ды і навошта? Адно глупства. Каму гэта можа падабацца? Сумная вайна.

Войскі Мантанцы і Бакаросы ўжо відаць з гарадскіх сцен. Цяпер вечар, і з акна маёй каморкі на вяршыні вежы бачу я светлыя плямкі лагерных вогнішчаў на раўніне. У цемры гэта вельмі прыгожае відовішча.

Я ясна ўяўляю сабе твары воінаў-наёмнікаў, што сядзяць цяпер вакол вогнішча і ўспамінаюць сённяшняе свае падзвігі. Вось яны падкідаюць у агонь карэнне алівы, і дрыготкія языкі полымя асвятляюць іх суровыя, рашучыя абліччы. Гэта сапраўдныя мужчыны, яны самі вершаць свой лёс, а не жывуць у заўсёдным страху перад воляй выпадку. Яны распальваюць свае вогнішчы на любой зямлі, не задумваючыся над тым, за кошт якога народа кормяцца. Яны не пытаюцца, на службе ў якога валадара знаходзяцца: яны заўсёды служаць толькі самім сабе. Стомленыя, расцягваюцца яны проста на зямлі і адпачываюць перад заўтрашняй разнёй. Гэта людзі без радзімы, але ім належыць уся зямля.

Вечар цудоўны. Восеньскае паветра чыстае, і павявае халадком, які прыносіць вецер з гор, і неба, напэўна, зорнае. Я доўга сядзеў ля акна і глядзеў на

безліч плямак-вогнішчаў. Пара ўжо і мне пайсці адпачыць.

Дзіўна, дарэчы, што я бачу вогнішчы, якія так далёка, а вось зорак на небе наогул не бачу, ніколі не мог бачыць. Вочы ў мяне не такія, як у іншых, але гэта не значыць, што ў мяне кепскі зрок, бо ўсё, што адбываецца на зямлі, бачу я вельмі добра.

Я часта думаю пра Бакаросу. Ён стаіць у мяне перад вачамі, вялізны, амаль велікан, з гэтым сваім васпаватым тварам, звярынай сківіцай і глыбока схаваным позіркам. І морда льва на грудзях — злосна ашчэраная драпежная пашча, што паказвае ўсяму свету язык.

Нашы салдаты прыйшлі самі бежанцамі ў горад пасля бітвы, што адбылася пад самымі сценамі. Бітва была крывавая і каштавала не адну сотню забітых, не кажучы ўжо аб параненых, якія ў мностве прыпаўзалі і прыходзілі праз гарадскія вароты, самі ці з дапамогаю жанчын, што пабеглі на поле бітвы шукаць сваіх сыноў і мужоў. Да таго часу, калі нашы салдаты нарэшце спынілі супраціўленне і адступілі пад схоў гарадскіх сцен, яны мелі ўжо вельмі сумны выгляд. У горадзе цяпер праз іх самае што ні ёсць стоўпатварэнне, горад, здаецца, вось-вось лопне, перапоўнены салдатамі, параненымі, бежанцамі з вёсак. Непарадак страшэнны, і настрой, натуральна, такі, што горшы і быць не можа. Людзі спяць проста на вуліцах, хоць ночы ўжо вельмі пахаладалі, ды і днём, кажучь, раз-пораз натыкаешся на спячых, змучаных людзей ці на параненых — іх сяк-так перавязалі, а далей турбавацца пра іх няма каму. Наогул, усё беспрасветна, і думка аб асадзе, якая пагражае нам, не спрыяе таму, каб развеець гэтую беспрасветнасць.

Ды і ці варта, уласна, рабіць спробу супраціўляцца такому, як Бакароса? Сам я ніколі не верыў у поспех гэтай вайны.

Кажуць, аднак, што горад будзе абараняцца да апошняй кроплі крыві. Што ён, маўляў, добра ўмацаваны, і што пратрымацца можа вельмі доўга, і наогул непрыступны. Усе гарады непрыступныя, пакуль іх не возьмуць прыступам. У мяне свая думка наконт іх непрыступнасці.

Герцаг раптам ажыў і бярэ, здаецца, справу абароны ў свае рукі. Глядзяць на яго цяпер скоса і не сустракаюць пры паяўленні з колішняй радасцю. Наадварот. Лічаць, што забойства Мантанцы разам са світай было вар'яцкім учынкам, які і не мог прывесці за сабой нічога іншага, акрамя як новай вайны і новых бедстваў.

Герцагіня зноў на нагах і пачала пакрысе есці, але па-ранейшаму на сябе непадобная. Яна вельмі схуднела, і скура на яе калісьці поўным твары высахла і пашарэла. Яе быццам падмянілі. Сукенкі на ёй вісяць, нібы з чужога пляча. Апанута яна заўсёды ў чорнае. Калі і скажа часам слова, дык вельмі ціха, ледзь не шэптам. Рот у яе па-ранейшаму нейкі высахлы, худзізна зусім змяніла яе твар, вочы ўваліліся і абведзены цёмнымі кругамі, позірк як у хвораі на гарачку.

Яна гадзінамі моліцца перад распяццем, пакуль калені зусім не анямеюць, так што яна ледзьве можа падняцца. Аб чым яна моліцца, я, канечне, не ведаю, але малітвы яе, відаць, не даходзяць, бо кожны дзень яна пачынае ўсё нанова.

Яна ніколі не пакідае сваёй спальні.

Маэстра Бернарда памагае, як я чуў, герцагу ўмацоўваць абарончыя збудаванні і прыдумвае розныя

хітрыя прылады, неацэнныя пры абароне асаджанага горада. Работа, кажучь, кіпіць і не перапыняецца ні днём, ні ноччу.

Я ні трэшкі не сумняваюся ў геніяльнасці маэстра Бернарда. Але супраць Бакаросы ён, думаецца, бяссільны. Стары маэстра, бясспрэчна, магутны дух, і думка яго ахоплівае многае, калі не ўсё. На службе ў яго, бясспрэчна, магутнейшыя стыхіі, адваяваныя ім у прыроды і яму паслухмяныя, хоць, хутчэй за ўсё, і супраць уласнай волі. Але Бакароса — сам нейкая стыхія, і таму стыхіі служаць яму з гатоўнасцю і ахвотна. Мне здаецца, ён куды больш сын прыроды, чым маэстра.

Бернарда — чалавек, які адышоў ад маці-прыроды, і яго ганарлівыя, арыстакратычныя рысы заўсёды выклікалі ва мне пэўны недавер.

Мне здаецца, паядынак будзе няроўны.

Кожны, хто паглядзеў бы на іх побач, на Бернарда, з яго лбом мысліцеля, і на Бакаросу, з яго магутнай, драпежнай сківіцай, не ўсумніўся б, хто з іх мацнейшы.

У горадзе пачынаюцца цяжкасці з харчамі. Тут, пры двары, мы гэтага, вядома, не адчуваем, але народ, гавораць, галадае. Ды яно і не дзіўна пры такой перанаселенасці, пры такім мностве прышлага люду. На бежанцаў усе глядзяць з вялікай непрыязнасцю, лічаць іх, не без падстаў, прычынай недахопу прадуктаў. Сапраўды: гараджанам яны цяжкае ярмо. Асабліва, зразумела, раздражняюць іх плаксівыя, замурзаныя дзеці, якія шныраць паўсюль, выкленчваючы міласціну. Гавораць, яны нават крадуць пры выпадку. Хлеб раздаюць два-тры разы на тыдзень, ды і то пакрысе, таму што да асады ніхто не быў падрыхтаваны і запасы нязначныя. Неўзабаве яны, відаць, скончацца. Тыя з бежанцаў, хто прывёў з сабой казу

ці карову і карміўся спачатку малаком, вымушаны былі зарэзаць сваю схуднелую жывёлу, ледзь жывую ад голаду, таму што корму ёй не было адкуль узяць, і нейкі час яны падтрымлівалі сваё існаванне, харчуючыся гэтым мясам і выменьваючы яго то на муку, то на што-небудзь яшчэ. Цяпер у іх нічога не засталося, а ў гаворкі гараджан, што, маўляў, яны прыхавалі мяса і жывуць лепш за іншых, я дык не вельмі і веру, па іх выглядзе гэтага не скажаш. Яны страшэнна худыя і, добра відаць, згаладалыя. Я зусім не таму так кажу, што маю сімпатыю да гэтых людзей. Я цалкам падзяляю непрыязнасць гараджан. Яны тупыя, як усе вясковыя, сядзяць цэлымі днямі, склаўшы рукі, і вылупліваюць вочы на ўсё. Вадзіцца яны ні з кім не водзяцца, падзяліліся на купкі, землякі з землякамі, і ледзь не ўвесь час сядзяць у гэтых брудных сваіх логавых, у якім-небудзь аблюбаваным куточку плошчы, дзе складзены іх смярдзючыя лахманы і дзе яны атабарыліся, як дома. Вечарамі яны сядзяць вакол вогнішчаў — калі ўдасца разжыцца на паліва — і размаўляюць на сваім прымітыўным дыялекце, з якога ні слова не зразумееш. Ды і ці варта разумець, пра што яны там гавораць.

Бруд і смурод ад усіх гэтых людзей, што размясціліся на плошчах і вуліцах, проста страшэнныя. Пры маёй наогул ахайнасці і акуратнасці і пры маёй адчувальнасці ў гэтым сэнсе да паводзін іншых неахайнасці гэтых людзей я проста не выношу. Асабліваю — на думку многіх, нават занадта вялікую — агіду выклікаюць ва мне чалавечы кал і той пах, які ён распаўсюджвае. А гэтыя прымітыўныя істоты перанялі звычкі сваёй свойскай жывёлы і апаражняюцца абы-дзе. Вялізнае свінства. Паветра — як пасля чумы, і вуліцы і плошчы прыйшлі, на мой погляд, у такі паскудны стан, што я стараюся як мага радзей выходзіць у горад. Ды і даручэннямі мяне не надта

даймаюць з таго часу, як герцагіня так перамянілася, а дон Рыкарда, на шчасце, памёр.

Усе гэтыя бяздомныя начуюць проста на вуліцы, і цяпер, калі надышла зіма, і зіма незвычайна суровая, ім, напэўна, не надта цёпла без добрага адзення. Сяго-таго, гавораць, знаходзяць раніцаю акалелага: ляжыць такі ванзэлак лахманаў і не ўстае, як астатнія, а калі паглядзяць — ужо ніякіх адзнак жыцця. Але гінуць хутчэй, бадай, ад голаду, чым ад холаду, і заўсёды гэта толькі старыя, і без таго ўжо абяссленыя і з астылай крывёю. І хай сабе паміраюць, яны ж толькі перашкаджаюць іншым, а ў горадзе і без іх занадта шмат народу.

Наёмнікі Бакаросы ні ў чым не маюць недахопу. У іх распараджэнні ўся краіна, рабуй, колькі хочаш, і яны так і робяць, прасоўваючыся ўсё далей і далей углыб і забяспечваючы сябе ўсім неабходным. Разрабаваныя паселішчы яны паляць; і часта начамі можна бачыць у небе далёкія зарывы пажараў. Усё наваколле яны даўно абрабавалі і спустошылі.

Але, як ні дзіўна, да штурму горада яны пакуль не падступаліся. Мяне гэта здзіўляе, бо ўзяць яго цяпер было б, зразумела, вельмі проста. Можна, яны лічаць, што менш турбот узяць яго зморам, і таму, што могуць рабаваць краіну колькі хочуць, гатовы чакаць.

Анджэліка толькі і ведае, што гультаяваць. Раней яна займалася хоць сваім рукадзеллем. Ледзьве не ўвесь час яна бавіць ля ракі, сядзіць там і корміць лебедзяў ці проста глядзіць на ваду, што бяжыць міма. Часам яна сядзіць вечар навывёт ля свайго акна, гледзячы на вартоўніцкія вогнішчы і палаткі ворага далёка ўнізе і на выпаленую раўніну, што раскінулася за імі. Усё думае, напэўна, пра свайго прынца.

Дзіўна, што за дурны выгляд у людзей, калі яны закаханыя, асабліва ж калі закаханыя безнадзейна. Выраз твару ў іх тады на рэдкасць тупы, і я не разумею, як можна гаварыць, быццам каханне робіць чалавека прыгажэйшым. Вочы ў яе, калі гэта толькі магчыма, сталі яшчэ дурнейшыя і яшчэ больш невыразныя, чым былі раней, а шчокі бледныя, не тое што ў часе таго ўрачыстага балю. Але рот стаў быццам шырэйшы, і вусны як прыпухлі, і відаць, што яна ўжо не дзіця.

Я, здаецца, адзіны, хто ведае яе злачынную тайну.

На маё здзіўленне, герцагіня папыталася ў мяне сёння, ці не думаю я, што Хрыстос яе ненавідзіць. Я, натуральна, адказаў, што мне пра тое невядома. Яна паглядзела на мяне сваім ліхаманкавым гарачлівым позіркам, чымсьці, здавалася, усхваляваная. Ну як жа, канечне, напэўна, ненавідзіць, калі не дае ёй ні хвіліны спакою. Ён і павінен яе ненавідзець за ўсе яе грахі.

Я сказаў, што яго лёгка можна зразумець. Яе нібы ўсцешыла, што я такой жа думкі, як і яна, і, глыбока ўздыхаючы, яна апусцілася на крэсла. Далей мне заставацца тут не было патрэбы, таму што даручэнняў ад мяне ў яе, як звычайна, не аказалася. Калі я спытаўся, ці магу я пайсці, яна адказала, што не яе воля мной распараджацца, але глядзела пры гэтым умоўна, быццам чакала ад мяне нейкай дапамогі. Я, аднак, адчуваў сябе страшэнна няёмка і паспяшаўся пайсці, а, азірнуўшыся ля дзвярэй, убачыў, як яна кінулася на калені перад распяццем і ў адчаі пачала мармытаць малітвы, сутаргава перабіраючы худымі пальцамі ружанец.

Усё гэта зрабіла на мяне нейкае вельмі дзіўнае ўражанне.

Што здарылася са старой дурніцай?

Без сумнення, яна зусім сур'ёзна думае, што Хрыстос яе ненавідзіць. Сёння яна зноў да гэтага вярнулася. Усе яе малітвы марныя, сказала яна. Ён ёй усё роўна не даруе. Ён яе проста не чуе і нічым нават не паказвае, што наогул заўважае яе існаванне, хіба толькі тым, што не дае ёй ні хвіліны спакою. Гэта жахліва, яна гэтага не вытрывае. Я сказаў, што, пачаўшы, ёй варта звярнуцца да свайго духоўніка, які заўсёды выказваў самую пільную ўвагу да яе духоўных патрэб. Яна пакруціла галавой — яна ўжо спрабавала, але ён нічым не мог ёй дапамагчы. Ён нават і не зразумеў. Ён лічыць, што яна бязгрэшная. Я з'едліва ўсміхнуўся з гэтых слоў ліслівага манаха. Тады яна спыталася, цікава, а якой я сам думкі пра яе. Я сказаў, што лічу яе грэшнай жанчынай і ўпэўнены, што ёй суджана вечна гарэць у пякельным полімі. Тут яна кінулася перада мною на калені і пачала ламаць сабе пальцы, так што суставы пабялелі, яна лямантавала, і галасіла, і маліла ўратаваць і памілаваць яе, няшчасную. Але я спакойна глядзеў, як яна курчыцца ля маіх ног. Па-першае, я не меў сродкаў памагчы ёй, а па-другое, я лічыў, што пакутуе яна заслужана. Яна схапіла маю руку і змачыла яе слязьмі, паспрабавала нават пацалаваць, але я выхапіў руку і не дазволіў ёй нічога такога. Тут яна пачала яшчэ мацней плакаць, лямантаваць і галасіць і давяла сябе да самай сапраўднай істэрыкі. «Паспавядайся ў сваіх грахах!» — сказаў я і сам адчуў, што твар у мяне зрабіўся вельмі строгі. І яна пачала спавядацца ва ўсіх сваіх злачынствах, у сваім распусным жыцці, у сваіх недазволеных сувязях з мужчынамі, у абдымкі якіх яе штурхаў сам д'ябал, і ў той асалодзе, якую зведвала, канчаткова заблытаўшыся ў яго цянётах. Я прымусіў яе падрабязна апісаць сам грэх, да якога яна скацілася, і тую пачварную асалоду, якую яна пры гэтым зведвала, і назваць імёны тых, з кім была

ў злачыннай сувязі. Яна пакорліва зрабіла ўсё, што я ёй загадаў, і перада мною ўзнікла кашмарная карціна яе ганебнага жыцця. Аднак яна ні словам не ўспомніла дона Рыкарда, пра што я ёй і сказаў. Яна разгублена паглядзела на мяне і, здавалася, ніяк не магла зразумець, чаго я ад яе хачу. Пры чым тут дон Рыкарда? Хіба гэта таксама грэх? Я растлумачыў ёй, што гэта самы цяжкі грэх з усіх яе грахоў. Яна, здавалася, ніяк не магла сабе гэтага ўразумець і глядзела на мяне здзіўлена і нават з сумненнем, але потым усё ж задумалася над тым, што я сказаў, над гэтай думкай, якая, відаць, не прыходзіла ёй у галаву, і, задумаўшыся, відавочна спалохалася. Я спытаўся, хіба яна не любіла яго больш за ўсіх? «Ага»,— адказала яна шэптам, ледзь чутна, і тут жа зноў пачала плакаць, але ўжо не так, як раней, а як звычайна плачуць людзі. Яна ніяк не магла перастаць, і мне ўрэшце абрыдла, і я сказаў, што мне пара ісці. Яна ўмольна і бездапаможна паглядзела на мяне і спыталася, ці не магу я чым-небудзь яе суцешыць. Што ёй зрабіць, каб Гасподзь быў літасцівы да яе? Я адказаў, што нечуваная дзёрзкасць з яе боку прасіць літасці боскай, у яе вельмі шмат грахоў, і таму зусім зразумела, што Збавіцель не чуе яе малітваў. Ён не дзеля таго быў распяты, каб загладжваць грахі такіх грэшніц, як яна. Яна ціха выслухала мяне і сказала, што яна і сама адчувае тое ж самае. Яна не вартая таго, каб яе пачулі. Яна заўсёды гэта адчувала ў глыбіні душы, калі малілася на каленях перад абліччам Распятага. Уздыхаючы, але ўсё ж трошачкі суцешаная, яна села ў крэсла і пачала гаварыць пра сябе як пра найвялікшую ў свеце грэшніцу, самую распусную з людзей, і жалілася, што ніколі не зведаць ёй нябеснай радасці. «Я шмат любіла,— сказала яна.— Але Бога і сына яго я не любіла, і таму вельмі правільна, што я так пакарана».

Потым яна падзякавала мне за тое, што я быў добры з ёю. Ёй стала лягчэй, калі яна паспавядалася, хоць яна і сама цудоўна разумее, што адпушчэння грахоў ёй не атрымаць. І сёння яна першы раз змагла паплакаць.

Я пайшоў, а яна засталася там сядзець — згорбленая старая з пачырванелымі вачамі і з валасамі, што злямчыліся і зблыталіся, як старое сарочына гняздо.

Герцаг і Ф'ямета шмат часу бываюць разам. Яны часта застаюцца пасядзець удваіх пасля вячэрняй трапезы, і я таксама застаюся, каб прыслугоўваць ім. З герцагіняй яны таксама часам так сядзелі вечарамі, але вельмі рэдка. Ф'ямета — жанчына зусім іншага тыпу, халодная, стрыманая, непрыступная і самая што ні ёсць красуня. Яе смуглявы твар больш жорсткі, чым любы іншы бачаны мною жаночы твар, і, калі б ён не быў такі прыгожы, мог бы падацца пазбаўленым усялякай прывабнасці. Позірк вугальна-чорных вачэй, з гэтай іх таямнічай іскаркай углыбіні, прываблівае і зачароўвае.

Я мяркую, што яна і ў каханні халодная, і не так аддае, як бярэ, і ад таго, каго робіць ласку пакахаць, патрабуе абсалютнага падпарадкавання. Герцагу гэта, здаецца, падабаецца, падабаецца падпарадкоўвацца. Халоднасць у каханні, магчыма, цэніцца не менш, чым палымянасць, адкуль мне ведаць.

Асабіста я нічога супраць яе не маю. Затое ўсе астатнія маюць. Слугі для яе пустое месца, а яны, з іх слоў, да такога не прывыклі, тым больш што яна ім ніякая не гаспадыня, а ўсяго толькі герцагская наложніца. Але іншых прыдворных дам яна, ці бачыце, ужо не лічыць сабе раўнёю — я дык думаю, што яна і раней не лічыла, ды ці лічыла яна наогул калі-небудзь каго-небудзь раўнёю сабе? Аднак у ёй гэта не

здаецца прастай ганарлівасцю, хутчэй гэта прыроджаная гордасць. Яны, канечне, шалеюць. Але выгляду паказаць не асмельваюцца, баючыся, што яна можа заняць месца герцагіні, калі, вядома, пані раптам зноў не верне яго сабе.

Увесь двор гаворыць, што яна дазволіла сябе «спакусіць» з-за аднаго толькі самалюбства, і што кроў у яе рыбіная, і што гэта амаральна. Я не разумею, што яны маюць на ўвазе, бо ў адрозненне ад усіх іншых, хто пускаецца ў такую распусту, яна зусім не робіць уражання амаральнай.

Герцаг, несумненна, вельмі захапіўся ёю і пры ёй стараецца быць асабліва пяшчотным і чароўным. Хоць наогул дык ён, відаць, не ў гуморы, стаў вельмі злосны і нервовы і можа ні за што ні пра што ўскіпець і накінуцца на прыслугу, чаго раней з ім ніколі не было,— ды і не толькі на прыслугу, але і на асоб вышэйшых. Кажуць, ён вельмі раззлаваны тым, што народ незадаволены ім, што ён ужо, як гаворыцца, непапулярны. Асабліва, канечне, псуюць яму настрой галадаючыя, якія прыходзяць сюды пад вокны і крычаць, каб ім далі хлеба.

Па-мойму, ніжэй годнасці герцага звяртаць увагу на такія рэчы, якая розніца, што там думае ці аб чым крычыць чэрнь вакол яго. Яны заўсёды знойдуць прычыну пакрычаць. Калі браць да галавы ўсё, пра што крычыць народ, дык толькі і рабіць давядзецца, што дагаджаць яму.

Гавораць, што ён тайна ад усіх загадаў даць бізуноў прыдворнаму звездару Нікадэмусу і іншым доўгабародым за іх выключна спрыяльныя прадказанні. Што ж, вельмі можа быць. Гэтак жа зрабіў і яго бацька, хоць прычына тады была іншая: яны прадказалі не тое, што хацелася б уладару.

Нялёгка чытаць па зорках. І чытаць пры гэтым так, каб іншыя засталіся задаволеныя.

Становішча ў горадзе ўсё пагаршаецца і пагаршаецца. Можна, бадай, сказаць, што цяпер там лютэе самы сапраўдны голад. Кожны дзень людзі паміраюць ад голаду, а можа, ад голаду і холаду разам, цяжка сказаць. На вуліцах і плошчах валяецца шмат такіх, хто ўжо не мае сілы падняцца, і здаецца, ім ужо ўсё роўна. Іншыя ж жывымі шкілетамі сноўдаюцца па горадзе, шукаючы чаго-небудзь ядомага ці хоць бы чаго-небудзь такога, што магло б заглушыць пачуццё голаду. На кошак, сабак і пацукоў зацята палююць, яны лічацца цяпер ласункамі. Пацукі, пра якіх раней гаварылі як пра сапраўднае бедства ў лагерах бежанцаў, дзе яны тысячамі шнырылі сярод смецця і адкідаў, лічацца цяпер зайздроснай дзічынай. Але кажуць, яны пачалі знікаць, і ўсё цяжэй іх злавіць. Яны, відаць, захварэлі на нейкую хваробу, таму што паўсюль ляжаць здохлыя, і, выходзіць, падвялі ў той самы момант, калі раптам аказаліся патрэбныя.

Мяне не здзіўляе, што пацукі не вытрывалі суседства з гэтымі людзьмі.

Адбылося нешта нечуванае. Я паспрабую расказаць пра гэта спакойна і стрымана, і ў тым парадку, у якім разгортваліся падзеі. Гэта не так лёгка, таму што я сам быў удзельнікам, які адыграў немалаважную ролю ў гэтай справе, і мяне дагэтуль калоціць усяго ад узбуджэння. Цяпер, калі ўжо ўсё мінула і скончылася, асмельваюся сказаць, добра, так што я зусім магу быць задаволены і вынікамі, і самім сабой, я хачу прысвяціць частку ночы таму, каб сцісла апісаць, як гэта ўсё адбылося.

Калі я ўчора позна вечарам сядзеў ля свайго акенца, глядзячы на вогнішчы Бакаросы, што стала ўжо для мяне звычайна, я заўважыў раптам сярод дрэў ля ракі чалавечую постаць, што кіравалася да правага крыла замка. Мне падалося дзіўным, што ў

кагосьці магла знайсціся справа там у такі позні час, і яшчэ я падумаў, напэўна, гэта хто-небудзь з прыслугі. Свяціў месяц, але стаяў туман, так што чалавека гэтага я бачыў з цяжкасцю. Ён быў, выдавала, захутаны ў шырокі плашч і ледзьве не падбегам ішоў да флігеля, куды і ўвайшоў праз адзін з бакавых уваходаў. Здавалася б, калі ведае ўваход, значыць, нехта са сваіх. Але штосьці ў абліччы гэтага чалавека мяне насцярожыла, ды і ўсе яго паводзіны былі падазроныя. Таму я парашыў усё ж праверыць, што гэта такое, хуценька спусціўся ўніз і пайшоў за ім цераз той жа ўваход. На лесвіцы было цёмна, хоць вока выкалі, але менавіта гэтая лесвіца знаёма мне, як нікая іншая ў замку, бо раней мяне ганялі па ёй уверхуніз безліч разоў. Яна вядзе, між іншым, і ў пакоі Анджэлікі. А цяпер і наогул толькі да яе, таму што ўсе іншыя памяшканні больш не выкарыстоўваюцца.

Я вобмацкам падняўся наверх, да яе дзвярэй, і паचाў прыслухоўвацца. На маё неапісальнае здзіўленне — хоць трошкі я ўжо быў да гэтага падрыхтаваны, — я пачуў за дзвярамі два галасы. І адзін з іх быў голас Джаванні!

Яны гаварылі шэптам, але, дзякуючы майму тонкаму слыху, я разабраў усё, што было вымаўлена. Мяркуючы па ўсім, я стаў невідочным сведкам зварушлівага і бязмежнага «шчасця».

«Любімая!» — задыхаўся адзін голас, і «Любімы!» — адказваў яму шэптам другі. «Каханая!» — і зноў «Каханы!» — нічога іншага не прамаўлялася, і для старонняга вуха гэтая гутарка, што так захапляла іх, не ўяўляла вялікай цікавасці. Калі б не сур'ёзнасць, не жахлівасць таго, што адбывалася, гэтае бясконцае паўтарэнне аднаго і таго ж слова падалося б мне проста смешным. Але мне было не да смеху. Увесь пахаладзелы, слухаў я, як яны наіўна і бяздумна вымаўляюць тое самае слова, якое, каб

яны задумаліся хоць бы на хвіліну над яго сэнсам і над тым, што яно азначае ў ІХНІХ вуснах, прымусіла б іх скалануцца ад жаху. Потым я пачуў, як злачынцы пачалі цалавацца, працягваючы наіўна і гугнява запэўніваць адно аднаго ў каханні. Гэта было жахліва!

Я кінуўся назад. Дзе шукаць герцага? Можа, у трапезнай, дзе я ўсяго гадзіну назад пакінуў яго ўдваіх з Ф'яметай? Я прыслугоўваў ім, пакуль мне не было сказана, што я больш яму не спатрэблюся.

Больш не спатрэблюся! Каб жа так, думаў я, паспешна спускаючыся вобмацкам па цёмнай лесвіцы. Карлік уладару заўсёды спатрэбіцца.

Я пабег праз унутраны двор замка да аркі галоўнага ўваходу, што падзяляла старую і новую часткі будыніны. Тут лесвіцы і пераходы таксама патаналі ў цемры. Я, аднак, знайшоў дарогу і нарэшце, задыханы, апынуўся перад высокімі двухстворкавымі дзвярамі. Я прыслухаўся. Не чуваць было ні гуку. Але, магчыма, яны ўсё-такі былі там. Лепш бы, вядома, пераканацца. Ды, на жаль, я не мог прачыніць дзвярэй: гэтыя дзверы з тых, якіх мне не адчыніць з такім маім ростам і з такой маёй сілай. Я яшчэ раз прыслухаўся. Цішыня. Мне нічога не заставалася, як пайсці прэч, хоць поўнай упэўненасці ў мяне не было.

Я накіраваўся да спальных пакояў герцага. Яны знаходзяцца не надта далёка ад трапезнай, толькі паверхам вышэй. Я падняўся па лесвіцы, падышоў да яго дзвярэй і стаў прыслухоўвацца. Але колькі ні слухаў, не мог улавіць ні гуку, нічога, што сведчыла б пра яго прысутнасць. Можа, ён ужо спіць, падумаў я. Гэта, наогул, было зусім верагодна. Я падумаў, можа, варта ўсё ж рызыкнуць і разбудзіць яго? Не, і падумаць страшна, гэта было б нечуванай дзёрзкасцю. Але ж і справа ў мяне была неадкладная, надзвычайнай важнасці. Выпадак абсалютна выключны.

Я набраўся смеласці і — пастукаў. Ніхто не адка-
заў. Я з усяе сілы забарабаніў у дзверы кулаком.
Ніякага адказу.

Значыцца, яго там няма, вырашыў я. Я ж ведаю,
які ў яго чуйны сон. Але калі ён не там, дык дзе?
Я ўсё больш нерваваўся. Колькі часу марнавалася!
Дзе ж ён мог быць?

Можа, у Ф'яметы? Можа, яны пайшлі туды, каб
адчуваць сябе больш нязмушана? Гэта была мая апош-
няя надзея.

Я кінуўся ўніз па лесвіцы і выскачыў у двор.
Ф'ямета жыве зусім у другой частцы замка, можа, яны
знарок зрабілі так, каб неяк замаскіраваць свае ад-
носіны. Каб дабрацца туды, трэба перасекчы ўвесь
двор.

Я знайшоў патрэбны ўваход, але, з тае прычыны,
што гэтую частку замка я ведаў куды горш, я доўга
блукаў наўздагад, падымаўся не па тых лесвіцах,
спускаўся, зноў падымаўся, а пасля блытаўся ў бяс-
концых пераходах, дзе таксама было цёмна і дзе я,
усё больш злуючыся, што марную час, кідаўся сюды-
туды і ніяк не мог знайсці дарогу. Я адчуваў сябе
кратом, які мітусіцца па лабірынце падземных хадоў,
трывожна абнюхваючы ўсё на сваім шляху. На шчас-
це, я, накшталт крата, добра арыентуюся ў цемры.
Да таго ж я ведаў размяшчэнне яе вокнаў на фаса-
дзе, і ўрэшце мне ўдалося з'арыентавацца і знайсці
патрэбныя дзверы.

Я прыслухаўся. Ці ёсць там хто? Ёсць!

Першае, што я пачуў, — гэта халодны смех Ф'яме-
ты. Я ніколі раней не чуў, як яна смяецца, але адразу
зразумеў, што гэта яна. Смех быў жарсткаваты і, ба-
дай, крыху знарочысты, але ў ім было штосьці ўзбу-
джальнае. Потым я пачуў, як засмяяўся герцаг, корат-
ка і нявесела. Я ўздыхнуў з палёгкаю.

Потым я пачуў іхнія галасы, але слоў было не

разабраць, яны, відаць, былі недзе ў глыбіні пакоя. Аднак ясна было, што яны сапраўды гавораць між сабою, а не проста, як тыя двое, паўтараюць адно і тое ж слова. Ці гаварылі яны пра каханне, я не ведаю, але наўрад, непадобна было. Потым раптам настала цішыня. Як я ні напружваў слых, я не мог улавіць ні гуку. Але праз нейкі час я пачуў нейкае непрыемнае сапенне і зразумеў, што яны займаюцца чымсьці паскудным. Я адчуў лёгкую моташнасць. Праўда, наўрад ці магло мне стаць блага з той прычыны, што я быў ахоплены такім азартам, але на ўсякі выпадак я адышоўся далей, хоць і не надта далёка, каб не ўпусціць герцага, і стаў перачэкваць. Я вырашыў набрацца цярпення і пачакаць, каб не давялося зноў пачуць гэтыя непрыемныя гукі. Я прастаяў там, здавалася, цэлую вечнасць.

Калі я нарэшце зноў падышоў да дзвярэй, яны аб чымсьці спакойна размаўлялі, ужо і не ведаю, аб чым. Нечаканая перамена гэтак жа здзівіла мяне, як і абрадала, я ўжо рашыў, што неўзабаве змагу прывесці ў выкананне задуманае. Яны, аднак, не спяшаліся, ляжалі сабе там і бясконца аб чымсьці гаварылі, хутчэй за ўсё пра якое-небудзь глупства. Я проста цярпець не мог — столькі каштоўнага часу было ўпушчана! Але я нічога не мог зрабіць. Я не мог, зразумела, аб'явіцца і перашкодзіць ім у такую хвіліну.

Нарэшце я пачуў, як герцаг падняўся і пачаў апранацца, працягваючы абмяркоўваць з ёй штосьці, адносна чаго яны, відаць, не мелі згоды. Я адышоўся далей ад дзвярэй, у цемру, і пачаў яго пільнаваць.

Выйшаўшы, ён пайшоў, не ведаючы таго, проста на мяне. «Ваша светласць!» — прашаптаў я, трымаючыся на ўсякі выпадак далей ад яго. Выявіўшы маю прысутнасць, ён ашалеў, непрыстойна вылаяўся і закрычаў: «Што ты тут робіш? Чаго ты шпіёнш? Ах ты, паскудны вырадак! Гадзюка ты ядавітая! Дзе ты

там? Ды я цябе ўмомант прыкончу!» І ён пачаў кідацца ў розныя бакі, выставіўшы рукі і намагаючыся намацаць мяне ў цемры. Але спаймаць мяне ў такой цемені ён, вядома, не мог. «Дазвольце мне сказаць! Дазвольце мне сказаць, чаго я тут!» — паўтараў я спакойна, хоць усярэдзіне ў мяне ўсё калацілася. І ўрэшце ён супакоіўся.

Тады я кінуў яму проста ў твар, што ў гэтую самую хвіліну сын Ладавіка Мантанцы гвалтуе яго дачку — ён пракраўся таемна ў замак, каб адпомсціць за свайго бацьку, абняславіўшы яе і пакрыўшы ўвесь яго дом нязбытнай ганьбай. «Гэта хлусня! — крыкнуў ён. — Што ты брэшаш, вар'ят? Гэта мана!» — «Не, гэта праўда! — запярэчыў я, бясстрашна падыходзячы да яго ўпрытык. — Ён пракраўся да яе. Ты прыйдзеш занадта позна, злачынства ўжо, напэўна, адбылося, але, можа, ты яшчэ застанеш яго там». Я зразумеў, што цяпер ён мне паверыў: ён стаяў, як громам аглушаны. «Не можа быць! — сказаў ён, але тым не менш хуценька, ледзь не бягом, падаўся да выхаду. — Не можа быць! — паўтараў ён. — Як бы ён мог прабрацца ў горад? І ў замак — ён жа ахоўваецца!» Я адказаў, стараючыся з усяе сілы паспець за ім, што таксама гэтага не разумею, але што я заўважыў яго спачатку ля ракі, магчыма, ён дабраўся на пляце ці яшчэ як, хто ведае, на што здатны гэты бяздумны малакасос, а адтуль ён ужо мог трапіць проста ва ўнутраны двор замка. «Не можа быць! — паўтараў ён. — Немагчыма пранікнуць у горад па рацэ, праплыць непрыкметна між крапаснымі вежамі на тым і другім беразе з бамбардзірамі і лучнікамі, што ахоўваюць яе ўдзень і ўначы. Гэта проста немагчыма!» — «Так, гэта немагчыма, — пагадзіўся я. — Зразумець гэта абсалютна немагчыма, сам д'ябал не зразумее, як ён умудрыўся пранікнуць, але хлопец тым не менш там. Я абсалютна ўпэўнены, што чуў яго голас».

Мы спуціліся і выйшлі ў двор замка. Герцаг хутка накіраваўся да галоўнага ўваходу, каб аддаць загад варце пільней ахоўваць увесь замак і такім чынам перашкодзіць яму ўцячы. Яго прадбачлівасць была зусім слухная і разумная — але што, калі злачынец ужо ўцёк? А то абое яны разам! Гэтая страшная думка прымусіла мяне кінуцца бягом цераз двор і далей, уверх па лесвіцы, да дзвярэй Анджэлікі.

Я прыціснуўся да іх вухам. Ні гуку! НЯЎЖО УЦЯКЛІ? Сэрца ў мяне моцна стукала ад бегу і ад хвалявання пры думцы, што яны, чаго добрага, уцяклі, і гэты стук аддаваўся ў мяне ў вушах — я падумаў, што, можа, з гэтай прычыны нічога і не чую. Я пастараўся супакоіцца, дыхаць спакойна і размерана — і зноў прыслухаўся. Не, з пакоя не чуваць было ні гуку. Я не памятаў сябе. Я думаў, што звар'яцею. Нарэшце я не стрываў і асцярожна прачыніў дзверы. Мне ўдалося зрабіць гэта так, што яны нават не рыпнулі. У шчылінку мне было відаць, што гарыць святло, — але ні гуку, нічога, што гаварыла б аб прысутнасці чалавека. Я прашмыгнуў у пакой. І адразу ж супакоіўся. У святле маленькага каганца, які яны забыліся патушыць, я ўбачыў іх разам у яе пасцелі — яны спалі. Пасля першага свайго знаёмства з жывёльнай пошасцю каханя яны заснулі, як дзеці, што ўволю набегаліся.

Я ўзяў каганец, падышоў і пасвяціў на іх. Яны ляжалі, павярнуўшыся тварамі адно да аднаго, крыху адкрыўшы раты, паружавелыя і ўсё яшчэ разгарачаныя злачынствам, якое зрабілі і аб якім цяпер, заснуўшы, быццам і не ведалі. Вейкі былі вільготныя, а на верхняй губе ў абаіх выступілі кропелькі поту. Я глядзеў на гэты цнатлівы ў сваёй ціхамірнасці сон. Ці тое гэта самае, што людзі называюць шчасцем?

Джаванні ляжаў з краю, пасмачка чорных вала-соў упала яму на лоб, а на вуснах застыла задаволе-

ная ўсмешка, быццам ён зрабіў нейкі подзвіг. На шыі вісеў на тонкім залатым ланцужку медальён з партртам яго маці, якая, як кажуць, знаходзіцца ў раі.

Тут я пачуў крокі на лесвіцы — увайшоў герцаг у суправаджэнні двух вартаўнікоў-наёмнікаў, адзін з якіх нёс факел. Пакой ярка асвяціўся, але нішто не магло б разбудзіць парачку, якая заснула моцным сном. Няцвёрдай ступою, ледзь не хістаючыся, герцаг падышоў да пасцелі і ўбачыў сваю нечуваную ганьбу. І, пабялеўшы, бы мярцвяк, ад гневу, ён выхапіў у вартаўніка меч і адным ударам аддзяліў галаву Джаванні ад цела. Анджэліка ўскочыла і шырока расплюшчанымі вачамі глядзела, як выцягвалі з пасцелі яе акрываўленага каханка і як яго потым выкінулі праз акно проста на кучу смецця. Тут яна ўпала ў непрытомнасці і да нашага адыходу так і не ачуныла.

Герцаг, цудоўна зрабіўшы сваю справу, увесь калаціўся ад узбуджанасці, і я бачыў, як, выходзячы з пакоя, ён узяўся за вушак дзвярэй. Я выйшаў услед за ім і пайшоў да сябе. Я ішоў неспяшаючыся — спяшацца ўжо не было чаго. У двары, зводдаль, я ўбачыў факел, які суправаджаў герцага на яго шляху, і як ён пасля знік пад аркай, быццам растаў у цемры.

Анджэліка злегла ў страшэннай гарачцы, супраць якой прыдворны лекар быў бяссільны, і ўсё яшчэ не прыйшла да памяці. Ніхто не спачувае ёй і не шкадуе яе, таму што ўсе лічаць, што яна не аказала ніякага супраціўлення, калі яе гвалтавалі, і з той прычыны, што згвалтаванне яе разглядаецца як ні з чым не параўнальная ганьба ўсяго герцагскага дома і ўсяго герцагства. За ёй прыглядае адна старая жанчына. Ніхто з прыдворных да яе не наведваецца.

Цела яе злачыннага каханка выкінулі ў раку, не жадаючы, каб яно валялася больш перад замкам.

Кажуць, яго не зацягнула ў вір, а вынесла цячэннем у мора.

У горадзе пачала распаўсюджвацца нейкая хвароба. Пачынаецца яна, як я чуў, з дрыжкаў і моцнага галаўнога болю, пасля заплываюць вочы і распухае язык, так што чалавек не можа нават толкам гаварыць, а цела робіцца ўсё чырвонае, і праз скуру сочыцца гнілая кроў. Хворыя ўвесь час крычаць, просячы піць, таму што ўсярэдзіне ў іх усё гарыць агнём. Лекары бяссільныя памагчы ім — а калі яны, каб хто спытаў, маглі памагчы? Гавораць, што ўсе, хто заразіўся, паміраюць: колькі іх перамерла ўжо — я не ведаю.

У нас пры двары, зразумела, ніхто не захварэў. Зараза лютее сярод самых бедных і галодных, асабліва сярод бежанцаў, і звязана, відаць, з тым неверагодным свінствам, якое яны развялі ў месцах сваіх табараў і ва ўсім горадзе. Мяне не здзіўляе, што яны паміраюць ад бруду, што іх акружае.

Анджэліка, канечне, хворая на зусім іншую хворобу. Яе гарачка — абсалютна тое ж самае, чым яна хварэла аднойчы ў дзяцінстве, не помню ўжо, калі менавіта і пры якіх акалічнасцях. Яна заўсёды хварэе па-свойму і ад такіх прычын, ад якіх ніхто іншы ніколі не захварэў бы. Ага, цяпер я ўспомніў, гэта было той раз, як я адсек галаву яе кацяняці.

Мор распаўсюджваецца вельмі хутка. Цяпер захворваюць не толькі беднякі, праклятая чума не шкадуе нікога. Бяда наведала кожны дом, а таксама вуліцы і плошчы, таму што процьма народу жыве пад адкрытым небам. Кажуць, там усюды натыкаешся на хворых, што кідаюцца пад сваімі лахманамі проста на тратуарах і голасна, прарэзліва крычаць. Пакуты, пэўна, нясцерпныя і даводзяць людзей да шаленства.

Хадзіць па горадзе стала проста немагчыма, расказы відавочцаў багатыя на брыдкія, страшэнныя падрабязнасці. Дыханне ў хворых смярдзючае, а на целе ў іх агідныя пухіры, якія лопаюцца, і з іх цячэ нейкая брыдота. Калі я чую пра такія рэчы, мяне ледзь не рве.

Мала хто сумняваецца, што вінаваты ў чуме бежанцы, і іх цяпер ненавідзяць як ніколі. Але сёй-той, я чуў, тлумачыць усё зусім іначай. Яны лічаць, што чума — гэта кара боская, пакаранне госпада за вялікія грахі чалавечыя. Цяперашнія пакуты паслаў людзям Бог, каб ачысціць іх ад граху, і трэба, маўляў, змірыцца з яго воляй.

Я гатовы разглядаць гэта як пакаранне. Ды толькі ці Бог іх карае? Не ведаю. Вельмі можа быць, што і нейкая іншая, больш цёмная сіла.

Я сяджу часам ля свайго карлікавага акенца і гляджу зверху на горад.

Герцагіня жыве дзіўным жыццём. У яе спальні, якую яна ніколі не пакідае, заўсёды пануе прыцемак: вокны завешаны шчыльнай тканінай. Яна гаворыць, што няварта цешыцца сонечным святлом. Сцены голыя, і няма ні крэслаў, ні стала, адзін толькі малітоўны зэдлік, і над ім распяцце. Самая што ні ёсць манашаская келля. Ложак стаіць як стаяў, але спіць яна не на ім, а проста на падлозе, на ахапку саломы, якую яна не дазваляе мяняць і якая робіцца ўсё больш смярдзучая. Пакой ніколі не праветрываецца, духата страшная, я проста задыхаюся ад гэтага цяжкага паветра. Спачатку, як зойдзеш са святла, нічога не відаць, але памалу вочы прывыкаюць да пацёмкаў, і тады выступаюць абрысы яе постаці. Заўсёды застаеш яе паўадзетай, непрычасанай, зусім абыякавай да таго, што на ёй і як яна выглядае. Позірк ліхаманкавы, а шчокі зусім уваліліся, таму што

яна мардуе сваё цела і амаль зусім адмаўляецца ад ежы. Дурнаватая дзеравеншчына-служанка ўсё ные, што не можа прымусіць сваю гаспадыню паесці. Часам яна і з'есць кавалачак, абы дурненькая перастала плакаць. Сама ж дзеўка круглая і мардатая і пхае ў сябе ўсё, што ёй перападае. Голасна плачучы, яна жарэ ўсе тыя смачныя стравы, ад якіх адмаўляецца яе пані.

Большую частку часу грэшніца, каючыся, праводзіць перад распяццем, стоячы на каленях і чытаючы свае марныя малітвы. Яна ведае, што карысці ад іх ніякай, і штораз, перш чым пачаць, звяртаецца да Распятага з асаблівай малітвай — каб ён дараваў ёй, што яна зноў турбуе яго. Часам у адчаі яна адкладвае ўбок свой ружанец і, утаропіўшыся ў Збавіцеля гарачлівым позіркам, пачынае мармытаць малітвы свайго складання. Але ён усё роўна яе не чуе, і падымаецца яна з каленяў такая непамілаваная, якой была да малітвы. Часта яна не мае сілы падняцца без дапамогі служанкі, бывае, кажуць, і так, што яна проста падае ад знясілення і ляжыць, пакуль не прыйдзе камерыстка і не перацягне яе на салому.

Цяпер яна лічыць сябе галоўнай віноўніцай усіх няшчасцяў, што абрынуліся на нас. Не чые-небудзь, а менавіта яе грахі — прычына ўсіх пакут і ўсіх тых жахаў, што чыняцца ў горадзе. Наўрад ці яна так ужо шмат ведае пра іх. Аднак, відаць, усё ж крыху здагадваецца, што робіцца навокал. Пры ўсім тым яна, мне здаецца, досыць абыякавая да гэтага свету і лічыць усё, што тут робіцца, нікчэмнай мітуснёй. Яна жыве ў сваім асаблівым свеце, і ў яе свае турботы.

Цяпер яна зразумела, што каханне да дона Рыкарда — найвялікшы яе грэх. Праз яго яна так чаплялася за жыццё і прымала яго за самы каштоўны падарунак. Яна кажа, што кахала яго больш за ўсё,

што пачуццё да яго запаланіла ўсю яе істоту і рабіла яе вельмі шчаслівай. Нельга так бязмежна любіць чалавека. Так можна любіць толькі Бога.

Не ведаю, у якой ступені яе цяперашняе самапрыніжэнне звязана з тым, што я адкрыў ёй вочы на яе злачыннае жыццё і на тое пакаранне, якое чакае яе ў пекле. Я апісаў ёй пакуты грэшнікаў, і яна пакорліва выслухала мае тлумачэнні. Апошнім часам яна пачала мардаваць сябе.

Яна заўсёды вельмі ўдзячная, калі я прыходжу да яе. Я стараюся не надта часта наведваць яе.

Анджэліка ачуныла ад сваёй хваробы і зноў на нагах. Але яна не паяўляецца за сталом і наогул прыдвары. Я толькі бачыў яе некалькі разоў у ружоўніку і ля ракі, дзе яна сядзела, утаропіўшыся ў рачную плынь. Вочы ў яе зрабіліся, калі гэта толькі магчыма, яшчэ большыя і зусім ужо нейкія пустыя. Такое ўражанне, быццам яна імі нічога не бачыць.

Я звярнуў увагу, што яна носіць на шыі медальён Джаванні і што ён заплямлены крывёю. Яна, відаць, знайшла яго ў пасцелі і ўзяла на памяць аб ім. Хоць бы адмыла спачатку кроў.

Я вось пра што падумаў. Маці дык знаходзіцца ў раі, між тым як сын пакутуе ў апраметнай, бо памёр ён у грэшным сне, без споведзі і пакаяння. Выходзіць, ім ніколі не сустрэцца. Можа, Анджэліка моліцца ёй як заступніцы аб уратаванні яго душы. Марныя намаганні.

Зрэшты, хто ведае, што ў яе ў галаве. Яна ж не сказала ні слова з моманту свайго абуджэння той ноччу, дакладней, з таго імгнення, як сказала апошняе слова свайму каханку. Што гэта было за слова, мне, які ведае іх гаворку, здагадацца не цяжка.

Яна жыве сама па сабе, усе яе пазбягаюць.

Тыя, хто гаворыць, што чума і ўсе іншыя жахі ёсць кара боская, якой не палохацца трэба, а, наадварот, дзякаваць за яе Усемагутнаму, усе яны сноўдаюцца цяпер па вуліцах, прапаведуючы гэтую сваю веру і мардуючы сваё цела, каб памагчы Госпаду ўратаваць іхнія душы. Гэта натоўпы жывых шкілетаў з праваламі вачэй, такіх худых, што яны і на нагах не ўтрымаліся б, калі б не экстаз, што ахапіў іх. Людзі кідаюць сваю работу, дом і блізкіх, нават паміраючых сваіх родзічаў, і далучаюцца да іх. Раптам чуюцца дзікі, радасны крык, чалавек выскоквае на вуліцу, праціскваецца да іх у натоўп і, штосьці прарэзліва і бязладна выкрыкваючы, пачынае сябе нявечыць. Тут усе пачынаюць усхваляць Госпада, і народ, што глядзіць на ўсё гэта, па абодва бакі вуліцы падае на калені. Зямное жыццё, жахаў якога яны дастаткова нагледзеліся, траціць для іх усялякую вартасць. Іх турбуе цяпер толькі ўратаванне душы.

Святыя айцы, кажуць, скоса глядзяць на гэтых фанатыкаў, бо яны адрываюць народ ад цэркваў і ад іх уласных урачыстых працэсій з абразамі і хлопчыкамі-пеўчымі, якія размахваюць сярод вулічнага смуроду пахучымі кадзільніцамі. Яны гавораць, што гэтыя самамучыцелі — благія хрысціяне і што яны ў сваім дзікім фанатызме ўцякаюць ад суцяшэння, якое дае сапраўдная вера. Гасподзь, маўляў, не можа глядзець на іх з радасцю і ўхвалай. Але я лічу, што яны і ёсць сапраўды веруючыя, бо прымаюць сваю веру ўсур'ёз. Святыя ж айцы не любяць, каб іх прапаведзі прымаліся занадта сур'ёзна.

Нямала, аднак, і такіх, на каго ўсе гэтыя жахі падзейнічалі інакш, хто палюбіў гэтае жыццё куды мацней, чым раней. Страх смерці прымушае іх чапляцца за жыццё любой цаною. Ходзяць чуткі, што ў некаторых палацах горада гулі не спыняюцца ні ўдзень, ні ўначы, там пусціліся, гавораць, у самую

нястрымную распушту. Ды і сярод беднякоў, сярод самых гаротных, нямала такіх, што паводзяць сябе гэтак жа, па меры сваіх магчымасцей, што нястрымна аддаюцца адзінаму даступнаму ім цяпер граху. Яны чапляюцца за сваё нікчэмнае жыццё, нізавошта не жадаючы з ім развітацца, і, калі тут у нас, перад вяротамі замка, раздаюць яшчэ зрэдку крыху хлеба, гэтыя нікчэмнасці люта б'юцца за кожны кавалачак і гатовы перагрызці адзін аднаму горла.

Але, з другога боку, ёсць, гавораць, і такія, хто ахвяруе сабой дзеля сваіх блізкіх, хто даглядае хворых, хоць гэта зусім не мае сэнсу і яны толькі самі заражаюцца. Яны паказваюць самую поўную абыякавасць да смерці і ўсялякай небяспекі, быццам не разумеюць, чым рызыкуюць. Іх можна прыраўняць да рэлігійных фанатыкаў, толькі ў іх гэта выяўляецца інакш.

Такім чынам, людзі ў горадзе, калі верыць расказам, што да мяне даходзяць, жывуць гэтак жа, як жылі і раней, кожны па-свойму і ў адпаведнасці са сваімі схільнасцямі, толькі ўсё даведзена да крайнасці. Так што вынік спасланай Богам кары зусім нікчэмны. Таму я вельмі сумняваюся, ці Бог усё гэта зрабіў: спаслаў на іх чуму і іншыя выпрабаванні.

Ф'ямета прайшла сёння міма мяне. Яна на мяне, вядома, нават і не зірнула. Але якая яна прыгожая і дасканалая ў гэтай сваёй заспакоенасці! У цяперашняй брыдкай мітусні і ліхаманцы яна — як асвяжальная прахалода. Ва ўсім яе абліччы, ва ўсёй яе непрыступна гордай істоце ёсць нешта халаднаватае, штосьці такое, што прыносіць супакоенне. Яна не дае агіднасцям жыцця ўзяць верх над сабой, яна мацнейшая за іх. Яна ўмее нават імі карыстацца. Непрыкметна, з вялікай годнасцю і нязмушанасцю яна заступае на месца герцагіні і пачынае іграць пры два-

ры ролю гаспадыні. Астатнія ўсё больш разумеюць, што тут нічога не зробіш, і пакараюцца. Нельга ёю не захапляцца.

Калі б хто іншы прайшоў міма мяне, не зірнуўшы нават, мяне б гэта раззлавала. А тут мне падалося, што гэта зусім натуральна.

Я вельмі добра разумею, чаму герцаг яе кахае. Сам бы я не змог, але гэта ўжо іншая рэч. Ды і ці здольны я наогул каго-небудзь пакахаць? Не ведаю. Калі і змог бы, дык, бадай, толькі герцагіню. Але замест таго я яе ненавіджу.

І ўсё ж я адчуваю, што яна адзіная, каго я, бадай, змог бы пакахаць. Як гэта так выходзіць — не разумею, майму розуму гэта зусім недаступна.

Сапраўды незразумелая рэч каханне.

Анджэліка ўтапілася ў рацэ. Праўда, ніхто гэтага не бачыў, таму што зрабіла яна гэта, мусібыць, учора вечарам ці ноччу. Але яна пакінула пісьмо, з якога зусім пэўна вынікае, што яна пазбавіла сябе жыцця менавіта такім спосабам. Цэлы дзень шукалі яе труп па ўсёй рацэ ў межах асаджанага горада, але безвынікова. Яго, напэўна, вынесла ў мора, як і труп Джаванні.

Пры двары ў нас страшэнны перапалох. Усе ашаломялены і не могуць паверыць, што яна памерла. Памойму, тут усё ясна: яе каханак памёр, вось і яна памерла. Усе хнычуць, плачуць і папракаюць сябе. І больш за ўсё гаворак пра пісьмо. Пераказваюць адно аднаму ўслых. Герцага, кажуць, яно проста скаланула; ён наогул ашаломялены тым, што здарылася. Прыдворныя дамы ўсхліпваюць і ўздыхаюць, яны проста заліваюцца слязамі над чулівымі мясцінамі гэтага пісьма. Мне гэтыя іх слёзы і ўздыханні зусім незразумелыя. Я не магу ўзяць да толку, што ўжо ў ім

такога незвычайнага, у гэтым пісьме. І яно ж нічога не мяняе: злачынства, якое яны толькі што самі асуджалі, застаецца тым жа злачынствам. У пісьме няма нічога новага.

Я чуў яго сто разоў, да моташнасці, і ведаю ўжо на памяць. Там вось што напісана:

Я не хачу больш аставацца сярод вас. Вы былі вельмі добрыя да мяне, але я вас не разумею. Я не разумею, як вы маглі адабраць у мяне каханага, які прыехаў з далёкай краіны, каб сказаць мне, што на свеце існуе каханне.

Я і не ведала, што існуе такое пачуццё, як каханне. Але калі я ўбачыла Джаванні, я зразумела, што каханне — гэта адзінае, што ёсць на свеце, усё астатняе нішто. У гэты самы час, як я яго напаткала, я зразумела, чаму мне дагэтуль было так цяжка жыць.

І цяпер я не хачу аставацца тут без яго, я хачу пайсці за ім. Я малілася Богу, і Ён абяцаў мне, што я спаткаюся з Джаванні і мы заўсёды будзем разам. Але куды Ён мяне павядзе, Ён не мог сказаць. Я павінна проста спакойна легчы спаць на ваду, і Ён завядзе мяне куды трэба.

Вы не павінны таму думаць, што я наклала на сябе рукі, я проста зрабіла, як мне было сказана. І я не памерла, а проста пайшла, каб наvekі паяднацца з маім каханым.

Медальён я бяру з сабой, хоць ён мне і не належыць. Таму што так мне было сказана. Я адкрыла медальён і паглядзела на партрэт, і мне вельмі захацелася пайсці з гэтага свету.

Яна прасіла сказаць вам, што яна вам даравала. Сама я дарую вам ад усяго сэрца.

Анджэліка.

Герцагіня ўзяла сабе да галавы, што гэта яна вінавата ў смерці Анджэлікі. Яна ўпершыню, па-мойму, праявіла пэўную цікавасць да свайго дзіцяці. Яна катуе сябе горш, чым раней, каб змыць свой грэх, і зусім ужо нічога не есць, і моліць Распятага аб літасці.

Распяты не адказвае.

Сёння да абеду герцаг паслаў мяне ў Санта-Крочэ з пісьмом да маэстра Бернарда. Ён даўно ўжо не паяўляўся пры двары, і за гэты час я паспеў, можна сказаць, забыцца пра яго існаванне. Я з вялікай неахвотай выправіўся ў горад, дзе не быў з таго самага часу, як там пачалася чума. Не тое каб я баяўся заразы, але ёсць рэчы, на якія я проста не магу глядзець, можна нават сказаць, баюся глядзець. Мне не дарэмна так не хацелася ісці. Тое, што мне давалося ўбачыць, аказалася сапраўды жахлівым. Разам з тым усё гэта зрабіла на мяне глыбокае ўражанне: убачанае ашаламіла мяне сваёй першабытнай аголенасцю і дало адчуць нікчэмнасць і эфемернасць усяго зямнога. Хворыя і паміраючыя ўсцілалі мой шлях, а мёртвых падбіралі манахі-магільшчыкі ў чорных капюшонах з прарэзамі для вачэй, што надавала ім жахлівы выгляд. Іх злавесныя постаці паяўляліся быццам з-пад зямлі, робячы ўсю карціну нейкай нерэальнай. Мне здавалася, я падарожнічаю па царстве мёртвых. Нават тыя, каго яшчэ не кранула зараза, ужо пазначаны былі знакам смерці. Схуднелыя, з вачамі, што праваліліся ў вачніцы, брылі яны па вуліцах, нагадваючы прышэльцаў з таго свету. З жахлівай упэўненасцю лунатыкаў яны абыходзілі скурчаныя целы ў лахманах, што валяліся на дарозе,— целы, пра якія часта нельга было нават сказаць, збераглося ў іх жыццё ці не. Цяжка ўявіць сабе што-небудзь больш нікчэмнае і брыдкае, чым гэтыя ахвяры

заразы, і мне раз-пораз даводзілася адварочвацца, каб мяне не вырвала. Праз лахманы відаць былі агідныя пухіры і праглядвала тая сінюшнасьць скуры, якая азначае, што канец блізкі. Адны прарэзлівымі крыкамі давалі знаць, што яны ўсёй сваёй плоццю яшчэ належаць жыццю, іншыя ж ляжалі ў непрытомнасці, але канечнасці, што перасталі слухацца, яшчэ сутаргава і бязладна торгаліся. Я ўпершыню бачыў такое чалавечае прыніжэнне. У сяго-таго бяздонны позірк палаў вар'яцтвам, і, пераадольваючы немач, яны кідаліся на тых, што насілі хворым ваду з калодзежаў, і вырывалі з рук чарпак, расплюхваючы жыватворную вільгаць. Іншыя ж паўзлі на карачках, як звяры, дабіраючыся да жаданых калодзежаў, запаветнай мэты ўсіх гэтых няшчасных. Гэтыя вартыя жалю істоты, якія так сутаргава чапляліся за жыццё, што страціла ўсялякую вартасць, пазбавіліся апошніх рэштак чалавечай годнасці. Аб смуродзе, які ішоў ад іх, я не хачу і гаварыць, ад аднае думкі пра яго мне робіцца моташна. На плошчах раскладзены вогнішчы, дзе штабелямі спальвалі трупы, і ў паветры стаяў задушлівы смурод. Над горадам, ахутаным лёгкай смугой, чуўся пахавальны звон, усе званіцы горада ўзахапы званілі па памерлых.

Я застаў маэстра Бернарда паглыбленым у сузіранне сваёй «Тайнай вячэры», як заставаў не аднойчы і раней. Ён сядзеў, ледзь схіліўшы набок сіваю галаву, і мне падалося, што ён пастарэў. Хрыстос за трапезай разломваў хлеб, надзяляючы ім вучняў. Над галавой у яго было ўсё тое ж незямное ззянне. Чаша з віном хадзіла па крузе, а на сталe быў беласнежны ільняны абрус. Тут не было ні галодных, ні сасмаглых. Але стары з палітрай і пэндзлямі, здавалася, быў ва ўладзе змрочных думак.

Ён нічога не адказаў, калі я сказаў, што ў мяне да яго пісьмо ад герцага, толькі нецярыпліва махнуў ру-

кой: маўляў, пакладзі куды-небудзь. Ён не хацеў, каб яго адрывалі ад яго свету. Якога свету?

Я пайшоў з Санта-Крочэ ў неўразуменні.

Па дарозе назад я праходзіў міма кампанілы — той самай, якая павінна ўзнесціся над усімі іншымі. У час вайны праца над ёй, вядома, не вялася, і ўсе пра яе забыліся. Яна так і засталася няскончаная, верхні рад мура няроўны і няправільны, таму што работу кінулі, не давёўшы яго да канца. Яна нагадвае руіны, хоць бронзавыя барэльефы ля асновы, якія паказваюць сцэны з жыцця Распятага, цалкам скончаныя і вельмі ўдаліся.

Я прадказваў, што так і будзе.

Наш замак у жалобе. Сцены і мэбля абцягнуты чорнай матэрыяй, усе гавораць паўшэптам і ходзяць на дыбачках. Прыдворныя дамы ўсе як адна ў чорных атласных сукенках, а мужчыны — у чорных аксамітных касцюмах і чорных пальчатках.

Усяму прычынай смерць Анджэлікі. Пры жыцці яна нікому не прычыняла столькі турбот. Але ў нас пры двары проста надта ж любяць смуткаваць. Жаль па дону Рыкарда цяпер змяніўся жалем па ёй, і, значыцца, ён нарэшце-такі сапраўды памёр. На гэты раз не ўспамінаюць, якая была нябожчыца пры жыцці, таму што нічога асаблівага, нічога цікавага ў ёй не было — ды ніхто, дарэчы, і не ведае, якая яна была. Яе проста аплакваюць. Усе ўздыхаюць над няшчасным лёсам юнай герцагскай дачкі і над лёсам Джаванні, хоць ён і належаў да варожага роду, самага ненавіснага з усіх. Уздыхаюць над іх каханнем, у якім ужо ніхто больш не сумняваецца, і над іх смерцю ў імя кахання. Каханне і смерць — любімыя тэмы людзей, бо над каханнем і смерцю так соладка бывае паплакаць, асабліва калі яны зліваюцца ў адно цэлае.

Герцаг, відаць, шчыра пакутуе. Так мне, прынамсі, здаецца: ён зусім адасобіўся і ні з кім не дзеліцца. Ва ўсякім разе, са мной, а, здаралася ж, ён радаваў мяне сваім даверам. Але гэта бывала зусім пры іншых абставінах. Цяпер жа такое ўражанне, што ён, наадварот, пазбягае мяне. Ён карыстаецца маімі паслугамі куды радзей, чым бывала раней. Пісьмо да Бернарда ён аддаў мне не проста ў рукі, а перадаў цераз аднаго з прыдворных.

Часам мне здаецца, што ён пачаў мяне баяцца.

Гэтая чырванатварая вясковая дзеўка, камерыстка герцагіні, ляжыць хвора. Нарэшце і яна пабляднела. Што з ёй, цікава, здарылася?

Дзіўна, але я зусім не баюся пануючай паўсюль заразы. У мяне такое адчуванне, што хто-хто, а я ёй не заражуся, што яна мяне ўзяць не можа. Чаму? Ды проста адчуваю, і ўсё тут.

Яна небяспечная людзям, усім гэтым стварэнням, якія мяне акружаюць,— толькі не мне.

Герцагіня апускаецца ўсё больш. Цяжка бачыць гэты заняпад, гэтае разбурэнне ў ёй самой і ўвесь той беспарадак, запусценне і бруд, якія яе акружаюць. Адзінае, што яшчэ паказвае на яе высокае паходжанне і яе ранейшы нораў,— гэта тая ўпартасць, з якой яна ідзе сваім шляхам, нікому не дазваляючы ўмешвацца.

Пасля таго як захварэла камерыстка, нікому не дазваляецца да яе заходзіць, і бруд у пакоі неапісальны. Яна нічога не есць і так схуднела, што мне проста незразумела, як яна яшчэ не злегла.

Я адзіны, каму дазволена яе наведваць. Яна кленчыць і моліць, каб я прыйшоў і памог ёй у яе няшчасці і дазволіў паспавадацца мне ў грахах.

Я не магу супакоіцца. Я толькі што ад яе і яшчэ перапоўнены амаль страшным адчуваннем улады, якую я маю над людзьмі. Апішу маё наведанне.

У першы момант, зайшоўшы, я, як звычайна, нічога не ўбачыў. Потым выступіла святлейшая, хоць і за фіранкамі, пляма акна, а пасля я распознаў і яе перад распяццем, дзе яна мармытала свае бясконцыя малітвы. Яна настолькі была паглыблена ў малітву, што не пачула, як я адчыніў дзверы.

У пакоі была такая духата, што я ледзь не задыхнуўся. Мне стала брыдка. Усё мне было брыдка. Пах, прыцемак, яе сагнутая постаць, яе худыя, непрыстойна аголеныя плечы, выпнутыя ззаду на шыі сухажыллі, непрыбраныя валасы, падобныя на старое сарочынае гняздо, уся яе няшчасная бездапаможная плоць, калісьці вартая кахання. Я адчуў штосьці падобнае на шаленства. Хоць я і ненавіджу людзей, але ў прыніжэнні іх бачыць не магу.

Раптам я пачуў свой уласны шалёны крык упецемках, які прагучаў раней, чым яна паспела мяне заўважыць:

— Што ты ўсё молішся? Хіба я не сказаў табе, каб ты не смела маліцца! Мне абрыдлі твае малітвы!

Яна азірнулася, не спалохаўшыся, адно толькі ціхенька скуголячы, як пабітая сука, і не адрываючы ад мяне пакорлівага позірку. Такія штучкі не стрымліваюць гневу мужчыны. Я працягваў бязлітасна:

— Ты думаеш, яму патрэбны твае малітвы? Думаеш, ён даруе табе, калі ты будзеш так вось валяцца ў яго ў нагах, і кленчыць, і бясконца спавядацца? Не вялікі фокус пакаяцца! Думаеш, ты яго падманеш? Думаеш, ён не бачыць цябе наскрозь?

Ты дона Рыкарда любіш, а не яго! Думаеш, я не ведаю? Думаеш, ты мяне падманеш, ашукаеш сваім крыўляннем, сваімі пастамі, сваім мардаваннем рас-

пуснай плоці? Ты па каханку сваім сохнеш, а зусім не па гэтым Распятым! Ты ЯГО любіш!

Яна глядзела на мяне з жахам. Бяскроўныя вусны дрыжалі. Потым яна ўкленчыла перада мной і прастагнала:

— Гэта праўда! Праўда! Уратуй мяне! Уратуй!

Пачуўшы яе прызнанне, я зусім выйшаў з сябе.

— Распусная падла! — крыкнуў я.— Прыкідваешся, што любіш свайго Збавіцеля, а сама паціху пагульваеш з распуснікамі з пекла! Падманваеш свайго Бога з тым, каго ён шпурнуў у апраметную! Чартоўка ты праклятая, глядзіш пакорліва на Распятага і прызнаешся яму ў сваёй палымянай любові, а сама ў думках млееш у абдымках другога! І ты не разумеш, што ён цябе ненавідзіць? Не разумеш?

— Разумею! Разумею! — стагнала яна, курчачыся, як раздушаны чарвяк, ля маіх ног. Мне прыкра было глядзець, як яна поўзае перада мною, мяне гэтак толькі раздражняла, як ні дзіўна, мне не было ніякага задавальнення бачыць яе такой. Яна працягнула да мяне рукі.— Пакарай мяне, пакарай мяне, ты кара боская! — прастагнала яна. І, намацаўшы на падлозе бізун, яна падала яго мне і ўся сцялася, як сабака. Я схапіў яго, не помнячы сябе ад агіды і шаленства, і пачаў хвастаць яе, чуючы свой крык:

— Гэта Распяты! Той самы, што вісіць тут на сцяне, гэта ён цябе лупцуе, той, каго ты столькі разоў цалавала сваімі гарачымі, ілжывымі вуснамі і гаварыла, быццам любіш яго! Ці ведаеш ты, што такое любоў?! Ці ведаеш, чаго ён ад цябе хоча?! Я ПАКУТАВАЎ ЗА ЦЯБЕ, а ты пра гэта і не думала! Дык уведай жа сама, што значыць мучыцца!

Я проста ашалеў, наўрад ці ўсведамляў, што раблю. Не ўсведамляў? Каб жа! Наадварот! Цудоўна ўсведамляў! Я вяршыў сваю помсту, я караў за ўсё! Я чыніў правасуддзе! Я здзяйсняў сваю страшную

ўладу над людзьмі! Але, нягледзячы ні на што, я не адчуваў сапраўднай радасці.

За ўвесь гэты час яна ні разу нават не застагнала. Наадварот, супакоілася і заціхла. І калі ўсё было скончана, так і засталася ляжаць, дзіўным чынам пазбаўленая мною ад сваіх пакут.

— Гарэць табе ў геене вогненнай! І хай полымя вечна ліжа тваё паскуднае лона, што зведала агідны грэх кахання!

І, вымавіўшы гэты прыгавор, я пайшоў, пакінуўшы яе там валяцца, нібы ў паўзабыцці.

Я пайшоў да сябе. Сэрца ў мяне калацілася, калі я падымаўся ў пакоі карлікаў і зашчэпліваў за сабою дзверы.

Пакуль я цяпер пісаў, узбуджэнне маё ўляглося, і я адчуваю толькі бязмежную спустошанасць і перасыць. Маё сэрца ўжо не калоціцца, я не адчуваю нічога. Я гляджу ў пустэчу, і мой скамянелы твар суровы і бязрадасны.

Можа, яна і праўду гаварыла, што я кара боская.

Цяпер вечар таго самага дня, і я сяджу і гляджу на горад, які расцілаецца далёка ўнізе ля маіх ног. Ужо апускаецца на зямлю змрок, аціх нарэшце пахавальны звон, боскія хмары і чалавечыя хаціны паступова ахутвае цемра. Я ўлоўліваю, як струменьчыкамі паўзе між імі дым пахавальных вогнішчаў, і едкі смурод падымаецца сюды, да мяне. Нібы густы вэлюм апускаецца на зямлю, і неўзабаве стане цёмна.

Жыццё! Навошта яно патрэбна, якая ў ім карысць, які ў ім сэнс? Навошта яму доўжыцца ва ўсёй яго безнадзейнасці і абсалютнай нікчэмнасці?

Я тушу факел аб зямлю, і надыходзіць ноч.

Дзеўка-служанка памерла. Яе пунсовыя шчокі не перашкодзілі ёй памерці. Яе скасіла чума.

Ф'ямета таксама памерла. Яна захварэла ўчора ра-

ніцай, і праз некалькі гадзін яе не стала. Я бачыў яе, калі здані-манахі прыйшлі па яе. На яе было страшна глядзець. Твар апухлы і брыдкі, як, пэўна, і ўсё цела. У ёй не было больш нічога вартага захаплення. Агідны труп, і больш нічога. Яны накрылі яе страшны твар і панеслі.

У нас пры двары страшэнна баяцца заразы і стараюцца як мага хутчэй пазбавіцца ад нябожчыкаў. Але яе будуць хаваць сёння вечарам, аддаючы асабліваю пашану — такая воля ўладара. Якая розніца, калі яна ўсё роўна мёртвая. Ніхто яе не шкадуе.

Герцаг, магчыма, і шкадуе. Бадай, што і так. Ці адчувае палёжку. Можа, усё разам.

Нікому пра тое невядома, таму што ён ні з кім не размаўляе. Твар у яго бледны і схуднелы, і ён на сябе не падобны. Лоб пад чорнай пасмай увесь у маршчынах, і ходзіць ён згорбіўшыся. Змрочны позірк блішчыць дзіўным бляскам і поўны трывогі.

Я бачыў яго сёння мелькам. З нейкай пары я бачу яго вельмі рэдка.

Я больш не прыслугоўваю яму за сталом.

У герцагіні я з таго часу не быў. Гавораць, яна ляжыць у паўзабыцці. Герцаг часта да яе заходзіць, праседжвае ночы навывёт ля яе пасцелі — дзіва што, Ф'ямета ж памерла.

Дзіўныя стварэнні гэтыя людзі. І каханні іхняга я ніколі не навучуся разумець.

Непрыяцель зняў асаду і адступіў ад горада пасля таго, як чума пачала лютаваць і сярод іх. З такім праціўнікам у наёмнікаў няма ахвоты ваяваць.

Дык вось, чума паклала канец вайне. Нічому іншаму, зразумела, не пад сілу было б гэта зрабіць. Абедзве краіны спустошаны, асабліва наша. І абодва

народы, па ўсім відаць, занадта выматаны дзвюма войнамі, каб працягваць іх. Мантанца таксама нічога не дамогся. І вельмі верагодна, што яго салдаты прынясуць заразу і ў свае хаты.

Пры двары ў нас смерцяў усё больш і больш. Жалобныя дэкарацыі ў гонар Анджэлікі так і засталіся і няблага адпавядаюць агульнаму пахавальнаму настрою.

Я зусім адхілены ад службы пры двары. Ніхто мяне больш не кліча, нікому я больш не патрэбны. І ўжо менш за ўсё герцагу. Яго я наогул больш не бачу.

Я па тварах заўважаю: штосьці тут не тое. Але што, не разумею.

Ці не нагаварылі ўжо чаго на мяне?

Я не выходжу са сваіх пакояў, жыву тут сам па сабе. Я не спускаюся нават абедцаць, у мяне засталася крыху хлеба, чым я і кармлюся. Мне хапае, патрэбы мае заўсёды былі невялікія.

Адзінокі, сяджу я пад сваёй нізкай столлю, аддаўшыся роздуму. Мне ўсё больш і больш падабаецца гэтая нікім непарушная адзінота.

* * *

Я ўжо вельмі даўно нічога не запісваў. Гэта звязана з падзеямі, якія нечакана ўварваліся ў маё жыццё і перашкодзілі мне весці далей запісы. У мяне нават і доступу да іх не было. Толькі цяпер іх сюды мне прынеслі.

Я сяджу прыкаваны да сцяны ў адным з падзямелляў замка. Яшчэ зусім нядаўна ў мяне і рукі былі закаваны, незразумела, праўда, дзеля чаго, бо ўцячы я ўсё роўна б не змог. Напэўна, проста для таго, каб пакаранне было яшчэ цяжэйшае. Цяпер мне

іх нарэшце раскавалі — не ведаю ўжо чаму, я аб тым не прасіў, я наогул нічога не прасіў. Без кайда ноў стала крышачку зручней, хоць, наогул, нічога не змянілася. Вось тады я і ўгаварыў Ансельма, майго турэмшчыка, прынесці мне з пакояў для карлікаў мае пісьмовыя прылады і мае запісы, каб трошкі развезца сяды-тады. Згадзіўшыся прынесці іх, ён, мусіць, рызыкаваў, таму што хоць яны і раскавалі мне рукі, але наўрад ці згадзіліся б зрабіць мне гэтую маленькую ласку, і ён, як сам сказаў, не мае права мне нічога дазваляць, як бы яму ні хацелася. Але ён паслужлівы і просты хлопец, і ўрэшце мне ўдалося яго ўгаварыць.

Я перачытаў свае запісы з самага пачатку — кожны дзень патрохі — і атрымаў пэўнае задавальненне, нібы перажыў нанова сваё ўласнае жыццё і жыццё многіх іншых і яшчэ раз перадумаў у вольную хвіліну аб усім. Я паспрабую цяпер прадоўжыць з таго месца, на якім спыніўся, каб унесці хоць крышачку разнастайнасці ў сваё аднастайнае існаванне.

Аднойчы раніцай, калі я сядзеў сабе спакойна ў сваёй каморцы, у дзвярах раптам паявіўся адзін з падручных кáта і загадаў мне ісці за ім. Тлумачэння ён мне ніякага не даў, а я нічога не пытаўся, таму што лічыў ніжэй сваёй годнасці першым з ім гаварыць. Ён прывёў мяне ў засценак, дзе ўжо сядзеў кат, велізарны, чырванатвары і да пояса голы. Быў там і судзейскі, і пасля таго, як мне паказалі прылады катаванняў, ён папрасіў мяне чыстасардэчна расказаць аб тым, што адбывалася ў час маіх наведванняў герцагіні і чаму яна цяпер у такім вартым жалю стане. Я, натуральна, адмовіўся. Ён двойчы прасіў мяне прызнацца, але ўсё дарэмна. Тады кат схопіў мяне і пачаў прывязваць да дыбы, збіраючыся катаваць. Аказалася, аднак, што дыба не прыстасаваная да цела такіх памераў, як маё, і мне давалося злезці і чакаць,

пакуль яны яе прыладзяць, каб яна падыходзіла карліку. Я вымушаны быў выслухваць іх пошласці і грубыя жартачкі, што, маўляў, ужо яны зробіць з мяне доўгага і рослага хлопца. Пасля мяне зноў уцягнулі на дыбу і пачалі мучыць мяне самым жорсткім чынам. Нягледзячы на боль, я нават не застагнаў і толькі насмешліва глядзеў на гэтых людзей, што займаліся сваім паскудным рамяством. Законнік стаяў, схіліўшыся нада мной, каб выслухаць мае прызнанні, але ніводнага слова не сарвалася з маіх вуснаў. Я яе не выдаў. Я не хацеў, каб уведалі пра яе прыніжэнне.

Чаму я так зрабіў? Не ведаю. Але ў мяне і ў думках не было прызнацца ў чым-небудзь для яе ганебным, я гатовы быў лепш выцерпець усё на свеце. Сціснуўшы зубы, я цярпеў катаванні дзеля гэтай ненавіснай мне жанчыны. Чаму? Магчыма, мне падабалася пакутаваць за яе.

Нарэшце ім давялося адступіць, і яны з праклёнамі развязалі вяроўкі. Мяне завялі ў падзіямелле і закавалі ў тыя самыя кайданы, якія былі выкаваны, калі я прычасціў да святых тайнаў мой прыгнечаны народ, і якія, выходзіць, сапраўды прыдаліся, як сказаў тады герцаг. Тая турма была больш гасцінная, чым гэта. Праз некалькі дзён мяне зноў узялі, і я зноў прайшоў праз тыя ж пакуты. Але і на гэты раз усё было дарэмна. Няма на свеце сілы, якая магла б прымусіць мяне загаварыць.

Праз нейкі час я паўстаў перад своеасаблівым судом, дзе даведаўся, што я найвялікшы на свеце злачынец і між іншым вінаваты ў смерці герцагіні. Я не ведаў, што яна памерла, але я ўпэўнены, што мой твар не выдаў, што я адчуў пры гэтым паведамленні. Яна памерла, так і не ачуняўшы ад паўзабыцця.

У мяне спыталіся, ці маю я што сказаць у сваю абарону. Я не прамовіў ніводнага слова. Тады аб'яві-

лі прыгавор. За ўсе мае злачынствы, што сталі прычынай столькіх няшчасцяў, я прыгаворваўся да пажыццёвага зняволення ў самым цёмным падземеллі замка, дзе павінен сядзець прыкаваны да сцяны. Я, ці бачыце, ядавітая гадзюка і злы геній Яго светласці герцага і па найвысачэйшым загадзе Яго светласці павінен быць назаўсёды абясшкоджаны.

Я выслухаў прыгавор зусім спакойна, і на маім старажытным твары карліка была адна толькі насмешка і пагарда да іх, і я заўважыў, што яны глядзелі на мяне з бояззю. Мяне павялі — і з таго часу я не бачыў нікога з гэтых нікчэмных стварэнняў, акрамя Ансельма, а ён такі ўжо прымітыўны, што я не даю сабе турботы нават пагарджаць ім.

Ядавітая гадзюка!

Так, я падмяшаў яду, але хто загадаў мне гэта зрабіць? Так, я згатаваў дону Рыкарда смерць, але хто пажадаў ягонаі смерці? Так, я лупцаваў герцагіню, але хто прасіў і маліў мяне аб гэтым?

Людзі занадта слабыя і занадта далёкія ад рэальнасці, каб уласнымі рукамі ляпіць свой лёс.

Здавалася б, за ўсе пералічаныя страшныя злачынствы мяне павінны былі прыгаварыць да смерці. Але толькі дурань ці той, хто не ведае майго высокага ўладара, можа здзіўляцца, што прыгавор не такі. Я занадта добра яго вывучыў, каб баяцца чаго-небудзь такога. Ды ў яго і няма нада мною ўлады.

Улада нада мною! Якое мае значэнне, што я сяджу ў гэтай яме! Які толк закоўваць мяне ў ланцугі! Я ўсё роўна неадлучны ад замка! Яны самі лішні раз даказалі гэта, прыкаваўшы мяне да яго. Я прыкаваны да яго, а не ён да мяне! Не, нам не пазбавіцца аднаму ад аднаго — майму ўладару і мне. Я ў зняволенні і герцаг у зняволенні. Мы прыкаваны адзін да аднаго. Звязаны адным ланцугом.

Я жыву ў гэтай сваёй нары, жыву сваім нябачным,

кратовым жыццём, у той час як ён вольна разгульвае па сваіх раскошных залах. Але маё жыццё — і ЯГО жыццё. А яго велікапышнае і высокашаноўнае жыццё з'яўляецца, па сутнасці, і МАІМ ЖЫЦЦЁМ.

Мне спатрэбіўся не адзін дзень, каб напісаць усё гэта. Я магу пісаць толькі ў тыя кароткія хвіліны, калі прамень сонца з вузкага акенца падае на паперу, тут мне трэба спяшацца. Менш чым за гадзіну прамень перамяшчаецца на падлогу, куды мяне не пускае мой ланцуг. Мае рухі вельмі абмежаваны. З гэтай жа прычыны пайшло так шмат часу і на тое, каб перачытаць мае ранейшыя запісы, ды яно і лепш, таму што забава мая тым самым доўжылася.

Увесь астатні час я сяджу, як сядзеў, у кайданах, і мне зусім няма чым сябе заняць. Ужо з трох гадзін пачынае цямнець, і большую частку сутак я вымушаны праводзіць у суцэльнай цемры. З цемрай паяўляюцца падукі і пачынаюць шнырыць вакол, пабліскаючы сваімі прагавітымі вочкамі. Я адразу ж іх заўважаю, таму што бачу ў цемры не горш за іх, ды і наогул я, як і яны, усё больш ператвараюся ў нейкую падземную істоту. Я ненавіджу гэтых звыродлівых і брудных стварэнняў і палюю на іх, седзячы нерухома і падпускаючы іх бліжэй, а пасля топчучы нагамі. Гэта адна з пакуль яшчэ даступных мне праяў жыцця. Раніцай я загадваю Ансельма выкінуць іх. Не разумею, адкуль яны бяруцца.

Са сцен сочыцца вільгаць, і ў падзямеллі стаіць гнілы, затхлы дух, які мучае мяне, мусіць, больш за ўсё, таму што да пахаў я надта адчувальны. Дол земляны, добра ўдратаваны вязнямі, што сядзелі тут да мяне. Яны, відаць, не былі прыкаваны да сцяны, як я, ва ўсякім разе, не ўсе, таму што дол — як каменны. Ноччу я сплю на ахапку саломы — як яна. Але салома ў мяне не брудная і не смярдзучая, як у яе,

я загадваю Ансельма мяняць яе кожны тыдзень. Я не грэшнік, які каецца, я — вольны чалавек. Я не займаюся самапрыніжэннем.

Такое маё існаванне ў гэтай турэмнай нары. З акамянелым тварам сяджу я тут і думаю пра жыццё і людзей, як і раней, і ні ў чым не мяняюся.

Калі яны думаюць, што здолеюць мяне зламаць, яны вельмі памыляюцца!

Пэўную сувязь са знешнім светам я ўсё-такі падтрымліваю цераз майго добрага турэмшчыка. Прыносячы мне ежу, ён шчыра і проста расказвае мне аб тым, што адбываецца наўерсе, па-свойму тлумачачы падзеі. Яго вельмі цікавіць усё, што робіцца на свеце, і ён любіць падзяліцца пра пачутае сваімі меркаваннямі, хоць гэта і патрабуе ад яго немалых намаганняў думкі. У яго пераказе ўсё выглядае страшна спрощана, і найболей яго хвалюе, што можа думаць з таго ці іншага выпадку Гасподзь Бог, аднак, пры маёй вопытнасці ў справах гэтага свету, мне ўсё ж удаецца скласці сабе хоць прыблізнае ўяўленне аб падзеях, што адбываюцца наўерсе. Такім вось чынам я паступова склаў сабе ўяўленне пра апошнія дні і смерць герцагіні і пра многае іншае, што здарылася з часу майго зняволення. Герцаг цэлымі днямі аддана праседжваў ля яе пасцелі, назіраючы, як яе твар робіцца ўсё больш і больш празрысты і, як гаварылі пры двары, незвычайна адухоўлены. Яна стала прыгожая, як Мадонна, сцвярджаў Ансельма, быццам сам яе бачыў. Я ж, што бачыў яе на свае вочы, ведаю, якая яна была ў сапраўднасці. Але я вельмі нават веру, што ён праседжваў там дні і ночы на вылет, цалкам прысвяціўшы сябе жонцы, якая яго пакідала. Можа, ён нават перажываў іх юнае каханне, толькі цяпер на адзіноце, бо яна ўжо адышла ад усяго зямнога. Ён, вядома, бачыў у гэтай адлучанасці, у гэтым

яе незямным абліччы вельмі шмат шчымлівага, кра-нальнага — я ж гэта ведаю. Разам з тым ён быў, магчыма, і збянтэжаны яе незразумелым пераўтварэннем, да якога не меў дачынення, і шчыра хацеў вярнуць яе да жыцця. Але яна непрыкметна і без усялякага вытлумачэння ўцякала ад яго, што, напэўна, узмацняла яго каханне — яно ж так заўсёды бывае.

У такім менавіта настроі ён і аддаў мяне на катаванні і зняволенне. Ён кахаў яе за тое, што яна такая недаступная, за гэта самае ён і мяне прымусіў пакутаваць. Мяне гэта не здзіўляе, мяне нічым не здзівіш.

Бернарда і многія іншыя таксама яе наведвалі. Стары маэстра сказаў быццам, што твар яе сапраўды дзівосны і што ён толькі цяпер пачынае нарэшце разумець яго. І пачынае, здаецца, разумець, чаму не ўдаўся яе партрэт. Яшчэ невядома, ці праўда ён тады не ўдаўся, хоць яна і стала цяпер непадобная на яго. Падумаў бы, што кажа.

Потым на сцэну выступілі святыя айцы. Я ўяўляю, як яны шмыгалі там сюды-туды. Яны заявілі, што яе ўступленне ў вечнае жыццё — цудоўнае і ўзвышаючае душу відовішча. Прыйшоў, вядома, і духоўнік і, канечне ж, расказваў кожнаму стрэчнаму, якая яна была праведніца. Калі яна ўжо канала, архіепіскап уласнаручна прычасціў і сабораваў яе і ў пакоі было поўна прэлатаў і іншых духоўных асоб усіх ступеняў і рангаў. Але памірала яна ўсё роўна на адзіноце, не здагадваючыся, што ёсць хтосьці побач.

Пасля яе смерці знайшлі запіску, напісаную на брудным пакамячаным шматку паперы, у якой гаварылася, што яна хоча, каб яе нікчэмнае цела было спалена, як спальваюцца трупы зачумленых, а попел развеены па вуліцах, каб усе яго тапталі. Вырашана было, што яна пісала гэта, ужо не будучы ў здравым

розуме і пры цвёрдай памяці, і ніхто не паклапаціўся выканаць яе апошнюю волю, хоць выказана яна была зусім сур'ёзна. Замест таго выбралі залатую сярэдзіну: труп яе набальзаміравалі, але паклалі ў звычайную жалезную труну, якую так і панеслі потым непрыбранай па вуліцах да герцагскага магільнага склепа ў саборы. За працэсіяй, настолькі сціплай, наколькі гэта дазваляў герцагскі тытул нябожчыцы, ішоў, стаіўшы дыханне, звычайны люд, тыя няшчасныя шкілеты, што нейкім цудам яшчэ жылі, і Ансельма, апісваючы гэтае змрочнае шэсце праз зачумлены горад, сказаў, што гэта было жахлівае відовішча. Мусіць, так яно і было.

Цяпер народ, вядома, убіў сабе ў галаву, што яму ўсё пра яе вядома: і якая яна была, і як жыла апошні час,— і пачаў абыходзіцца з ёю, як са сваёю законнай уласнасцю, перайначваючы пачутае на свой лад і на звычайны ў такіх выпадках манер. Іх фантазію разварушыў, зразумела, выгляд беднай, нязграбнай труны побач з пышнымі герцагскімі трунамі з серабра ў багата аздобленым мармурам склепе. Гэтая простая труна як бы набліжала яе да іх, простых людзей, рабіла адной з іх. А яе пасты і бічаванні, пра якія камерыстка паспела расказаць усім, зрабілі з яе абранніцу, што пакутавала больш за іншых, таму што, нягледзячы на сваё прыніжэнне, яна была ўсё ж знатнай асобай — гэта ўсё роўна, як Ісус пакутаваў больш за ўсіх, таму што быў сынам Бога, хоць жа ён далёка не адзін быў распяты, а сёй-той нават галавой уніз, і катавалі іх і мучылі куды больш, чым яго. Яна ператварылася паступова ледзь не ў святую, якая пагарджала гэтым жыццём і выраклася яго да такой ступені, што ўласнаручна змярцвіла сваё цела. І, не дбаючы аб праўдзе, яны не супакоіліся датуль, пакуль не надалі тварэнню сваёй фантазіі такі выгляд, які ім захацелася мець. І без цуда, вядома, так-

сама не абышлося! Ансельма, ва ўсякім разе, цвёрда паверыў у цуд. Ён сцвярджаў, што нача́мі вакол яе труны паяўляецца зьяне. Ну што ж. З тае прычыны, што сабор у гэтую пару сутак на замку, ніхто не можа тут з поўным правам сказаць ні «праўда», ні «мана». А калі веруючаму чалавеку даводзіцца выбіраць паміж праўдай і няпраўдай, ён заўсёды выбера другое. Мана заўсёды больш гаворыць пачуццю і куды больш нязвычайная, чым праўда, і таму ён заўсёды аддае перавагу ёй.

Слухаючы гэтыя яго расказы, я не магу не сказаць сабе, што гэта ж я сам, сваімі рукамі стварыў для яе незнарок німб святой ці, ва ўсякім разе, нямала спрыяў яркасці яго зьянення. І за тое, што гэта я зрабіў, сяджу цяпер прыкаваны ланцугамі да сцяны. Яны, зразумела, нічога пра гэта не ведаюць, а калі б і ўведалі, да майго пакутніцтва наўрад ці праявіў бы хто-небудзь цікавасць. Ды я зусім і не імкнуся да славы пакутніка. Але мяне, вядома, нямала здзіўляе, што такі далёкі ад святасці чалавек, як я, быў абраны зброяй у такой справе.

У свой час — не памятаю ўжо, калі менавіта, — Ансельма пачаў расказваць мне аб тым, як Бернарда піша Мадонну, надаючы ёй падабенства з герцагіняй. Герцаг і ўвесь двор з захапленнем сачылі за яго работай, і ўсе былі проста шчаслівыя. Стары маэстра заявіў, што ён хоча паспрабаваць перадаць яе ўнутраную сутнасць і ўсё тое, што ён толькі цьмяна ўгадваў, пакуль не ўбачыў яе на смяротным ложы. Не ведаю, наколькі гэта яму ўдалося, таму што не бачыў, але, калі верыць Ансельма, усе ў адзін голас сцвярджаюць, што атрымаўся шэдэўр — зрэшты, што б ні зрабіў ён, усё называюць шэдэўрам. Працаваў ён вельмі доўга, але ўсё такі скончыў. Яго «Тайная вячэра» з Хрыстом, што ламае хлеб, усё яшчэ не дапісана і так, напэўна, і застанецца, але гэтую сваю рэч ён скончыў. Мусіць, яно

і лягчэй. Яе павесілі ў саборы, у бакавым алтары, і Ансельма, пасля таго як убачыў яе, радаваўся, што дзіця. Ён апісаў мне яе ў вельмі наіўных выказах і сказаў, усе, маўляў, лічаць, што ніхто яшчэ ніколі не ствараў такой Мадонны, такой міласэрнай і цудоўнай маткі Боскай. Асабліва ўсе захапляліся яе таемнай, загадкавай усмешкай. Усіх яна вельмі кранула, усе гаварылі, якая яна дзівосна адухоўленая, і невытлумачальная, і незямная. Я зразумеў, што гэтую ўсмешку жывапісец скапіраваў з яе ранейшага партрэта, таго самага, дзе яна падобна на распусніцу.

Нялёгка было скласці ўяўленне аб карціне па апісанні такога цёмнага хлопца, як Ансельма, але, наколькі я зразумеў, маэстра сапраўды ўдалося крануць сэрцы набожных людзей. Хоць сам ён наўрад ці верыць у матку Боскую, яму, відаць, удалося ўдыхнуць у створаны ім вобраз сапраўды рэлігійнае пачуццё, напоўніць яго сапраўдным рэлігійным зместам і прымусіць глядача замерці перад ім ва ўзрушэнні. Народ хлынуў да новаўленай Багародзіцы, і неўзабаве да яе ўжо сталі прыходзіць са свечкамі і ўкленчваць перад ёй. Укленчаных там стала больш, чым ля любога іншага алтара, а свечак перад партрэтам нябожчыцы герцагіні гарыць столькі, што яны адразу кідаюцца ў вочы, варта толькі зайсці ў сабор. Асабліва шмат там збіраецца бедных — памаліцца і знайсці суцяшэнне ў сваім горы. Усе тыя няшчасныя і прыгнечаныя, якіх столькі развялося цяперашняй цяжкой часінай. Яна стала іх улюбёнай Мадоннай-заступніцай, якая цярпліва выслухоўвае іхнія скаргі і даруе ім грахі, сучасным і падбадзёраным, хоць, наколькі мне вядома, пры жыцці яна ніколі не цікавілася беднымі. Выходзіць, мы з Бернарда садзейнічалі абуджэнню ў народзе глыбокіх і шчырых рэлігійных пачуццяў.

Я дагэтуль усё думаю над гэтай гісторыяй. Хто б мог падумаць, што гэтая жанчына будзе красавацца

Ў саборы добрай Мадоннай-суцяшальніцай і стане прадметам любові і пашаны чэрні. Што яна, цнатлівая і незямная, будзе пазіраць на ўсіх з вышыні, у ззянні безлічы свечак, ахвяраваных ёй за яе цнатлівасць і дабрыню. А ў замку між тым вісіць другі яе партрэт, які герцаг загадаў уставіць у раму і павесіць на сцяну, хоць маэстра Бернарда ім і не задаволены, той самы, на якім яна выглядае самай што ні ёсць распусніцай. І абедзве выявы, нягледзячы на сваю непадобнасць, магчыма, праўдзівыя кожная па-свойму, на абодвух партрэтах у яе зусім аднолькавая няўлоўная ўсмішка — тыя, што ўкленчваюць перад ёй у саборы, называюць яе незямной.

Людзі любяць глядзеца ў цьмянае люстэрка.

Цяпер, калі я апісаў усё гэта, гэта значыць, усё тое, што адбылося пасля майго зняволення, я мяркую, што пісаць мне, увогуле, больш няма пра што. Ансельма, праўда, па-ранейшаму расказваў мне розныя выпадкі ў горадзе і пры двары, але нічога асаблівага там не здаралася. Чума аціхла, забраўшы немалую частку жыхароў, аціхла сама па сабе, як і пачалася, людзі захворвалі ўсё радзей — і ўсё скончылася. Жыццё паступова ўвайшло ў звычайнае, пракладзенае рэчышча, і горад, нягледзячы на ўсё перажытае, набыў пакрысе ранейшы выгляд. Сяляне вярнуліся да сваіх згарэлых двароў і адбудавалі іх нанова, і краіна паступова акрыяла і сабралася з сіламі, хоць яшчэ вельмі бедная. Даўгі ад вайны засталіся велізарныя, і дзяржаўная казна пустая, і таму насельніцтва, як падрабязна мне растлумачыў Ансельма, абкладзена вялікімі падаткамі. Але што ні кажы, а мір ёсць мір, як ён скажаў, і ўжо як-небудзь, маўляў, выкараскаем, усё перамелеца, неяк будзе. Народ не сумуе, скажаў ён, і ўся яго прасцяцкая фізіяномія заззяла ад задавальнення.

Ён забаўляе мяне сваёй бясконцай балбатнёй, і я

яго слухаю, таму што гаварыць больш няма з кім, хоць балбатня яго часам вельмі стамляе. Не так даўно ён прыйшоў і аб'явіў мне, што вялікі доўг Венецыі нарэшце выплачаны і краіна пазбавілася ад цяжкага ярма. Відаць ужо нейкі прасвет, і час пасля цяжкіх выпрабаванняў мяняецца на лепшы, па ўсім прыкметна, сказаў ён. Пачалі нават зноў будаваць кампанілу, якая столькі гадоў прастаяла занядбанай, і спадзяюцца неўзабаве дабудаваць. Я згадваю гэта, хоць і не ведаю, ці варта такое запісваць.

Нічога асабліва цікавага цяпер ужо не адбываецца.

Я сяджу ў сваім падзямеллі і чакаю не дачакаюся сонечнага промня, а калі ён нарэшце паявіцца, мне няма чаго даверыць паперы, якую ён асвятляе. Пяро маё бяздзейнічае, і мне лягота нават паварушыць рукой.

Мне абрыдлі мае запісы, таму што маё турэмнае існаванне пазбаўлена якіх там ні было падзей.

Заўтра павінна адбыцца ўрачыстае асвячэнне кампанілы, і першы раз на ёй зазвоняць званы. Яны адліты часткова са срэбра, якое набылі за кошт народных ахвяраванняў. Агульная думка, што гук ад гэтага будзе прыгажэйшы. Герцаг і ўвесь двор будуць прысутнічаць пры асвячэнні.

Асвячэнне адбылося, і Ансельма нарасказваў мне пра яго ўсялякага глупства, пачутага ім ад відавочцаў. Гэта была, сцвярджаў ён, дзівосная і незабыўная падзея, і народу сабралася процьма, ледзь не ўвесь горад. Герцаг прайшоў пешкі па вуліцах на чале ўсяго свайго двара, а за імі валілі цэлыя натоўпы, таму што ўсім хацелася паглядзець на ўладара і асабіста папрысутнічаць пры такой урачыстай падзеі. Ён быў вельмі сур'ёзны, але зноў такі ж стройны і гнуткі, зусім як і раней, і, відаць, вельмі радаваўся вялікаму дню. І ён,

і ўся яго свiта былі апрануты ў раскошнае адзенне. Калі ён падышоў да сабора, дык перш-наперш зайшоў усярэдзіну і ўкленчыў перад труной герцагіні, а пасля ля алтара, дзе вісіць яе выява, і ўсе астатнія таксама апусціліся на калені. Памаліўшыся, яны зноў выйшлі на саборную плошчу, і тут зазванілі званы на кампаніле. Гэта было так цудоўна, што ўсе замерлі на месцы і моўчкі слухалі цудоўны звон, які ліўся, здавалася, з самога паднябесся. Ён разліваўся па ўсім горадзе, і ўсе адчувалі сябе шчаслівымі, слухаючы яго. Увесь просты люд сабраўся на плошчы вакол герцага, і ўсе гаварылі, што гэта самая шчаслівая хвіліна ў іхнім жыцці. Так расказваў Ансельма.

Сам ён, на вялікае сваё засмучэнне, не змог прысутнічаць, таму што якраз у гэты час яму трэба было карміць вязняў, і ён задаволіўся тым, што слухаў звон, які далятаў з плошчы. Калі пачуўся першы ўдар, ён уварваўся да мяне і паведаміў, што пачалося. Ён быў так усхваляваны, што нават адчыніў дзверы, каб і я паслухаў. Мне здаецца, у гэтага дабрака нават слёзы на вачах выступілі, і ён аб'явіў, што звон сапраўды нябесны. Па-мойму, звон як звон, нічога асаблівага. Я быў рады, калі ён нарэшце пакінуў мяне ў спакоі.

Я сяджу тут у сваіх кайданах, і дні ідуць, і ніколі нічога не здараецца. Жыццё ў мяне пустое і бязрадаснае, але я не скарджуся. Я чакаю іншых часін, і яны, вядома, надыдуць, не маглі ж, на самай справе, засадзіць мяне сюды навечна. У мяне яшчэ будзе магчымасць прадоўжыць маю хроніку пры святле дня, як калісьці, і я яшчэ спатрэблюся. Калі я правільна разумею майго ўладара, ён не зможа доўга абыходзіцца без свайго карліка. Не, я не бядую. Я думаю аб тым дні, калі да мяне прыйдуць і здымуць кайданы, таму што герцаг пакліча мяне.

З М Е С Т

| | |
|--------------------------------------------|----|
| Прамень надзеі. Генадзь Шупенька | 3 |
| КАТ | 11 |
| <i>Пераклаў Генадзь Шупенька</i> | |
| КАРЛІК | 67 |
| <i>Пераклаў Мікола Гіль</i> | |

БИБЛИОТЕКА ЗАРУБЕЖНОЙ ПРОЗЫ

Пер Лагерквист

ПАЛАЧ

Повесць

КАРЛИК

Роман

Мінск, выдавецтва «Мастацкая літаратура»

На беларусском языке

Рэдактар *Л. І. Кайрус*. Мастак *Ю. А. Модлінскі*. Мастацкі рэдактар *Л. Я. Прагін*. Тэхнічны рэдактар *Г. П. Тарасевіч*. Карэктар *І. М. Паланейчык*.

ІВ № 2215

Здадзена ў набор 10.03.86. Папд. да друку 03.10.86. Фармат 70×100^{1/32}. Папера друк. № 1. Гарнітура школьная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 9,68+0,08 укл. Ум. фарб.-адб. 10.08. Ул.-выд. арк. 10,92. Тыраж 6000 экз. Зак. 2272. Цана 1 р. 20 к. Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11. Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкампінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.



1 р. 20 к.



THE

WORLD

OF

THE

WORLD

OF

THE

WORLD

OF

THE

WORLD

OF

THE

WORLD